

وَرَزَا الْكَلَامَ إِذَا نَطَقَتْ فَلْيَايِدْ فِي حُجْرٍ وَرَى الْعَاوِلَ الْبَاطِنُونَ

# تَحْسِينُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

# حَقَائِقُ



تأليف  
حضرت مولانا حسین علی صاحب مدظلہ العالی  
فوج تہذیب و اصلاح و مکران لکھنؤ  
استاذ جامعہ تبلیغ القرآن پشاور

المکتبۃ العرفیہ



تمام فنون کے کتب کے پی-ڈی-ایف ہمارے ویب سائٹ سے اور پلے سٹور سے فری ڈاؤن لوڈ کریں۔ ہم روزانہ کی بنیاد پر اس میں مزید کتب شامل کر رہے ہیں اس لیے آپ ہفتے میں ایک بار ضرور ہمارے پلے سٹور اور ویب سائٹ کو چیک کیا کریں۔

## ابھی مطلوبہ پی-ڈی-ایف مفت ڈاؤن لوڈ کریں

منطق	خطبات	تفاسیر
معانی	سیرت	احیث
تصوف	تاریخ	فقہ
تقابل ادیان	صرف	سوانح حیات
تجوید	نحو	درس نظامی
نعت	فلسفہ	لغت
تراجم	حکمت	فتاوی
تبلیغ و دعوت	بلاغت	اصلاحی
تمام فنون		

وَزِنِ الْكَلَامَ إِذَا نَطَقْتَ فَإِنَّهَا

يُبْدِي عِيُوبَ ذَوِي الْعُقُولِ الْمَنطِقُ

# تحسینات

(پښتو)

## شرح مرقات

تألیف : حضرت مولانا ابوحماس حسین علی حفظه الله

خریج جامعہ دارالعلوم کراچی نمبر ۱۴

ناشر

مکتبہ حقانیہ، محلہ جنگی، قصہ خوانی، پشاور

## د طباعت ټول حقوق له ناشر سره محفوظ دی

د کتاب نوم : تحسینات (پستو) شرح مرقات.

تالیف : حضرت مولانا ابوحماس حسین علی حفظه الله

خریج جامعہ دارالعلوم کراچی نمبر ۱۴

تصحیح و نظر ثانی : مؤلف په خپله .

د چاپ کال : ۲۰۱۸

ناشر : مکتبه حقانیه، محله جنگی، قصه خوانی، پشاور .

زیراهتمام : الحاج مولانا جلال الدین حقانی حفظه الله .

## التقريظ المنظوم

لاستادنا واستاد العلماء بقیة السلف ومرشد الخلف صاحب العلوم الوهبانية والتصائد الزكوانیه  
ابوعصام علامه فضل الحق عممه الله من شر ما خلق مدير الجامعة كوثر القران باجود .

تقبل يا إله العالمين	حمدك الله حمد العابدين
امام الانبياء والمرسلين	وصلينا على سيد الانام
ويا اخوان قوم شائقين	واما بعد ذلك يا حبيبي
أفادبها الحسين على اخونا	لمرقات يسر الناظرين
ففيها حسن اقوال ومعنى	مفيدات لطرز الماهرين
كتاب فيه فائدة كثيرة	و فيها مقصد للشائقين
وفيه فوائد وجواهرات	وفيه سقاية للعاطشين
وفيه لطائف مُعجبات	وفيه هداية للجاهلين
وشرح فيه تحقيق عجيب	وفيه كفاية للمطالبين
ألا يا طالب المرقات خذ	تحقق فيه طرز السابقين
جزى الله المؤلف خير اجر	تعلم منه علم الاجودين
ابوالاحسان يهديكم قريضا	و اكرمه بدار المتقين
ويوصيكم باخلاص وتقوى	لقد لؤلئات الناظمين

ويوصيكم بفعل الصالحين

رقمه الاحقر الاقصر ابوالاحسان فضل الحق الباجوري سلمته الباري

## تقريظ

للشيخ الثقي، الثقي، الثقي، الرئي، عمدة السلف، وقدوة الخلف، جسيم العلم، فخير  
 الحلم، جوهر العالم، فطس الخاتم، جامع المعقول والمنقول، استادنا واستاد العلماء، ابو بلال  
 علامه عبدالحليم، صانه الله من الشيطان الرجيم، وادخله دار النعيم  
 مديرالجامعة الريانية سوات.

"الحمد لله الذي خلق الانسان وعلمه البيان والصلوة والسلام على سيد الانس  
 والجان الذي لولا ارسله لما كشف ظلمة الكفر عن وجه الاسلام وعلى اله البررة الكرام،  
 اما بعد،

فقد طالعت عدة مواضع من "تحسينات" التي هي حاوية على مسائل المنطق وحل  
 المرقات، محتوية على تحقيقات وتدقيقات خلا عنها الزير المتداولة، للفاضل الفطين،  
 المصنف بوصف حسين، المتخلق بالأخلاق الحميدة، المتشرف بالعلوم العملية والنظرية،  
 المؤدب بالأداب، المتحلل باحسن الاوصاف، اعنى مولانا حسين على، اللهم بارك في عمره  
 وعلمه،

اللهم اجعلها مشهورة بين العلماء والطلاب وارزقنا ولمولفها الجنة في العقبى فانك اهل التقوى

وأنا احقر، عبدالحليم، صانه الله عن الرجيم، وادخله دار النعيم.

## تقريظ

للجامع المحقول والمنقول شمس العلماء وقدوة الفصحاء استادنا المحترم والشفيق المكرم  
غزوة الكرام ودرة البشام ابو طاهر علامه نورالحق عصمه الله رب الفلق (مدير الجامعة  
الطاهرية بشام).

---

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي اشرف العلماء بشرافة العلم واخرج الممكنات الى الوجود بعد ما كانت على  
شفا عدم و سلب ثابت و ممن على العلماء باشاعة العلم الى الآفاق والاطراف والصلوة والسلام .  
على سيد الانبياء والمرسلين وعلى الو و اصحابه اجمعين .  
اما بعد: فقد سرحت النظر القاصر على بعض مواضع "تحسينات" لشرح المرقات  
فوجدته جامعا للثقات والخفيات ومفيدا للطلاب في الحال والمآل وكافيا للعلماء المدرسين  
جزى الله المؤلف اجراً جزيلاً وغفر ذنوبه حين حياته ورحم عليه بعد مماته وحفظه من  
الفرع الاكبر يوم لا ينفع مال ولا بنون الا من اتى الله بقلب سليم برحمتك يا ارحم  
الراحمين .

وأنا احقر ابو طاهر

نورالحق عصمه الحق

عن زلة وزيبغ عن الحق

مدير الجامعة الطاهرية لاشاعة التوحيد والسنة بشام

## تقريظ

للملأمة المحقق، والفهامة المدقق، جامع العلوم العقليه وحافظ العلوم النقليه، بحر العلوم،  
وبدر النجوم، استادنا الرباني وفلك المعالي الشيخ عبدالله چارباغي. (شيخ الحديث  
بجامعه منار التوحيد سوات)

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على افضل الانبياء والمرسلين محمد وعلى آله و  
اصحابه اجمعين.

اما بعد. فقد طالمت بعض الاوراق من هذا الشرح للمرقات الذي كتبه ورغبه الاخ الفاضل  
المحترم حسين على بارك الله في عمره. فقد علمت ان الاخ قد سعى في جمع هذا الشرح  
سعيًا مجهودًا ومشكورًا. ووجدته مفيدًا لطلبة العلم بل للمدرسين في المدارس لكتاب  
المرقات في علم الميزان واسئل الله تعالى ان يجعله نافعًا للعامة والخاصة من اهل العلم  
تقبل الله مجهده وخدمته في جمع هذا الشرح آمين.

وأنا الاحقر عبدالله عني عنه چارباغي،

٦ صفر ١٤٣٨ هـ، اكتوبر ٢٠١٧

## تقريظ :

للاديب الاريب والفاضل اللبيب، البارع في العلوم و الفائق في الفنون، علامه ابو الحسنات، وقاه الله عن السيئات.

"الحمد لله رب الارض والسماوات والصلوة على سيد المخلوقات ، وعلى اله واصحابه الطيبين والطيبات ، وعلى اتباعهم الطاهرين والطاهرات-

وبعد ، فقد سرحك النظر القاصر بالمجلة على اوراق تحسينات، فوجدتها كافية شافية بعد ما كانت كاشفة عن معضلات المرقات، ومراة لحل المخلقات ، كيف لا تكون ومؤلفها مستفيد من الاكابر كأنهم يدور ساطعات .

و استفاض من الافاضل، حتى فاز تحت الوفاق بالدرجات، وتخرج من دارالعلوم كراتشي، بادعية الاساتذة مستجابة منشورات ، اللهم اجعلها نافعة وأصغف نفعها كحبة سبع سنبلات، و لمؤلفها ذخرة ليوم الملاقات ، وحسنه من الباقيات الصالحات، وللمعلمين والمتعلمين نعمة مترقبة كالولد المحترم بعد سبع بنات ، وللمعلمات والمتعلمات نعمة غير مترقبة كوجود المفقود بعد شهرته بالممات ، ولعامه المؤمنين مسكاً سميكا في الرائحات ، اللهم اغفر لعامه المسلمين خصوصا لابي الحسنات . واخر دعوانا أن الحمد لله رب البريات -

## مقدمه

از۔ المحاضر الاسلامي . حضرت مولانا مفتي محمد آياز صاحب حفظه الله .

رئيس الجامعه تبليغ القرآن پشاور

بسم الله الرحمن الرحيم

ديني علوم دوه قسمه دي يو (علوم عاليه) شرعيه دويم قسم (علوم آليه) ذريعه. بيا علوم شرعيه بنيادي طور دري دي. قرآن، حديث او فقه او ورسره نور متعلقات دي لکه اصول تفسیر، علوم القرآن، اصول حديث، علوم حديث، اصول فقه وغيره .

بهر حال علوم شرعيه اصل دا درے علوم دي چه په يوروايت کښ ورته اشاره هم شوه ده. سيدنا عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه فرمائي چه نبی کریم ﷺ فرمائيے دي چه .. العلم ثلاثة آية محكمة او سنة قائمة او فريضة عادلة وما كان سوي ذالك فهو فضل .. (رواه ابو داود . ابن ماجه . مشكوة - كتاب العلم - الفصل الثاني )

يعني حقيقي بنيادي شرعي علوم دري دي د قرآن محکم آيتونه، سنت (احاديث) ثابته په سند سره او احکام مستنبطه يعني فقه، او د دے نه علاوه نور زياتي علوم دي .

د دي دريو بنيادي شرعي علومو نه علاوه څه اضافي علوم دي کوم چه دے دريو ته د رسيدو ذريعه ده هغه صرف، نحو، لغت، بلاغت، ادب منطق، فلسفه او هندسه چه په کښ رياضي، جغرافيه او فلکيات تمام فنون شامل دي..

بيا په دے علوم آيو کښ اولني خو هغه دي چه د هغی نه بغير په قرآن، حديث او فقه پوهه نه راځي . لکه صرف نحو، بلاغت، ادب او عربيت .

او دا آخري چه فلسفه، هندسه، منطق دي . دا هغه معقولات دي چه د علم شرعي فهم خو په دے نه دے بناء، البته په بعض مواقع باندے پکار يکي . او تشحيد ذهني ورسره راځي .

### د حصول علم ذرائع

چونکه بنيادي علوم دوه قسمه دي علوم شرعيه، علوم آليه، نو دغه رنگ د دي علومو د حاصلولو ذرائع هم دوه دي .

د اول قسم ذريعه وحی ده او د دويم قسم ذريعه د انسان، عقل، مشاهده، قياس او تجربه ده .

دا اوله ذريعه قطعي ده نو په دی اولي ذريعه یعنی وحی سره حاصل شوی علم هم قطعي دے .

او دا دویمه ذريعه ظني ده نو د دی دویمے ذريعه په واسطه حاصل شوی علم به هم ظني وي . کله به صحيح وي او کله به غلط یعنی د وحی غوندے قطعي هم نه دے خو بالکل به اصل او سراسر ناقابل اعتبار هم نه دے ، بلکه دا قسم علم او د دی د حاصلولو ذريعه ، د الله تعالی د قدرت ورکړه ده. دا علم او د دی د حاصلولو قوت هم الله تعالی خپل مخلوق ته ورکړے دے . دے دپاره چه خپل مشاهدات ، تجربات او عقل پکار راوي ، او صحيح نتیجه ته د رسیدو کوشش اوکړي .

### یوناني منطقی او فلسفه

په اوله او دویمه صدئي کښ مسلمانان د دی علومو نه نا واقف وو او په ساده طریقه د قرآن ، سنت سره وابسته وو او په خپل دین ئے بغیر د خه چون چران نه عمل کولو خو چه په دریمه صدئي کسے اسلام د عربو نه عجمو ته اورسیدو نو په عین دغه وخت کښ د یونان فلاسفه د عقل پرستی په لار په اسلام حمله آور شو او د الله په ذات ، صفاتو او احکام اسلام باندے اعتراضونه شروع کړل، نوی مسلمانان چه په هغوی کښ لا د عقل او ایمان بوختکي نه وه راغلی ، هغوي تری متاثره کیدل. نو دا ضرورت محسوس کړے شو چه د دے عقل پرستو دا فلسفه ایزده کړے شي او د دوي په ژبه د دوي جواب اوکړے شي لہذا په دریمے صدئي کسے د مامون الرشید په وینا یعقوب بن اسحاق الکندي (م: ۲۵۶هـ) د یوناني منطق د بحث او مناظری ابتدائي اصول د یوناني نه عربئي ته ترجمه کړل او ابو نصر فارابي (م ۳۳۹هـ) ورله ترقی ورکړه او د د نه سل کاله بعد بو علي سینا (م ۴۲۸هـ) دا فن ازسرنو مرتب کړو. په مسلمانانو کښ د دے فن نه په نورو علومو کښ پوره کار اخستونکے او د علم کلام بنیاد ایخوستنکے د چه امام غزالي (م ۵۰۵هـ) دے او په مغربي علماؤ کښ ابن رشد (م ۵۹۵هـ) (دي دواړو) یوناني فلسفه او منطق د اسلامي تعلیمات خادم او د دینی علومو دپاره د آله په طور پیش کړو. تر دی چه د شپږمے صدئ په آخر کښ دا فن د اسلامي علومو یو جز جوړ شو. په دغه دور کښ د دی فن اہمیت امام غزالي ته د منسوب قول نه کیکی چه هغه وائي ،، مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الْمُنْطِقَ فَلَا ثِقَةَ لَهُ فِي الْعُلُومِ اصْلا.. (کشف

الظنون عن اسامي الكتب والفنون . لملا کاتب چلبی (۲)

امام عربی یہ اون اور کے یہ فن منطق کے کتابونہ اولیکل، تر دے چہ پہ اصول فقہ باندے اونہی خیں تصنیف "المستصفی" کے ئی د منطق اصول داخل کړل خو چہ کلہ پورے د تصوف غلبہ راغله نو پہ "تهافت الفلاسفة" کنب د یونانی منطق د مسائلو تناقض بشکاره کړو او د دے فن ابطال ئی اوکړو. ابن رشد د امام غزالی د دلائلو تردید اوکړو، او ویٹیوئل، یونانی فلسفہ او منطق مثال د اوسپنی دے لکه چہ د عربی مقولہ ده "الحديد للحديد يقطع" یعنی د دے نہ د تعمیر او د تخریب دواړه کاره اخستے شی، د اسلام خلاف هم استعمالی دے شی او پہ تائید کنب هم، گویا دغه وخت منطق د مسلمانانو فن جوړ شو، خوبیا د الله په مشیت سره په اتمہ صدئی کے یو قدآور شخصیت شیخ الاسلام امام ابن تیمیہ رحمہ الله (م ۷۲۸ھ) کنب پیدا شو. دا عین هغه وخت وو چہ د منطق شهرت وه، هیخ کتاب چہ د هر فن به وو د منطق نه بے نیازه نه شو کیدے. دغه وخت کنب شیخ الاسلام په دے فن تنقید اوکړو او یو مستقل رساله "الرد علی المنطقیین" ئی اولیکله او دنیا ته ئے اوخوده چہ اصول شریعت کنب د هر اعتراض جواب شته دے، مونږ ته په دلائلو کنب د یونان د منطق نه مدد اخستلو ضرورت نشته. "په یو مقام کنب لیکي چہ "اما بعد فاني كنت دائما اعلم ان المنطق اليونانيه لا يحتاج اليه الزكي ولا ينتفع به البليد".

..خه په دے خبره پوهه ووم چہ یونانی منطق ته ذہین سړی له ضرورت نشته او غبی سړے د دے نه فائده نه شی اخستلے.، په دغه زمانه کنب تفسیر، بلاغت، اصول فقہ کنب شاید خه کتاب داسے نه وو چہ په هغه کنب د منطق ملاوت نه وو. بعض تفسیرونه خوبالکل په دغه رنگ کنب لیکلے شوی وو لکه تفسیر کبیر د امام رازی -

### برصغیر او یونانی منطق

اوومه صدی کنب چہ کلہ مسلمانانو خپله علمی ورثه خان سره برصغیر ته راوړه نو په دغه علومو کنب د دوی سرمایہ هم دغه منطق وو او دلته دے فن ته ډیر زر لوی مقبولیت ملاو شو، تردی چہ په یو وخت کنب په درس نظامی کنب شپاړس کتابونہ د منطق شامل درس وو -

ملا نظام الدین په دے فن کنب کتاب اولیکه او د هغه خوي ملا بحر العلوم په هغه شرحه اولیکه - د ملا محب الله بهاری سلم العلوم تقریبا سل کالو پوری په برصغیر کے چرچه وه او بے شمیرہ شرحی اولیکلے شوي او بیا هغه شرحی هم شامل درس وے لکه قاضی مبارک او حمد الله -

بل طرف ته دا هم يو حقيقت دے چه يونان کښ د منطق رواج ختم شو او د يورپ او مغرب (فرنکيانو) په استقرائي منطق باندے محنت شروع کړو او د سائنس او ټيکنالوجي (science & technology) دپاره نوي انکشافات او ايجادات (New inventions) ئي شروع کړل. دلته مسلمانان په هغه زړه مورچه کښي پراته وو چه د کومى نه چي د دشمن فوج وړاندې تلے وو او هغوى په دى موجوده دور کښ د جديدو مورچو نه په اسلام حملے شروع کړي. خو مونږ اوس هم په زړه مورچه کلک نختي يو. اوس پکار ده چه مونږه (د پخوانو مورچو نه د اسلام حفاظت سره سره) د دشمن د هغه نوو مورچو نه واقف شو، او د هغوى د مقابلي دپاره ځان تيار کړو او د هغوي په نوي انداز او طريقه واردات پوهه شو او د دے نوي شهباتو جواب اوکړو، چه د نن نوجوان نسل د هغوي د الحاد نه بچ شي.

الغرض عام طور د دے فن حمايت کونکى د منطق دوه فائده ذکر کوي.

۱: يو د قدامت په کتابونو پوهه

۲: دويم تشحيذ اذهان (يعني د ذهن تيزيدل).

په دے اولني فائده کښ خود څه انکار گنجائش نشته دا يو حقيقت دے، بهرحال دا فائده د علم منطق قابل تسليم ده. او د دى فائدى پيش نظر موجوده علماؤ او خصوصا وفاق المدارس د منطق څه کتابونه په نصاب کي شامل پريځي دي، په دى خاطر چه د سلفو بعضى کتابونه او بعضى تفاسير چونکه په دى رنگ ليکلے شوي دي نو د ضرورت په بنياد په دے فن پوهه پکار ده. نو په دغه تدریسي کتابونو کښ يو کتاب په درجه ثانيه کښ د مرقات په نوم د پخوا زمانى نه شامل درس دے. زمونږ د جامعه تبليغ القرآن يو قابل مدرس مولانا حسين علي صاحب مدظلہ العالی چه خصوصا په منطق او فلسفه کي ورته الله تعالی ډيره پوهه ورکړى ده، او په جامعه کښي د نورو فنونو سره سره خاص کر د منطق معياري تدریس کوي. په "مرقات" کتاب ئي يو بهتر او نوي طرز سره شرح ليکلى ده، الله تعالی دى د دوي په قلم کښ برک و احوي او دا کتاب دى د مدرسينو او د طالبانو دواړو دپاره مفيد ثابت کړي. هذا ما عندي والله اعلم.

ابومعاويه محمد اياز دراني

خادم جامعه تبليغ القرآن يوسف آباد پشاور

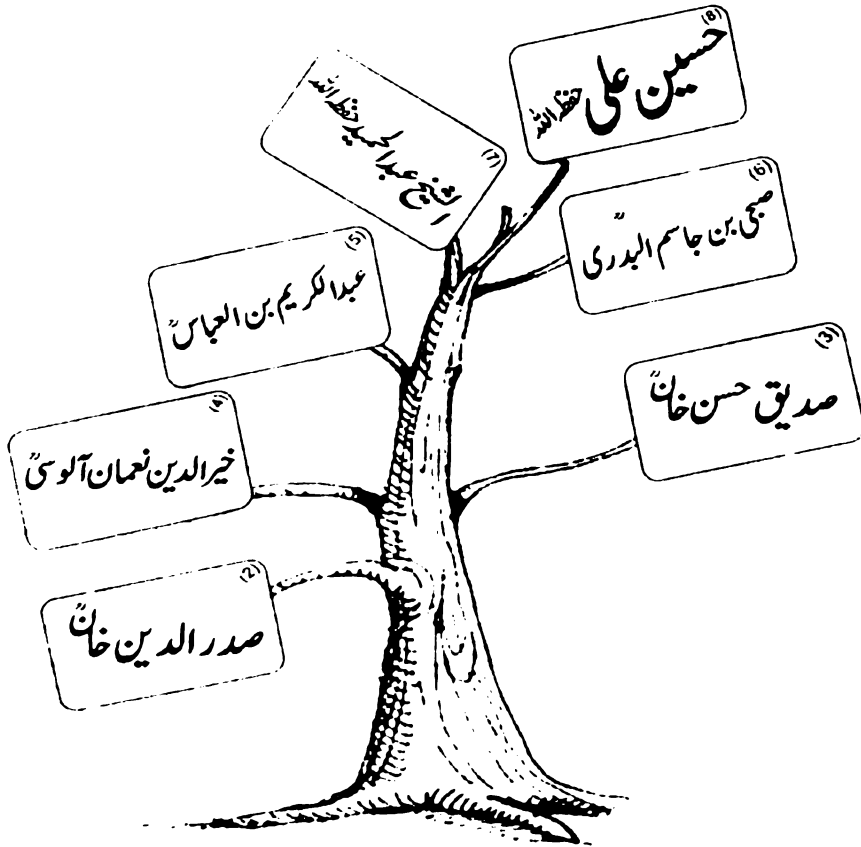
اخي في الله.....!

شريطنا على قارئ كتابنا الاقصر عن طلب عيوب خطانا .  
والصفح عن ما يقف عليه من اغفاننا . والتجاوز عن ما  
ينتهي اليه من اهاننا لانه قد تقدمنا بالاقرار . ولا بد  
للانسان من زلل و عثار . و ليس كل المنطق عرفناه  
وعلينا في ذلك الاجتهاد و الي الله الارشاد . و قلّ ما نجا  
مؤلف لكتاب ..

على امرء ان يسعى ويبذل جهده  
ويقضى له الحق ما كان قاضيا  
(احقر حسين على حفظ الله)

سند الكتاب من الشارح (حسين علي حفظه الله الی  
المصنف فضل امام رحمه الله)

أخبرني به الشيخ عبد الحميد حفظه الله بقراءة عليه هذا الكتاب (من اوله الى اخره) قال أخبرني  
به الشيخ صبحي بن جاسم البدری السامرائی، عن عبد الكريم بن العباس الشیخلی أبي الصاعقه  
عن خير الدين النعمان بن ابي الثناء محمودا لاکوسی، عن السيد صديق حسن خان  
القنوجی، عن صدر الصدور صدر الدين خان الدهلوی، عن فضل امام خير آبادی.



(1) فضل امام خير آبادی

## حرف اول



الحمد لمن قَدَّرَ خَيْرًا وَخَبَالًا  
والشكر لمن صَوَّرَ حَسَنًا وَجَمَالًا

فرد صمد عن صفة الخلق يرى  
رب ازلی خلق الخلق کمالا

ذو القوة ذو الفضل ذي انطول مليک  
ما رَوَّحَ لِلارِضِ جُنُوبًا وَشَمَالًا

لا ضِدَّ وَلَا نِدَّ وَلَا حَدَّ لِرَبِّي  
الآن کماکان ولم یلقَ زوالا

لا جسم ولا جوهر لا جرم لِرَبِّي  
لا ثاني لا ثالث لا شريك تَلَا

ثم ارحم عبدك حسين علي  
علمًا وَبَيَانًا وَجَمَالًا وَكَمَالًا

فِي كُلِّ صَبَاحٍ وَمَسَاءٍ وَزَوَالًا



مادر علمي جامعه دارالعلوم کراچی نه د فراغت نه بعد بفضله تعالی وکرمه او د  
استاذانو د دعا په وجه بنده مسلسل د درس او تدریس شعبي سره منسلک دے چه  
په دغه سلسله کښ بنده ته د مختلف فنونو د تدریس موقع راغلی ده . چه په هغې  
کښ علم تفسیر ، علم فقه ، علم اصول فقه ، علم بلاغت ، کلام ، نحو ، حکمت  
شامل دي .

مذکورہ فنونو سره د علم منطق بعض کتابونو تدریس همیشه د غاړی هار  
جوړ شويده چه په هغې کښ مرقات ( چه دا د علم منطق مشهور او مفید کتاب  
دے ) په جامعه تبليغ القرآن پشاور کښ د پرهائي سعادت د کافی وخت نه د بنده په  
ذمه دے . الحمد لله بنده سره د کم علمي او کم استعدادي نه په شوق سره د

کتاب مذکوره پرهائی کوي . او هرکال په طالبانو او طالباتو کښ مثبت تبديلي ويني .  
 چه د مرقات وئيلو نه بعد اکثر طلباء او طالباتو ته دعلم منطق اکثر  
 اصطلاحات مختصر تحقیقات ، ضروری تعریفات ازبر وي . تیر کال د مرقات ابتدائي  
 بحثونو دوران کښ بعض طالبانو د دې خواهش اظهار وکړو چه د مرقات دا مخصوص  
 انداز که د يو تقرير په شکل کښ محفوظ کړے شی نو مونږ او نورو طالبانو ته به  
 ډیره اسانه شی نو بنده د تقرير ليکلو بعض کسانو لره اجازت ورکړو نو هغوي د درساً  
 درساً سبق ليکلو نه بعد بنده وقتاً فوقتاً په هغې نظر ثاني کوله ، د يو مرحلې نه بعد  
 بنده خپله دا تقرير ليکل شروع کړل او تقريباً په دويم کال کښ دا تقرير مکمل شو .  
 بيا د تصحيح د پاره د بعض ملگرو په خدمت کښ پيش شو . هغوي دا تقرير  
 ډیر جامع او نافع او گڼرلو . (فجزاهم الله خيرا ) او بنده نه يې مطالبه وکړه چه دا دې  
 کتابي شکل کښ شائع شي . بنده هم په دې اميد چه واجب تعالی به دا د مدرسینو ،  
 طلباء او طالباتو د پاره نافع او گرځوي ، د طبع کولو اراده وکړه . باری تعالی د  
 طباعت ټول اسباب اسان کړل اوس د ناظرینو په محکښ د تحسينات شرح د مرقات  
 په شکل کښ حاضر دے .

په اخر کښ يو څو خبری ناظرینو کرامو ته حواله کول غواړم :

۱ : دا شرح ما د مختلفو کتابونو او د استاذانو د استفاداتو نه راغونډه کړي ده . زما  
 خپل اختراعات ډیر کم دي . دغلطی قوی امکان دے . د تصحيح کما حقہ اهتمام  
 نه دے شوی که شرح کښ لفظي ، معنوي ، تحقيقي يا نقلی غلطي وي نو دتصحیح  
 کولو بخل بالکل مه کوی . او په مطلع کولو باندی به شاکریم . ځکه د عربي یو  
 مشهوره مقوله ده :

“من آلف کتاباً فقد أستشرف واذا أصاب فقد أستهدف  
 واذا ما أخطأ فقد أستقذف” او یو شاعر هم فرمائي :

وعین الرضاء عن کل عیب کلیلة و لکن عین السخط تبدی السوايا

وقال اخر :

ابی الله عن تصحيح غير کتابه وکل کتاب غیره زل قائله

دویمہ خبرہ

دادہ جہ بعض مقاماتو کس د مشهور قول او تقریر نہ عدول شوے دے . او جدید او راجح قول اختیار کرے شوے دے او ورسره مضبوط دلیل او شاهد ہم ذکر دے . امید دے جہ اہل تحقیق حضراتو پہ نزد زمونہر دا اقدام قابل تعریف وی . او کہ بعضی اہل نظر حضرات پہ دی عمل خہ نظر لری نو د اختلاف حق لری ...خو د انتشار نہ! .....

سر محفل جو بولوں تو زمانے کو سکھتا ہوں  
رہوں میں چپ تو اندر کی بغاوت مار دیتی ہے



ستعلم لیلی آئی دین تدائنت  
وائی غریم للتقاضی غریمہا

دریمہ خبرہ :

- د مرقات معتمد علیہا شروح پہ بازار کسبی دستیاب دی لیکن مونہر پہ دی خپل شرح تحسینات کسبی د لاندینی خصوصیاتو لحاظ ساتلے دے ، د دغی وجی نہ بہ دا شرح انشاء اللہ د۔ (کالشمس بین النجوم) مصداق وی .
- ۱ : د کتاب د حل سرہ سرہ د فن د آسانولو کوشش کول .
  - ۲ : اکثر مقاماتو کسبی د رسی مثالونو سرہ سرہ عرفی او محاوراتی مثالونہ پیش کول .
  - ۳ : د فلاسفو بعض غلطی خبری پہ مضبوط دلیل سرہ رد کول .
  - ۴ : د استاذانو او د فطین طالبانو د علمی اضافی د پارہ بعض مقاماتو کسبی تحقیقی حاشیہ لکول .
  - ۵ : د منطق د اعلی کتابونو بعض مسائل پہ اسانہ طریقہ ذکر کول .

- ۶ : بعض مقاماتو کښی شاندار وضاحت د پاره د پښتو او اردو مشترک مثالونه ذکر کول .
- ۷ : بعض اهم مباحث د (فائده) يا د (خبردار) په عنوان سره ذکر کول .
- ۸ : بعض مقاماتو کښی د ضروری خبری تحقیق باحواله درج کول .
- ۹ : دمصنف بعض تسامحاتو نشاندهی کول .
- ۱۰ : مروجہ نقشو نه علاوه داسی نقشی راوړل چه معقولات د محسوساتو په شکل کښی حاصل شی . (تلك عشرة كاملة)
- ددینه علاوه نور هم ډیر څه ..... په دی مقصد کښی مونږ څومره کامیاب شوی یو؟ دا فیصله به ناظرین کوي ځکه :
- (عطر آنت که خود بوید، نه که عطار بگوید)

بہت کوشش کرتا ہوں اندھیرے ختم ہوں لیکن  
کہیں پہ جگنو ہی نہیں ملتا، کہیں پر چاند بھی آدھا ہے

## صاحبِ مرقات

د مصنف نوم :

فضل ادم بن شيخ محمد ارشد تقريبا په دري ديرش واسطو (۳۳) سره نسب حضرت عمر فاروق سره ملاويري .

پيدائش : مصنف علام په اصل وطن خيرآباد ضلع سيتا پور (هندوستان) کې پيدا شوه او وسيدونکې وو . خو ليکن د بعض اسبابو د وجې نه خير آباد ته ئي خير باد اوئيلو او په شاه جهان آباد کې ئي سکونت اختيار کړو .

تحصيل علم :

مصنف علام اکثر علوم عقليه او نقليه د خپل استاذ مولانا عبدالماجد کرمانی نه حاصل کړي دي .

عده : مصنف علام د درس او تدريس خدمت سره سره په دهلي کې صدرالصدور عده باندي مشرف شوه وو .

بيعت : مصنف علام د مولانا شاه صلاح الدين نه بيعت کړه وو .  
مشهور شاگردان :

د مصنف علام د مشهورو شاگردانو نومونه دا دي :

۱ : د مصنف خپل خوي مولانا فضل حق .

۲ : مفتي صدرالدين

۳ : مولانا ثناء الدين ، وغيره علماء

تصانيف : د مصنف علام بعض تصانيف دا دي : ۱ : تلخيص الشفاء

۲ : نخبه السر ۳ : آمد نامه ۴ : حواشي علي ميرزاهد ملا جلال

۵ : مرقات وغيره دي .

وفات : ۵ ذی القعدة ۱۲۴۰ هجري تاريخ باندي مصنف علام وفات شو .

مدفن :

په مقبره د مخدوم شيخ سعدالدين خير آبادي کې د خپل استاذ عبدالماجد کرمانی د قبر خواکي دفن شو . رحمة الله عليه .

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مصنف : د خپل کتاب مرقعات شروع په بسم الله سره وکړه نو دا د درېو وجوهاتو نه.  
(۱): چه موافقت راشي د کتاب الله سره ځکه د کتاب الله په اول کښې بسم الله ده  
(۲): چه عمل راشي په حديث باندې ځکه د نبی کریم ﷺ حديث دے "کل امر ذی  
بال لم یبدأ ببسم الله فهو ابر".

(۳): چه موافقت راشي د سلف صالحین سره ځکه هغوی به د هر کار په اول کښې  
بسم الله ذکر کوله خواه کتابه وه او که قراءه.  
الحمد لله :

په دې مقام کښې څو خبرې پېژندل ضرور دي (۱) تعريف د حمد، (۲) تعريف د  
مدح، (۳) فرق په ما بين د حمد او مدح کښې، (۴) تعريف د شکر، (۵) فرق په ما  
بين د حمد او شکر کښې.

حمد: په لغت کښې ثناء او صفت بيانولو ته وايي، او په اصطلاح کښې هو الثناء  
باللسان على الجميل الاختياري على جهة التعظيم سواء تعلق بالنعمة او لا.

### فرق په ما بين د حمد او مدح کښې

يو قول دا دے چه حمد او مدح يوشے دے هېڅ فرق نشته (کذا قال زمحشري)،  
دوهم قول دا دے چه حمد اطلاق په هغه وصف کېږي چي اختياري وي او مدح  
اطلاق په هغه وصف کېږي چه هغه اختياري نه وي لکه مدحت اللؤلؤ على صفائها  
وئيلے شي حمدت اللؤلؤ نه شی وئيلے. درېم قول دا دے چه حمد اطلاق په هغه صفت  
کېږي چه هغه يقيني وي او مدح اطلاق په وصف يقيني او ظني دواړو باندې کېږي.  
د شکر تعريف:

هو فعل يني عن تعظيم المنعم سواء كان باللسان او بالاركان او بالجنان.

### فرق په ما بين د حمد او شکر کښې

فرق په ما بين د حمد او شکر کښې دا دے چه مورد د حمد خاص دے چه لساز دے  
او متعلق يې عام دے چه په مقابله د نعمت کښې وي او که نه او مورد د شکر عام  
دے چه په ژبه سره وي او که په زړه سره وي او که په اندامونو سره وي او متعلق يې

خص دے ڇه په مقابل دَ نعمت کڻي وي نو نسبت په مابين دَ حمد او شکر کڻي عمود خصوص من وجه شو يو ماده اجتماعي غواړي دوده مادي افتراقي.

(۱) که تعريف په ڙبه سره وي په مقابل دَ نعمت کڻي نو دا حمد هم دے او شکر هم دے او که بغير دَ نعمت نه وي نو حمد شو فقط شکر نه شوه. او که تعريف په مقابل دَ نعمت کڻي وي بغير دَ ڙبي نه نو دا شکر شو فقط، الحمد لله کڻي که الف لام استغراقي شي نو معنی به داسي تمام تعريفونه ثابت دَ الله تعالی سره او که الف لام جنسي شي نو معنی به داسي ڇه ماهيت او حقيقت دَ حمد ثابت دے الله تعالی لره.

### ارکان دَ حمد

ارکان دَ حمد پنځه دي: (۱) حامد، (۲) محمود، (۳) حمد، (۴)، محمود به، (۵) محمود عليه.

حامد: هغه عباد دي (چي هغه انسانان، فرشتي او پېريان دي).  
محمود: الله تبارک و تعالی دے.

حمد:

هغه اظهار دَ صفات کمالیو ته حمد وئيلے شی .

محمود به:

عبارت دے دَ وصف حسنه مسنده نه محمود ته (يعنی هغه الفاظ ڇه په هغې سره تعريف شوے وي) مثلاً الله سمیع، علیم، بصیر. دَ دي اظهار ته حمد وئيلے شي او ڇه دا صفات مسند دي باري تعالی ته نو دېته محمود به وئيلے شي.

محمود عليه:

عبارت دے دَ باعث علی الحمد نه، مثلاً الله تعالی مونږ باندې يو نعمت کرے دے دَ هغه نعمت کېدو نه وروسته مونږ الله سمیع، علیم، بصيروايو نو دغه نعمت محمود عليه شو.

وبعبارة اُخری

داسي اووايه ڇه اظهار د صفات کمالیو په درجه د حکایت کڻي دیته محمود به وائی

او په درجه د محكي عنه او نفس الامر كښي ديته محمود عليه وائي . يعنى الله سميع نه حكايه كوي محمود به دے او چه په نفس الامر كښي هم الله سميع دے نو دا محمود عليه شو . دويم فرق دا دے چه محمود عليه ديته وائي چه مدخول ده كلمه ده علي وي لكه حمدت يوسف علي حسن وجهه او محمود به دے ته وائي چه مدخول د كلمه د "باء" وي لكه حمدت يوسف بحسن وجهه .

ابدع الافلاك والارضين:

چه الله تعالى په عجيب انداز پيدا كړي دي اسمانونه او زمكې افلاك جمع د فلك ده او فلك اسمان ته وايي او ارضين جمع د ارض ده نو افلاك او ارضين يې په صيغې د جمع سره ذكر كړېده اشاره د كثرت ته نو اسمان او زمكه دواړه او (۷) دي كما قال تعالى: "الله الذي خلق سبع سموات ومن الارض مثلهن" دا دليل نقلي دے په كثرت باندې او دليل عقلي دا دے چه الافلاك او الارضين كښي ۷،۷ حروف دي دا هم دلالت كوي چه اسمانونه او زمكې ۷،۷ دي.

والصلوة:

صلوة لغت كښي دُعا ته وايي.

او په اصطلاح كښي كه د دې نسبت الله ته اوشي نو په معني د "رحمت" سره به وي او كه نسبت يې فرشتو ته اوشي نو په معني د "استغفار" سره به وي او كه نسبت يې وحوش طيورو ته اوشي نو په معني د "تسبيح او تهليل" سره به وي او كه نسبت يې انسانانو ته اوشي نو په معني د "دعا" ده دلته ترې مراد د "رحمت دے".

فاح العبير اذا ذكرت محمدا والنور اشرق والظلام تبددا

صلى عليك الله يا نبع الهدى ما طار طير في السماء وغرّدا

علي من كان نبيا وادم بين الماء والطين

يعني صلوة دي په هغه چا وي چه پيغمبر وو او ادم عليه السلام په هغه

وخت كښي په مينځ د اوبو او د خټه كښي وو .

دا خبره ياد ساتل پكار دي: چه دا حديث په دي الفاظو سره صحيح نه دے، كما قال شيخ الاسلام ابن تيمية "لا اصل له ولم يرويه احد من اهل العلم الصادقين ولا

هو في شئ من كتب العلم المعتمدة بهذا اللفظ بل هو باطل فان ادم لم يكن بين الماء والطين قط فان الله خلقه من تراب وخلق التراب بالماء حتى صار طيناً ، انظر مجموع الفتاوى ج ۱۸ | ۱۷۳ ، التذكرة : ۱۲۴ ، الدرر المنتشرة : ۱۶۳ ﴿احقر حسين على حفظ الله﴾ ، هان البته ديته قريب بل حديث دے هغه صحيح دے الفاظ ئي دا دي كنت نبياً وادم بين الروح والجسد (سنن الترمذی كتاب المناقب حديث : ۳۶۰۹ - اسنادہ جيد حسن وصححه الباني ، واخرجه البخاري في تاريخ الكبير ج ۶ | ۶۸-۶۹ ، وابو نعيم في الدلائل والبيهقي في الدلائل ج ۱۱۲ | ۱۳۰) او د دي حديث مطلب دا دے چه نبی عليه السلام په هغه وخت کي هم خاتم النبيين ليکله شوه وو چه آدم عليه السلام لا پيدا هم نه وو .

يعني ده ټولو انبياؤ ، نبوت مستفاد دے ده نبوت ده نبی ﷺ نه "كما ان نور الكواكب مستفاد من نور الشمس"

يا د دے حديث مطلب دا دے چه کوم وخت عالم ارواح کنس الله تعالى تمام انسانان پيدا کرل، نو صفت د نبوت د ټولو نه مخکي د نبی ﷺ روح له ورکړې وو، او ادم او نور انبياؤ ته نبوت هله ورکړې شو چه کله اتصال د روح د بدن د هغوی سره راغله دے، نو په دے اعتبار سره د نبی ﷺ نبوت د ټولو انبياؤ نه مخکي شو. کذا قال ابن رجب (لطائف المعارف ص ۱۱۷) د دے تائيد د يو حديث نه هم کيکي "كنت اول النبيين في الخلق اخرهم في البعث" كئذل العمال ص ج "والمعني انه قبل تعلق روحه بجسده" ملاعلى قارى (مرقات).

"والمراد بها (اي بالرواية) الاخبار بوجوب نبوته اي ثبوتها لروحه الشريفة المخلوقة قبل الارواح" (المنتقا، في فضائل رسول الله، لسيد عبد الله النعماني ح)

﴿احقر حسين على حفظ الله﴾

وعلیٰ اله :

د آل په مصداق کي اختلاف دے بعض وائي چه د آل نه مراد اهل بيت دي چه هغه علیؑ ، فاطمهؑ ، حسنؑ ، حسينؑ او د دوي اولاد دے (به قال جمهور العلماء) يا د آل نه مراد ټول امت د اجابت دے (به قال النووي وما لک) د نبی عليه السلام رشته

داران چه هغه غير مسلم دي هغه په ال کې داخل نه دي وقال حميرى

آل التى هم أتباع ملته من الاعاجم والسودان والعرب  
لو لم يكن آله إلا قرايته صلى المصلى على الكفاغى ابي لهب

او ډ هر مسلمان متقى مراد دے لکه حديث کښې راخي "آل محمد کل تقى" (رواه الطبرانى) يعنې هر مسلمان متقى د نبى صلى الله عليه وسلم آل کښې داخل دے. اصحابه:

دا صيغه د جمع ده. د دې مفرد لفظ څه دے؟ په دې کښې څلور اقوال دي. (۱) دا جمع د صاحب ده لکه اطهار جمع د طاهر ده (۲) يا د صَحْب جمع ده لکه انهار جمع د نهر ده (۳) يا د صحيب جمع ده لکه اشراف جمع د شريف ده (۴) يا د صَحْب جمع ده لکه انمار جمع د نمر ده. ملگري ته وايي.

او په اصطلاح کښې صحابي: "من لقي النبي ﷺ مؤمناً به ومات على الاسلام" کذا قال علامه ابن حجر فى الاصابه ص: ج (۷۱).

### فائدة نادرة:

#### اوله خبره:

"د صحابي کيدو وپاره يو شرط دا دے چه ايمان په حالت کښې نبى ﷺ ليدلے وى که کفر حالت کښې نبى ﷺ اوليدو او د نبى ﷺ د وفات نه بعد مسلمان شو نو دا صحابي نه دے، دغه رنگ که يو سړى د ايمان حالت کښې نبى ﷺ اوليدو بيا مرتد شو بيا يې د نبى ﷺ د وفات نه بعد ايمان راوړو لکه "اشعث ابن قيس" شو يعنى دوباره اسلام راوړلو وخت کښې نبى ﷺ او نه ليدو آيا دا صحابي دے او کنه؟ مسئله اختلافى د صحيح قول دا دے چه دا صحابي دے دغه رنگ د نبى ﷺ ده ليدلو نه مراد ليدل دي په حيوۃ دنيوى د نبى ﷺ کښې.

که يو سړى نبى ﷺ اوليدو د مرگ نه روسته او دفن کولو نه مخکې، يا ئد کشف په ذريعه يا په خوب کښې نبى ﷺ اوليدو نو هغه صحابي نه دے، لان حيوۃ الانبياء بعد الموت حيوۃ برزخية واجراء الاحكام على الحيوۃ الدنيوية ..

#### دويمه خبره:

لکه چي څنگه انسان صحابي کيدے شى نو جن (پيرے) هم صحابي کيدے شى

حُكْمُهُ دَا احكام شرعيو چه څنگه انسانان مكلف دي دغه سي پيريان هم مكلف دي " كما يظهر ذلك من آيات سورة جن و آية سورة احقاف نمبر ۳۰ " دريمه خبره :

اصحاب او صحابه كښ فرق دا دے چه اصحاب عام دے هر ملكري ته ونلے شي او صحابه يا صحابي خاص دے د نبي ﷺ ملكري ته وئله شي . سوال : ده صحابه كرامو تعداد سومره دے ؟

جواب: ده اهل سنت والجماعت په نزد د صحابو تعداد تقريباً يو لاکه څلوريش زره (۱,۲۴۰۰۰) دے يعنى ده لاکه نه تعداد متجاوز دے، واخرهم موتاً ابو طفيل عامر بن وائله "،

او ده روافضو په نزد ده صحابو تعداد ده اهل بيت نه علاوه صرف درے كسان دي مقداد ابن اسود، ابو ذر غفاري، سلمان فارسي، باقى ټول صحابه ده نبي ﷺ د وفات نه بعد مرتد شويدى (نعوذ بالله) "عن ابي جعفر الصادق قال كان الناس اهل الردة بعد النبي الا ثلثة..... المقداد ابن اسود و ابو ذر غفاري و سلمان فارسي".

(رجال كشي صفحه ۱۲ "ايران")

دا مذهب په اتفاق د علماء مردود دے،

(احقر حسين على حفظه الله)

### وبعد فهذه عدة فصول في علم الميزان

دلته يې علم منطق ته علم ميزان ووئبلو ځكه چه څنگه په ميزان سره اشياء وزن معلومېږي دغه رنگ په علم منطق سره صحيح او فاسد اذهان معلومېږي. تشبيه د ميزان سره په معلومولو كښ د ده .

بعد:

دا د ظروف زمانيو نه دے . د ده درې درې حالته دي.

(۱): يا به مضاف اليه د ده مذکور وي يا محذوف که مذکور وي نو بيا معرب دے او که محذوف وي نو بيا به خالي نه وي يا به لفظاً محذوف وي خو په نيت كښې به باقى

وي او يا به هم په لفظ کښې حذف وي او هم په نيت کښې په اول صورة کښې مېني دے ځکه محتاج شو په شان د حرف او په دوه صورتونو کښې معرب دے نو په دؤو صورتونو کښې معرب شو او په يو صورت کښې مېني شو دلته مضاف اليه د ده محذوف ده لېکن نيت کښې باقي ده تقدير به دا رنگ شي "بعد الحمد والصلوة" د بعد نه مخکښې اما حرف شرط محذوف دے ځکه په جزاء کښې فا راغلي ده چه فهذه عدة سطور. يا ظرف زمان هم متضمن وي معنی د شرط لره او په جواب کې ئي فاء راځي لکه "اذ لم يمتدوا به فيقولون هذا افك قديم".

وعلى الله التوكل وهو الاستعانة:

په الله تعالى بهر وسه ده او هغه مدد طلب کولو لائق دے نو مصنف فرمايې چه ما د الله نه په کتاب لیکلو کښې او تاسو د هغه نه په يادولو کښې مدد غواړئ.

مقدمه:

دا خبر دے د مبتدا يې محذوفې اي هذه مقدمة ، مقدمه ماخوذ ده د "مقدمة الجيش" نه مقدمة الجيش د لښکر اولی حصی ته وائي ، د لښکر پنځه حصی وي.

(۱): يوه مقدمة الجيش دا د لښکر هغه اولنی حصی ته وايې کومه حصه چه د لښکر نه مخکښې لاره شي د راتلونکي لښکر د خوراک څښاک انتظام کوي.

(۲): بله حصه د لښکر بني طرف ته روانه وي هغې ته ميمنة الجيش وايې.

(۳): بله حصه گس طرف ته روانه وي هغې ته ميسرة الجيش وايې.

(۴): بله حصه د لښکر نه وروستو روانه وي چه که څه شے د لښکر نه پاتې شي دا رنگي د وروستو نه حفاظت هم کوي دېته خلف الجيش وايې.

(۵): بله حصه په مېنځ (درميان) د لښکر کښې روانه وي هغې ته قلب الجيش وايې.

نو دا ماخوذ ده د مقدمة الجيش نه ځکه چه مقدمة الجيش لکه چه څنکه د راتلونکي لښکر انتظام کوي دغه رنگ دا مقدمه هم د راتلونکي کتاب انتظام کوي.

مقدمه په دوه قسمه ده: (۱) مقدمة العلم، (۲) مقدمة الكتاب.

(۱) مقدمة العلم: دا عبارت ده د تعريف، موضوع او غرض د کتاب نه.

(۲) مقدمة الكتاب: هي طائفة من الكلام قدمت امام المقصود لارتباطها

ب المقصود ومنعها فيه.

پر که مقدمه صيغه د اسم فاعل شی نو معنی به یې شي "مخکنې کونکے" نو به دی د سوال کیدے شي چه دا خو پخپله مخکنې ده بل لره نه مخکنې کوي. نو جواب دا دے چه دا په معنی د "متقدمة" یعنی اسم فاعل د باب تفعیل په معنی د اسم فاعل باب تفعیل دے او هغه لازمي دے معنی خپله مخکنې، او باب تفعیل او تفعیل د یو بل په حائے استعمالیږي لکه "وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا"، دلته د تبتل (تفعیل) د پاره مفعول مطلق تبتیل (تفعیل) باب نه راوړلے شوے دے دویم جواب دا دے چه دا صيغه د اسم فاعل ده د باب تفعیل نه او د مذکور سوال نه جواب دا دے چه مخکنې کونکي هغه طالب لره چه هغه بصیرت والا وي او یائي شوق وي د منطق سره یه هغه طالب چه داسې نه وي. اي مقدمة لطالب الذي يكون ذا بصيرة او مشتاقاً فی المنطق عن الطالب الذي لا يكون هكذا.

### اعلم ان العلم يطلق على معانٍ

د دې عبارت نه مقصد د مصنف تعریف د علم کوي. نو د علم په تعريف کښې مذاهب ثلاثه دي.

مذهب اول: اول مذهب د امام غزالي دے دې فرمايې چه علم نظري دے او په نظري کښې متعسر التحديد دے یعنی تعريف يې ډېر مشکل دے.

مذهب ثاني: د امام رازی دے دې فرمايې چه علم بدېهي دے او په بدېهي کښې اجلی البديهيات دے یعنی علم ډېر واضح دے په شان د حرارت او برودت تعريف ته ضرورت نه لري، د عدم تعريف بله وجه دا ده که د علم تعريف په څه شي سره اوشي نو هغه شے به مونږ پېژنو په علم سره ځکه بغير د علم نه د څه شي معرفت نه حاصلېږي نو هغه شے موقوف شو علم پورې او علم موقوف شو هغه شي پورې نو دور لازم شو او دور باطل دے. نو دې دواړو امامانو ځان د غم نه خلاص کړو يو په نظارت سره او بل په بداهت سره.

مذهب ثالث: د جمهور علماء دے دوي فرمايې چه علم نظري میسر التحديد دے نو بیا يې تعريف څه شو نو دوي تقريباً د علم دیارلس، څوارلس تعريفونه کړي دي.

نو په هغې کښې دا پښخه ترې مصنف . د مرقات رانقل کوي چه دا مشهور دي هغه دا دي

احدها: اول تعريف حصول صورة الشئ في العقل. يعني د يو څيز صورت حاصلولو ته علم وايي حصول معنی مصدري ده يعني صرف حاصلولو ته علم وايي. ثانيها: دوهم تعريف الصورة الحاصلة من الشئ عند العقل. يعني د کوم څيز صورة چه په عقل کښې راشي هغه صورة ته علم وايي نو اول تعريف او دوهم تعريف کښې دا فرق شو چه اول تعريف باندي علم حصول يعني حاصلولو ته علم وايي دوهم تعريف مطلب کوم شي چه ذهن ته راغله د هغه صورة ته علم وايي مثلاً يو کس سائیکل ته اوکتل او د هغه صورة يې په ذهن کښې راغله نو تعريف اول مطابق دے د کتلو د سائیکل ته او ذهن ته د ده راوستلو ته علم وايي. او دوهم تعريف مطابق سائیکل کوم صورة چه حاصل شوے د هغه علم د سائیکل دے. او يا په اول تعريف کښې حصول په معنی د حاصلة سره دے او دا صفت دے د پاره د صورة، ای صورة حاصله.

نو بناء په دې تاويل سره اول تعريف او دوهم تعريف دواړه يو شئ شو هېڅ فرق نه لری صورة حاصله د شئ علم د هغه شي شو. کذا قالوا.

ثالثها: درېم تعريف الحاضر عند المدرک، مشاهده کول د يو څيز يعني حصول او صورة حاصله دواړه علم نه دي بلکه علم دېته وايي چه د يو صورة مشاهده کوي په وخت د ادراک کښې هغه علم دے. هغه شئ عالم ته حاضر وي.

رابعها: څلورم تعريف، قبول النفس لتلك الصورة چه دغه صورة نفس قبول کړي يعني ليدل د نفس يو صورت لره په هغې نفس متاثره شي يعني د ليدو نه وروستو يا سرور حاصل شي يا حزن دغه ته علم وايي.

خامسها: پنځم تعريف الاضافة الحاصلة بين العالم والمعلوم: د عالم او معلوم مېنځ کښې چه کوم نسبت دے هغې ته علم وايي.

فائده:

اوله خبره دا زده کړه چه علم په دوه قسمه دے حضوری او حصولی، د علم

حضورى وحصونى مختصر و ضاحت دا دے، چہ کہ د عالم پہ مخکى ذات د شى (معلوم) موجود وى نو دیتہ علم حضورى وائى او کہ عالم پہ مخکى ذات دہ شى موجود نہ وہ بلکہ د علم پہ ذہن کنس صورتہ دہ ہفہ حاصل وہ نو دیتہ علم حصولى وائى، بناء پہ دى وضاحت باندی مونر دا ویئلے شو چہ د باری تعالیٰ علم صرف حضورى دے خکہ تمام اشیاؤ ذات اللہ تعالیٰ تہ حاضر دے او د باری تعالیٰ علم حصولى خکہ نہ دے چہ داسی نہ شى کیدے چہ د باری تعالیٰ تہ د اشیاؤ ذات حاضر نہ وى او ادراک د صورتہ ئى کوی خکہ "لا یعزبُ عنہ مثقالُ ذرۃٍ" او د انسانانو علم کلہ حضورى وى کلہ کہ د معلوم ذات حاضر وى عالم تہ او کلہ حصولى وى چہ د معلوم صورتہ حاصل وى او ذات ئى غائب وى، کلہ چہ تا دا خبرہ اویژندلہ نو اوس دا خبرہ ہم اویژنہ.....

چہ اول او دویم تعریف د "علم" دا د مخلوق د علم تعریف دے دارنگہ دا دواپہ تعریفونہ د علم حصولى دى، خکہ اول تعریف مطلب دا دے، (انتقاش الصورة) چہ صورتہ د شى پہ ذہن کنس منقش کول او دویم تعریف چہ (الصورة المنقشه) ہفہ صورتہ چہ ذہن کنس منقش کرے شویدے، او اللہ تعالیٰ د انتقاش الصُور، نہ پاک دے او دریم تعریف عام دے علم د اللہ تعالیٰ او د ممکن دواپو تہ شامل دے دغہ رنگ علم حضورى او حصولى دواپو تہ شامل دے کما یظہر ذالک باندی تأمل . او خلورم تعریف ہم خاص دے علم د ممکن پورے یعنی دا د مخلوق د علم تعریف دے دغہ رنگ دا ہم علم حصولى دے حضورى نہ دے (کما مَرَّ فی التعریف الاول و الثانی) او پنجم تعریف ہم عام دے علم د واجب او مخلوق تہ شامل دے دغہ رنگ علم حضورى او حصولى دواپو تہ شامل دے.

### دویمہ خبرہ:

اول خلور تعریفونو د علم کنس اتحاد ذاتی او فرق اعتباری دے ہفہ داسی مثلاً یوشی دے، د ہفہ ذات عالم مخکى موجود وى نو پہ دى دریم تعریف صادق دے چہ الحاضر عند المدرك او کہ د ہفہ شى صورتہ عقل تہ منتقل شى نو د انتقال پہ وخت کنس پہ ہفہ اول تعریف صادق دے چہ حصول صورتہ الشئ فی العقل، خکہ انتقال ہم مصدر دے او حصول ہم مصدر دے اوکلہ چہ د ہفہ شى صورتہ پہ عقل کنس حاصل

شي نو په هغه دويم تعريف صادق دے چه الصورة الحاصلة من الشيء عند العقل او چه كله عقل (نفس ناطقه) دغه صورة قبول كړي نو په هغه خلوص تعريف صادق دے چه قبول النفس لتلك الصورة او دا خلوص واره تعريفونه د حكماؤ دي چه دوي قائل دي په وجود ذهني د اشياؤ، او پنځم تعريف د متكلمينو دے چه دوي صرف په وجود خارجي ده اشياؤ قائل دي وجود ذهني نه مني. (والتفصيل في المطولات)

په دي تعريفونو كښي غوره تعريف:

نو دي كښي غوره تعريف دا درېم دے چه (الحاضر عند المدرك) يو خو په دي كښي لفظ الحاضر دے او دا علم حضوري او علم حصولي دواړو ته شامل دے. او دويمه وجه دا ده چه دي كښي لفظ المدرك راغله دے او دا د الله تعالي علم ته هم شامل دے. مخكښي تعريفونو كښي لفظ عقل دے او عقل اطلاق په الله تعالي نه كېږي ځكه عقل د جسم والا وي او الله تعالي د جسم او جسميت نه پاك دے. دويم نمبر بيا پنځم تعريف غوره دے چه هغه هم علم ده واجب او د ممكن او علم حضوري او حصولي ته هم شامل دے.

اصل خبره دا ده: چه د عالم او معلوم درميان كښي پرده وي هغه پرده چه كوم شئي سره لري كېږي هغه ته علم وايي.

نو د اول تعريف والا په نزد دغه پرده لري كېږي په حصول سره او د دويم تعريف والا په نزد په عين دغه صورة سره چه ذهن ته راشي او د درېم تعريف والا په نزد چه عين ذات ده شئ عالم ته حاضر شي نو دغه پرده هله لري كېږي او خلوص تعريف والا په نزد دغه پرده هله لري كېږي چه نفس ناطقه دغه صورة قبول كړي. او دغه پردي لري كولو نه كله تعبير په (حالت ادراكي) سره هم كېږي چه ورته مبداء الانكشاف هم وايي.

نو دا تعبيرات اكر كه مختلف دي ليكن معنون د ټولو يو دے، چه پرده لري كول.

تميز ميري اور رقيب كي را هيں جدا جدا

اخر كو هم دونوں در جاناں پہ چالے!

✽ احقر حسين علي حفظه الله ✽

## وينقسم على قسمين

دا علم به دوه قسمه دے (۱) علم حصولي، (۲) علم حضوري.  
(۱) علم حصولي: چه به څه واسطې سره حاصل شوه وي لکه د يو کس علم به بل چا باندې.

(۲) علم حضوري: چه بغېر د څه واسطې نه حاصل شوه وي لکه زمونځ علم به خپل ځان باندې او د دې علم حضور د پاره درې علاقې دي (۱) عينيت، (۲) نعتيت، (۳) عليت.

(۱) عينيت: لکه علم د الله شو په خپل ځان (ذات) باندې.

(۲) نعتيت: لکه علم د الله شو په خپل صفات باندې.

(۳) عليت: لکه علم د الله شو په ممکنات (مخلوق) باندې.

وينقسم على قسمين احدها يقال له التصور.....

وادراك النسبة الحكمية المستمى بالحكم.

د دېنه وروستو غرض د مصنف <sup>رح</sup> تقسيم د علم کوي دوه قسمونو ته چه يو تصور دے او بل تصديق.

اول قسم د علم تصور دے، د تصور تعريف کوي:

تصور: فهو الادراك الخالي عن الحكم:

يعني تصور هغه علم دے چه خالي وي د حکم نه يعني هغه قضيه چه هغې کسې "دے" يا "ندے" په کسې نه وي نو حکم څه مطلب نو د حکم وضاحت کوي دې د پاره مصنف <sup>رح</sup> درې تعبيرونه ذکر کوي اول تعبير دا دے.

حکم مطلب دا چه نسبة امر الى امر آخر ايجاباً او سلباً:

د يو شي بل ته اثباتاً نسبت اوشي لکه زيد قائم دلته د قيام نسبت زيد ته شوه دے يا د يو شي بل ته نفياً نسبت اوشي لکه زيد ليس بقائم دلته قيام نفي شوه دے د زهد نه.

دوهم تعبير دا دے: وان شئت قلت ايقاعاً او انتزاعاً. يعني که ستا بنوبه وي نو د ايجاب او سلب په ځان ايقاعاً او انتزاعاً هم وييلے شي ايقاع معنی نسبت واقع کول

او انتزاع مطلب نسبت و شکل نو کلام مثبت کښې متکلم نسبت واقع کوي او په کلام منفي کښې نسبت اوباسي.

درېه تعبير دا دے: وقد يفسر الحكم بوقوع النسبة اولا وقوعها:

يعني نسبت ايجابي ته وقوع النسبة او نسبت سلبي ته لا وقوع النسبة هم وايي.

فائده: دا خبره ياد ساتل پکار دی چه د اول تعريف د حکم دا دمتقدمين دے او دويم تعريف چه لا وقوع دے دا دمتاخرين تعريف دے نو دمتقدمين په نزد اجزاء د قضیئ دري دی موضوع، محمول، او نسبت تامه خبریه، او دمتاخرين په نزد اجزاء د قضیئ خلور دي دري دغه مذکور او خلورم نسبة د وقوع او لا وقوع دیته نسبة تقيدیه هم وائي.

كما اذا تصوّرت:

دې عبارت سره مصنف متال ذکر کوي د تصور د پاره چه اوگوره کنه چه ته يواخي د زهد تصور اوکړې قيام ورلره ثابت نه کړي يا د قيام يواخي تصور اوکړی نو دې کښې حکم چه (دے) يا (نه دے) په کښې نشته نو دا تصور شو متال خطابي شوده ممثل سره.

واما التصديق فهو على قول الحكماء، عبارة عن الحكم المقارن

دې نه وروستو غرض د مصنف تعريف د تصديق کوي او د هغې په ضمن کښې يوه اختلافي مسئله هم ذکر کوي.

حاصل تعريف: دا دے چه تصديق دېته وايي چه هغه کښې حکم وي برابره خبره ده که حکم ايجابي وي او که سلبي، حکم ايجابي په عربي کښې هو او سلبي لیس دے او په اردو کښې ايجابي "هے، او سلبي "نہیں" او په فارسي کښې حکم ايجابي هست او سلبي نيست دے او په پښتو کښې حکم ايجابي دے او حکم سلبي نه دے او په انگلش کښې حکم ايجابي is او حکم سلبي NOT دے دېته ادوات غير زمانيه وائي يعني دې روابطو د زمانې سره تعلق نشته او کله رابط زمانې وي په عربي کښې کان، ما کان، يکون، لا يکون دے او په فارسي کښې بود، نبود، دے او په اردو کښې تھا، نہیں تھا، او په پښتو کښې وه، نه وه، دے او په انگلش کښې Was او Not was دے.

حدافي مسئله د اختلافي مسئلې حاصل دا دے چه مثلا زيد قائم دے دلته يو زبد دے هغه ته محكوم عليه وائي. دويم قائم دے چه هغې ته محكوم به وائي. دريم نسبت دے چه د هغه ته تعبير په پښتو كښې په دے ، سره كوله شي. دې درې واړو ته تصورات ثلثه وائي. يو څلورم شئ دے هغه دے يقين په قيام د زبد چه هغه ته "اذعان" وئيلے شي كله چه په دې تمهيد باندي ته پوهه شوې. نو اوس دا خبره زده كړه چه حكماء وائي چه تصديق صرف اذغان (يقين) ته وئيلے شي. او دا تصورات ثلثه د يقين د پاره شرط دے د دې نه بغير تصديق نشي موجود كېدلے نو تصديق د حكماء په مذهب بسيط دے او د امام رازي مذهب دا دے چه تصورات ثلثه سره د حكم (يقين) نه مجموعه څلور شيانو ته تصديق وئيلے شي او دا تصورات ثلثه جزء دي دې تصديق نه نو د امام په مذاهب تصديق مركب شو دې خبره نه داسې تعبير هم كوله شي تصورات ثلثه د حكماء په نزد د تصديق د پاره شرط دي. او خارج دي د تصديق نه ځكه شرط د شي نه خارج وي او د امام په نزد دا تصورات ثلثه شرط دي د تصديق يعنې داخل دي په تصديق كښې.

يوه اهمه خبره: حكم په څلور معانيو سره راځي (۱) حكم په معنې د محكوم به سره مثلا زيد قائم كښې قائم ته حكم وئيلے شي (۲) حكم په معنې د نسبت سره كوم چه د محكوم عليه او محكوم په مېنځ كښې وي (۳) حكم په معنې د نفس قضيه سره چې "زبد قائم" دے ، دې پوره قضيه ته هم حكم وئيلے شي (۴) حكم په معنې د ازغان او يقين سره حقيقت كښې حكم ازغان او يقين ته وئيلے شي. او په دې نورو درېو (چه محكوم عليه محكوم به او نسبت دي) باندي د حكم اطلاق د سببیت د وجه نه كېكي چه دغه درې د حكم يعنې د اذعان اسباب دي (والله اعلم).

## د تصور او د تصديق مختصر اقسام

تصور په څلور قسمه دے : وجه د حصر دا ده چه كوم شئ ذهن ته راشي دا به خالي نه وي (۱) يا به هغه خالي وي د نسبت نه لکه تصور د مفرداتو شو (۲) يا به نسبت وي ليکن تامه به نه وي لکه تمام مركبات ناقصه ( مركب اضافي ، توصيفي ، منع - صرف ، بنايي او صوتي ) (۳) يا به نسبت تام وي ليکن خبري به نوي لکه انشائيات

( امر ، نهی ، استفهام وغيره ) ( ۴ ) يا به نسبت تام خبری وي ليکن په هغه به اعتقاد او جزم نه وي لکه زيد قائم په صورت د وهم ، شک او تخیيل کښي ،  
فائده : شک متساوی الطرفین ته وائي یعنی زيد قائم او زيد ليس بقائم دواړه نسبتونه ستا په ذهن کې برابر وي نو دا شک دے او تاته شکي ويلے شی او که يو نسبت راجح وو نو هغه ته ظن ويلے شی او جانب مرجوح ته وهم ويلے شی او کوم نسبت چه ذهن ته راشی او په هغه کښي ظن ، شک يا وهم نه وي پيدا شوے. یعنی قبل از التفاتِ ذهن تخیيل دے .

### اقسام تصدیق:

تصدیق هم په مخلور قسمه دے (۱) ظن، (۲) تقلید (۳) جهل مرکب (۴) یقین.

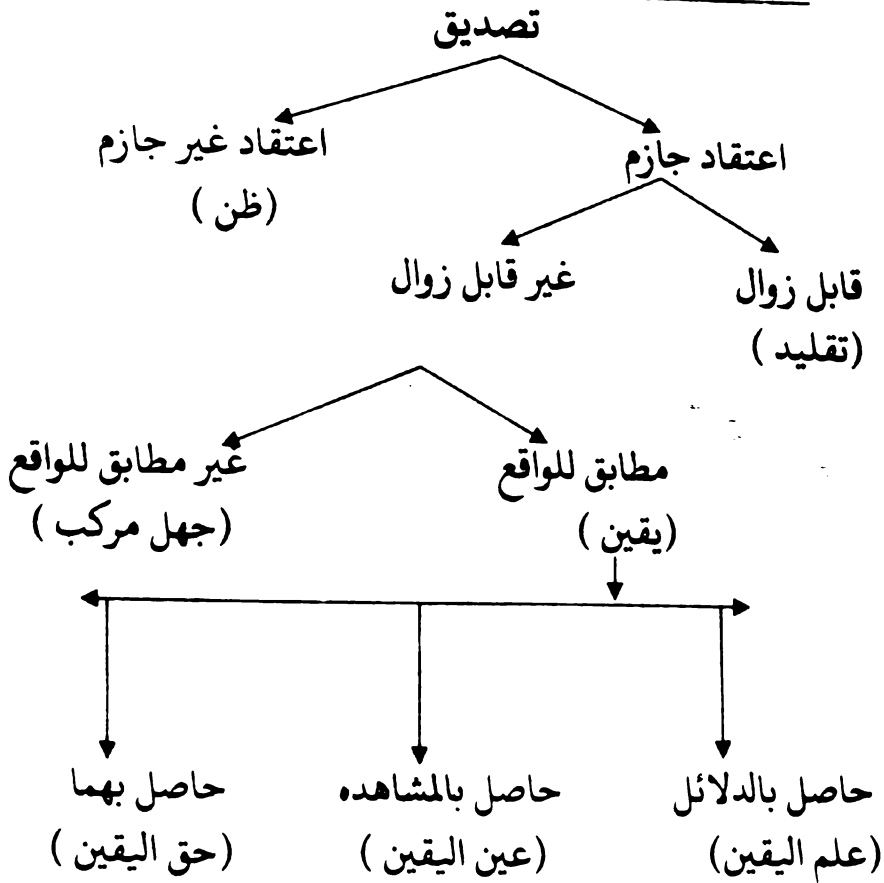
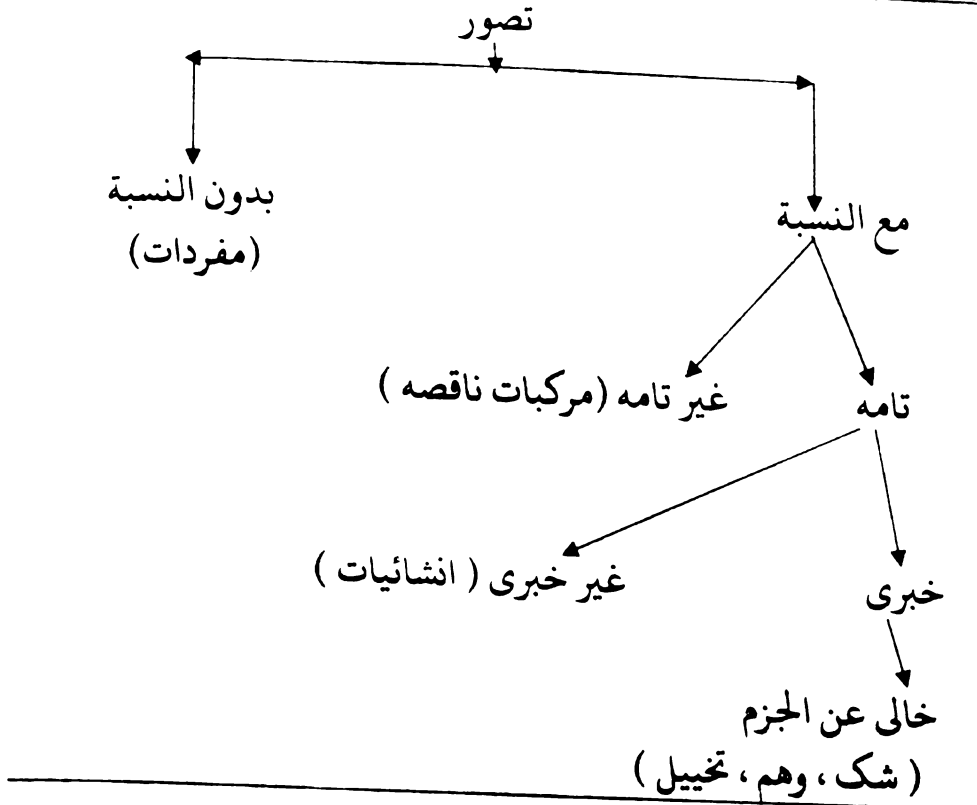
**وجه د حصر دا ده:** چه اعتقاد به خالي نه وی یا به جازم وی او یا به جازم نه وی که نه وو نو دا ظن شو او که جازم وی بیا به خالي نه وی یا به په شک سره زائله کېږي او یا به نه زائله کېږي که زائل کېدو نو هغه ته تقلید وایي او که نه زائل کېدو نو بیا به خالي نه وي یا به مطابق وي دا واقع سره او یا به نه وي که نه وه نو دا جهل مرکب شو. او که وه نو دا یقین شو بیا یقین په درې قسمه دے (۱) عین الیقین، (۲) حق الیقین، (۳) علم الیقین.

(۱) علم الیقین: هغې ته وایي چه حاصل شوے وي په دلائلو سره لکه یقین د عامو علماؤ شو.

(۲) عین الیقین: عین الیقین دېته وایي چه حاصل شوے وي په مشاهدې سره لکه یقین د اولیاؤ شو.

(۳) حق الیقین: حق الیقین دېته وایي چه حاصل شوے وي په دواړو سره لکه یقین د انبیاء علیهم السلام شو.

❁ که ځان په نقشه پوهه کول غواړي نو په بله صفحه حاضره ده ❁



وللعلماء في اسامى التصور والتصديق تفصيلات تتركبها قاصداً واخصصاراً

**فصل: التصور قسامان:** دې عبارت سره غرض د مصنفات تقسيم د تصور او د تصديق کوي دوه قسامونو ته. تصور هم په دوه قسمه دے او تصديق هم په دوه قسمه دے (۱) تصور بدېهي (۲) تصور نظري (۳) تصديق بدېهي (۴) تصديق نظري. (۱) تصور بدېهي: چه غور فکر اور سوچ ته او دا رنگې ترتيب د امور معلومو ته په کښې ضرورت نه وي لکه تصور زمونگ د حرارت او برودت، اوس په دې کښې غور فکر ته ضرورت نشته نه دليل وښلو ته حاجت شته دوهم نوم د بدېهي "ضروري دے".

(۲) تصور نظري: چه هغه کښې غور فکر دا رنگه ترتيب ورکولو د امور معلومه ته پکښې ضرورت وي. لکه تصور زمونگ شو د جن او د ملائکو د غور فکر نه بغير يا د امور معلومو د ترتيب نه بغير مونږ د دې په حقيقت باندې نه رسيږو. نو اوس به امور معلومو لره ترتيب ورکړو. چه جن دېته وايي. جِسْمٌ نَارِيٌّ يَتَشَكَّلُ بِاشْكَالٍ مُّخْتَلِفَةٍ او ملائک جِسْمٌ نُورَانِيٌّ يَتَشَكَّلُ بِاشْكَالٍ مُّخْتَلِفَةٍ، نو د غور فکر او مشقت نه وروستو مونگ په حقيقت د ملائک او د جن اور سېدو. او دېته کښې هم وايي يعني د نظري دوهم نوم کښې دے نظري او کښې يوشیئ دے يعني نظري او کښې هغه علم ته وايي چه هغه کښې مشقت د غور فکر او سوچ ته ضرورت وي. او تصديق هم په دوه قسمه دے (۱) بدېهي، (۲) نظري.

(۱) بدېهي: چه غور، فکر او ترتيب ورکول امور معلومو ته او سوچ ته پکښې ضرورت نه وي لکه الكل اعظم من الجزء، يا لکه الاثنان نصف الاربعه، کل اعظم وي د جزء نه دا خبره هر چاته معلومه ده غور فکر ته ضرورت نشته دغه رنگه دوه د خلورو نيم دي دا هر چاته پته ده.

(۲) نظري: چه غور فکر سوچ او ترتيب ورکول امور معلومو ته پکښې ضرورت وي. لکه العالم حادث په دې کښې سوچ، فکر ته ضرورت شته. او ترتيب ورکول امور معلومو ته او هغه به مونگ داسې ورکړو چه "لانه متغير وكل متغير حادث فالعالم حادث" چه عالم کښې تغير راخي مونگ په سترگو وينو کله بهار، کله خزان کله صحت کله بيماري.

والصانع موجود: وجود د صانع هم د امور معلومو و ده ترتيب نه معلومېري چه مصنوع موجود دے او مصنوع بغير د صانع نه شي موجود کېدے پته اولگېده چه صانع موجود دے دا بدهات او نظارت د تصور يا د تصديق دا د امور اضافيئو نه دے ځکه يو شئ به داسې وي چه يو کس ته به نظري وي او بل کس ته به بدېهي وي د دې حسي مثال لکه يو کس ته سائېکل چل ورځي نو هغه ته بدېهي دے او چالره چه نه ورځي هغه ته نظري دے يا لکه يوه مسئله ده د علم يو کس ته بدېهي وي او بل کس ته نظري وي. حاصل دا شو بدېهي او نظري کېني اتفاق ضروري نه دے يو شئ به چاته بدېهي وي بل چاته به نظري وي.

فائده: واذا علمت ما ذكرنا ان النظريات ..... لم يكن حاصلًا لك قبل.

### وهي العالم حادث.

مخکښې دا خبره ذکره شوه چه تصور نظري او تصديق نظري دېته وايې چه هغه محتاجه وي نظر او فکر ته. نو اوس تشرېح او وضاحت کوي د نظر چه نظر څه شئ دے. د نظر تعريف دا دے:

ترتيب امور معلومه، امور معلومو لره ترتيب ورکولو ته نظر وايې.

ترتيب په لغت کېني: وضع کل شئ في مرتبه يعنې هر شي لره خپل مقام مرتبه ورکول او په اصطلاح کېني ترتيب دېته وايې: بعضې شيونه مقدم کړے شي او بعضې مؤخر کړے شي په دې شان سره چه دا موسوم کولے شي په اسم واحد سره. تصورات کېني به جنس مخکښې کړې او فصل خاصه وغېره به وروسته کړې لکه: ما تانه تپوس وکړو چه ما الانسان نو ته په جواب کېني وايې چه جېوان ناطق. نو جنس مخکښې ذکر شو بيا فصل مرتبه وه هغه ذکر شوه ځکه عام مخکښې ذکر کول ضروري دي بيا خاص ذکر کوي نو دې امور متعدده چه يو جنس دے بل فصل دے جنس مخکښې فصل وروستو دے دا مجموعه موسوم کولے شي په يو نوم سره چه معرف يا قول شارح دے.

او په تصديقات کېني ترتيب دېته وايې چه صغري به مخکښې ذکر کړې بيا به کبري يا به مقدم مخکښې کړې بيا به تالي ذکر کړې لکه: لانه متغير دا صغري ده

وكل متغير حادث كبرى ده نو اول صغرى ذكر شوه دا مقدمه شوه بيا كبرى ذكره شوه دا مؤخره ذكر شوه دا مجموعه موسوم كوله شي په يو نوم سره چه دېته دليل او حجت وايي نو كوم وخت كښې امور معلومو د پاره ترتيب وركړې شو نو دا به تا صحيح نتيجه ته اورسوي. چه هغه تاته د ترتيب نه مخكښې معلومه نه وه مثلاً په مثال مذكور كښې په تصورات كښې انسان حقيقت نه وه معلوم كوم وخت كښې چه ترتيب وركړې شو امور معلومؤو ته اوئيله شو چه 'حيوان ناطق' نو اوس معلوم شو او په تصديقات كښې 'العالم حادث'، نه وه معلوم كوم وخت كښې ترتيب وركړې شو صغرى او كبرى د پاره نو علم راغې په دغه نتيجه باندې چه العالم حادث دے.

### فصل: اياك وارن تظن ان كل ترتيب يكور صواباً

غرض د مصنف<sup>ح</sup> دې عبارت سره يو ضرورت ثابت كوي منطق ته چه منطق فضول علم نه دے دا ډېر ضروري علم دے ځكه چه فكر او نظر كښې غلطي راځي هغه غلطي معلومولو د پاره مونگ سره بله فارمولا (Formula) نشته سوئ د منطق نه نو د منطق نه مستغني كېدل پكارنه دي بلكه په شوق سره ازده كول پكار دي. دوېم غرض د مصنف<sup>ح</sup> دې عبارت نه دفع د سوال ده حاصل د سوال دا دے چه تصور نظري معلومېري د تصور بدېهي نه او تصديق نظري معلومېري د تصديق بدېهي نه نو بس مونگ ته فارمولا معلومه شوه چه نظريات به معلؤو د بديهاتو نه نو منطق ته حاجت پاتي نه شو او كوم شي ته چه حاجت نه وي هغه فضول وي نو علم منطق فضول شو.

نو مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره جواب كوي حاصل د جواب دا دے چه هر ترتيب صحيح نه وي چه صحيح نتيجه ته سرے اورسوي يعنى ترتيب وركول ده هر چه كار نه دے زكه چي دا ده لوند خوژ خيرات نه دے په معرف كښې خطاء راتلے شي يا په اعتبار د مادي سره او يا په اعتبار د هېئت سره په اعتبار د مادي سره خطاء دا ده چه د جنس په ځائے بل جنس ذكر شي يا عرض عام ذكر كړې. يا د فصل په ځائے بل فصل يا خاصه ذكر شي او خطاء په هېئة كښې په معرف كښې دا ده چه د كوم حق مخكښې وي هغه وروستو كړي او دا وروستو مخكښې كړي او په حجة كښې هم

وامتياز القشر عن اللباب:

يعني انساني طبيعت سره پوستکي د مغز نه نشي جدا کولے مراد د قشر نه غلط نتیجه ده او مراد د لباب نه صحيح نتیجه ده يا مراد د قشر نه (باطل) دے لکه العالم قديم نظريه باطله وه. او د لباب نه مراد (حق) دے لکه العالم حادث نظريه حقه وه، اوس د منطق په ذريعه مونگ اوپېژنده چه العالم قديم نظريه غلطه ده حکه د دې قياس صغري چه "لانه مستغن عن المؤثر" دا غلطه ده او خلاف ده د واقع نه دا مشتمل ده په جهالت يا په تجاهل باندي حکه مونگ روزانه مشاهده کوو. چه عالم مرتکب د تغيراتو دے دا تغيرات بغير د مغیر نه نشي کيدے. نو خلق د عالم چه دا يو لويه کارنامه ده بغير د موجد نه څنگه کيدے شي؟

فجاءت الحاجة في ذلك الى قانون:

نو هر کله چه غلطی او خطاء په انساني طبيعت سره نه معلومېږي نو حاجت پېښ شو يو قانونه ته چه د هغه قانون په رڼا کښي پته اولکي. چه دا نتیجه يا دا نظريه خطاء ده او دا صحيح ده.

قانون: د سرياني لفظ دے په لغت کښي (مسطر الكتاب) پېمانې ته وايي. او په اصطلاح کښي قانون هغه قاعدي کليې ته وايي چه هغه کله په جزئيات باندي فت کړے شي د هغوی احکام ترې نه معلومېږي لکه دا يوه قاعده کليه ده چه کل فاعلي مرفوع اوس د جزئيات حکم به داسې معلومېږي چه يو صغري به ذکر کړي سهله الحصول او دا قاعده کليه به ورته کبري کړي نو د جزی حکم به معلوم شي مثلاً: زيد في ضرب زيد فاعل (صغري سهله الحصول) وکل فاعل مرفوع (کبري) (فزید مرفوع) (نتیجه) دغسي د عمر، بکر، خالد، ساجد وغېره ټولو احکام معلومولے شي کله چه دوی فاعل واقع شي.

طرق اكتساب المجهول: يعني داسې يو قانون او فن ضروري شو چه هغې کښي مجهولات حاصلول د معلومات نه د هغې طريقې ذکر وي.

وهذا القانون هو المنطق والميزان: يعني موصوف په دې صفات مذکورؤ سره هغه نه دے مکر فن منطق دے. منطق ماخوذ دے د نطق نه نطق معنی "خبرې کول" منطق

صیغه د مصدر مبني ده په معنی د خبرې کولو سره یا صیغه د ظرف ده یعنی "خانه د خبرو کولو" یا په کسري د ميم سره صیغه د اله ده په معنی د اله د نطق. اگر که صیغه د اله استعمال مشهور نه دے. اوس منطق لغوي معنی خو خبرې کول شو نو ددې مبارک او شريف علم دا نوم ولې ایخودے شوے دے؟

ما القرقررة في هذا؟ نو مصنف د دې شبهي نه څه په دې ډول جواب کوي.  
فلتأثيره في النطق الظاهري اعنى التكلم الخ:

حاصل د جواب دا شو چه انسان کښې دوه صفته دي يو ظاهرًا خبري کول دوهم باطني سمجه او پوهه، او علم منطق دی دواړه صفاتو کښې کمال پیدا کوي ځکه کوم سرے چه د علم منطق عالم وي هغه په ظاهري خبرو کښې داسې يو ملکه ورته حاصله وي چه سم "چالاک خان" وي په نسبت د هغه سرې چه هغه د منطق نه جاهل وي ځکه دے د هغه په مخکښې بالکل مضوب وي او باطني پوهه او ادراک ته نطق باطني وايې علم منطق دا صفت هم د انسان کمال ته رسوي مصنف د دې بيان څه په دې ډول کرے دے.

لان المنطق يعرف حقائق الاشياء ويعلم اجناسها... الخ:

يعني کوم سرے چه د علم منطق عالم وي د هغه نطق باطني په نسبت د جاهل کامل وي ځکه هغه د اشياء حقيقت، جنسيت ښه پېژني چه دا شی د کوم جنس سره تعلق ساتي، او حقيقت يې څه دے دا رنگه د شي فصل، نوع، خاصه او لوازم هم په نسبت د هغه چا چه جاهلي وي دې مبارک علم نه، ښه پېژني او نور هم معرفت ئي کامل شی چه هر شیء تار په تار پېژني.

واما تسميته بالميزان:

يعني علم منطق ته علم ميزان ولې وايې د هغې وجه منصف په دې عبارت سره ذکر کوي.

فلانه قسطاس للعقل يوزن به الافكار الصحيحة: حاصل د دې عبارت دا دے چه ميزان (تلې) سره اشياء وزن معلومېري په ثقل او خفت کښې او په منطق سره هم افکار صحبحه او افکار فاسده معلومېري نو تشبيهه صرف په معلومولو کښې ده په

تمام صفات کښې تشبیه ورکول مقصود نه ده.

اختلال: هغه نقصانات ته وايي چه د اختصار نه پیدا شوی وي یعنی یو کلام دومره مختصر ذکر شي چه د مراد پته او نه لږي دلته مراد مطلق نقصان دے.

ومن ثم يقال له العلم الالهي: غرض د مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره درېم نوم د دې فن ذکر کوي چه د دې فن یو درېم نوم هم شته دے چه هغه علم الی دے اوس منطق ته علم الی ولي وايي.

لکونها الة لجميع العلوم سيما للعلوم الحکمية:

یعني ده ته علم الی خکه وايي چه علم منطق د ټولو فنونو د پاره اله ده یعني چه خوک دې منطق باندې پوهېږي نو په نورو فنون هم ډېر ښه پوهېږي چه دلته هېرو (Hero) وی نو په نورو فنونو کښې هم هېرو وی او چه دلته زېرو (Zero) وی نو هغه په نورو فنون کښې هم زیرو وی خصوصاً علم منطق اله ده د علم حکمت، یعني چه خوک په علم منطق باندې پوهېږي په نورو فنونو کښې هم بیا چلیدے شي گادے په پاټلي روانولے شي لېکن چه خوک په علم منطق نه پوهېږي نو هغه په علم حکمت کښې چه هغه (رياضي، طبعی او الهی دے) بالکل نشي چلیدے خکه د علم حکمت تقريباً ټول مباحث موقوف دي په فهم د منطق باندې نو چه دلته لا ادري وي نو هلته به هم لا ادري وي: (من كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى).

فائده اعلم ان ارسطاطاليس الحکيم دون هذا العلم:

غرض د مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره بيان د مدون د علم منطق دے چه تدوين د علم منطق هغه ارسطاطاليس کړے وه او دے د عيسی عليه السلام نه تقريباً ۳۸۴ درې سوه څلور اتيا کاله مخکښې تېر شوی دے ارسطاطاليس د افلاطون شاگرد وه او افلاطون د حکيم سقراط شاگرد وه اوسقراط د فېثا غورث شاگرد وه او فېثاغورث د سلېمان عليه السلام شاگرد وه د يونان بادشاه فلپ د خپل ځوے سکندر د تعليم د پاره ارسطو استاد مقرر کړو بيا د سکندر په درخواست باندې ارسطو علم منطق ايجاد کړو د دې وجه نه دې ته معلم اول وئيلے کېږي.

والفارابي هذب هذا الفن:

ارسطو نه وروستو بيا ابو نصر فارابي چه دے د مامون الرشيد همعصر وو المتوفى ۳۳۹ هـ دے هم - مسلمانانو فلاسفو يو اهم غرے دے ، د دې فن صفائي وکره او بې کاره او فضول بحثونه يې ترېنه لرې کرل. او يو شاندار انداز کښې منطق دنيا ته پېش کړو نو ده ته معلم ثاني د منطق وئيلے کېري.

وبعد اضاءة الكتب الفارابي:

د فارابي د علم کتابونه په يوه حادثه کښې اوسوځېدل. نو دنيا ته ډېره پرېشاني لاحقې شوه چه منطق د دنيا نه ختم شو نو ابو علي ابن سينا چه هغه حافظ د منطق وو نو هغه منطق بيا د سره کرل. او دنيا يې يو ځل بيا په منطق سره روښانه کړه. د فارابي او ابن سينا په مېنځ کښې تقريباً سل کاله وقفه وه. ځکه فارابي په ۳۳۹ هـ کښې او ابن سينا په ۴۲۸ هـ کښې تېر شوه دے.

فصل ولعلك علمت مما تلونا عليك: په دې فصل کښې مصنف ح دا خبره ذکر کوي چه تاسو ته مخکښې بيان ده ضرورت د منطق تېر شو زما امېد دے چه د هغه بيان نه ذکي طالبانو او طالباتو به تعريف د منطق معلوم کړے وي خو که چا نه وي معلوم کړے زه به ورته بيا صراحة ذکر کړم خو ياد دې ساتي تعريف دا دے.



ل : فائده : بعض علماء (کالغزالي وغيره) ابن سينا ته د کفر نسبت کړے دے ځکه دے د معاد جسماني قائل نه وو دغه شان علامه ابن قيم<sup>ر</sup> په اغائة اللھفان کښې د فارابي ابو علي سينا او ارسطو باره کښې ليکي : ،، کانوا من عبَاد الاصنام ،، والله اعلم بحقيقة حاله ليکن د ابن سينا د کتابونو نه معلومېږي چه دا الزام غلط دے ، الهيات شفاء ، کتاب کښې ابن سينا د معاد جسماني متعلق ليکي : ،، وقد بسطت الشريعة الحقّة التي اتانا بها نبيّنا وسيدنا ومولانا محمداً ﷺ حال السعادة والشقاوة التي بحسب البدن ” ، علم الكلام اور الكلام ص ۹۶ - ، بعض خلکو په ابن سينا باندې د کفر فتوی ولکوله نو ابن سينا په دغه وخت کښې دا دردناک شعر وئيلے وو :

” درد دېر چوں من وآں ہم کافر  
پس در همه دېر يک مسلمان بود ”

ترجمه : که دنيا کښې زما په شان سور مؤحد هم کافر شي بيا خو دنيا کښې هيڅوک مسلمان نشته .

علامه ابن حجر<sup>ر</sup> په لسان الميزان کښې د ابن سينا دا اشعار ذکر کړي دی چه دا دلالت کوي د هغه په توبه باندې .

” تعوذ بک اللهم من شر فتنة  
تطوق من حلت به عيشة ضنكا  
رجعنا اليك الآن فاقبل رجوعنا  
وقلب قلوبا طال اعراضها عنك ”

د ثابتولو کښې خاځا ډير تکليف کولو ته ضرورت نشته . والله اعلم ،  احقر حسين علي حفظه الله 

تعريف دَ علم منطق: "علم بقوانين تعصم مراعاتها الذهن عن الخطاء في الفكر"  
 حاصل دَ تعريف دا دے چہ علم منطق داسی علم دے چہ پہ قوانینو مشتمل دے  
 کہ دَ ہغہ قوانینو خیال اوساتلے شی نو انسان دَ فکری غلطیانو نہ بچ کیگی.  
فصل: موضوع کل علم ما یبحث فیہ عن عوارضہ الذاتیہ لہ:

غرض دَ مصنف<sup>۱</sup> اول بیان دَ مطلق موضوع کوی چہ مطلق موضوع خہ تہ  
 وایي او بیا بہ بیان دَ موضوع دَ منطق او کھری. نو دَ خہ علم یا دَ فن موضوع دہتہ  
 وایي ما یبحث فیہ عن عوارضہ الذاتیہ کوم علم کنبی چہ دَ ہغہ دَ عوارض ذاتیہ نہ  
 بحث کھری. دغہ عوارض ذاتیہ موضوع دَ دغہ علم وی. مصنف<sup>۲</sup> مثال پیش کوی  
 "کبدن الانسان للطب" لکہ بدن دَ انسان موضوع دَ علم طلب دہ خکہ علم طلب  
 کنبی عوارض ذاتیہ دَ بدن نہ بحث کھری چہ دہ بدن دَ انسان باندی بخار کله راخی  
 او وایي راخی او علاج یی خہ دے، دہ شوگر (Diabetes) اسباب خہ دی او علاج  
 ئے خہ دے بلدپریشر ولې هایي (high) کھری او نارمل (normal) کھری بہ  
 خنکہ، وغیرہ وغیرہ نو بدن دَ انسان دا موضوع دَ علم طب او دَ مہدیکل شوہ.  
خبردار: دا اعتراض خوک نشی کولے چہ عوارض ذاتیہ، لفظ استعمالول غلط دی  
 خکہ عارضی معنی خارج او ذاتی معنی داخل نو دا خو اجتماع دَ نقیضین دہ. خکہ  
 مونر وایو چہ دلته دَ عارض دغہ مشہورہ معنی مراد دہ نہ چہ خارج بلکہ عارض پہ  
 معنی دَ متصل کبدونکی او لاحق کبدونکی سرہ دے شیئ پوری بیا عام دے  
 داخل وی او کہ خارج.

### پہ خبرہ کنبی خبرہ

دَ عوارضو ذکر تہر شو نو مناسب دہ چہ دَ عوارضو اقسام سرہ دَ تعريف نہ  
 اولہکلے شی. دَ ہغی تفصیل خہ پہ دہی ڈول دے چہ دري عوارض ذاتیہ دی او دري  
 عوارض غریبہ دی اول عوارض ذاتیہ دی.  
 (۱): چہ عارض کیری شی پوری بالذات لکہ تعجب چہ عارض کھری انسان تہ  
 بالذات (پہ ادراک دَ امر غریبہ سرہ).  
 (۲): یا بہ عارضی کھری شی تہ پہ واسطہ دَ جزء سرہ لکہ حرکت چہ عارضی کھری

انسان ته په واسطې د حيوان سره او حيوان د انسان جزء دے.

(٣): يا به عرض کېږي شي ته په واسطې د امر مساوي سره لکه ضحك چه عارض کېږي انسان ته په واسطه د متعجب سره او انسان او متعجب کېږي مساوات دي لان کر انسان متعجب وکل متعجب انسان.

او عوارض غريبه دا دي: (١): چه عارض کېږي شي ته په واسطې د خارج سره دغه خارج به خالي نه وي يا به عام وي لکه حرکت چه عارض دے ابيض ته په واسطه د حيوان سره او حيوان عام دے د ابيض نه ځکه حيوان سپينې چرگې ته هم شامل دے اوتورې چرگې ته هم شامل دے. او ابيض صرف سپينې چرگې ته شامل دے.

(٢): او يا به عارض کېږي شي ته په واسطه د امر خاص سره لکه ضحك چه عارض دے حيوان ته په واسطه د انسان سره او انسان د حيوان نه خاص دے.

(٣): او يا به عارض کېږي شي ته په واسطه د امر مبائن سره لکه حرارت چه عارض دے ماء ته په واسطه د نار سره او نار مبائن دے د ماء نه.

### العوارض

ذاتيہ	غريبه
١: مايعرض الى الشيء بالذات	١: مايعرض الى الشيء بواسطة الاخر
٢: مايعرض الى الشيء بواسطة الجزء	٢: مايعرض الى الشيء بواسطة الاخص
٣: مايعرض الى الشيء بواسطة امر مساوي	٣: مايعرض الى الشيء بواسطة المبائن

### ملحوظه:

بعض علماؤ د منطق يو څلورم قسم هم په عوارض غريبه کېږي شماري اگر که هغه مشهور نه دے په نزد د عامو هغه دا دے "چه عارض وي شي ته په واسطه د امر عارض سره لکه مفرق البصر چه عارض دے ثلج ته په واسطه د بياض سره او بياض عارض دے" والله اعلم.

فموضوع المنطق: دې عبارت نه وروستو غرض د مصنف موضوع د منطق ذکر کوي. چه هغه معلومات تصويريه او معلومات تصديقيه دي خو لېکن په دې حيثيت سره چه د دوی د مجهول تصويري او مجهول تصديقي معلومېږي يعنې يواځې

تصور د زید دی او کړو. نو دا موضوع د منطق نه ده او حیوان ناطق تصور دې او کړو نو دا هم موضوع د منطق نه ده. هان که حیوان ناطق سره دې انسان حاصل کړو نو اوس حیوان ناطق موضوع د منطق شوه. دغسې لا نجه په تصدیق کښې هم ده.

فائدة: اعلم ان لكل علم صناعة غاية الخ: غرض د مصنف دې عبارت سره بیان د غرض د علم منطق دے د علم منطق غرض بیانوي په دې عبارت سره چه وغایه علم میزان سره د هغه نه مخکښې بیان د دې خبرې کوي. چه غرض پېژندل ولې ضروري دي نو مصنف فرمایې چه غرض پېژندل ځکه ضروري دي چه که علم وی او که هر یوفن او مشغله وي د هغه غرض او نه پېژندل شي نو دوه نقصانه به راشي طلب د هغه علم عبث شي. دوهم چه د یو کار غرض وغایه معلوم نه وي نو د هغه د پاره کوشش کول فضول کار دے او د فضول کار ارتکاب کول عبث او وقت ضائع کول دي. ولا ینبغی هذا بشأن المعلمین والمتعلمین.

غرض د علم منطق: غرض د علم منطق او تعریف د علم منطق تقریباً قریب قریب دي چه الاصابة فی الفكر وحفظ الرأی عن الخطأ یعنی انسان په غور او سوچ کولو کښې د فکري غلطیانو نه بچ کول.

فائدة: د هر مرکب د پاره څلور علتونه ضروري دي (۱) علت مادي، (۲) علت صوري، (۳) علت فاعلي، (۴) علت غائی.

مثلاً: یو کمره جوړول شو د کومو آلاتو او اسبابو نه چه کمره جوړېږي هغه علت مادي دے (لکه سېمنټ، سريه وغیره) او صورت د کمرې پس د جوړولو نه هغه علت صوري دے او کارېگر علت فاعلي دے او چونکه کمره د اوسېدو د پاره جوړېږي نو اوسېدل علت غائی دے.

معلومات تصوريه او تصدیقيه دا علت مادي دے او دغه معلومات ترکیبي صورت علت صوري دے اور غور فکر کونکې علت فاعلي دے و الاحتراز عن الخطاء فی الفكر علت غائی دے. والله اعلم.

فصل لا شغل للمنطقي من حيث انه منطقي

غرض د مصنف د دې عبارت نه دفع د یو وهم ده. وهم دا دے چه مقصود د منطقي

هغه معرف او حجة دے (يعني معلومات تصويريه او معلومات تصديقيه) نو بحث کول دَ الفاظو نه يا دَ دلالت نه دا خروج دے دَ موضوع نه او خروج دَ موضوع نه دا بڼه کار نه دے جواب حاصل دا دے چه معرف او حجة دَ قبيلې دَ معانيو نه دي ځکه معنی دَ حېوان ناطق معرف ده دَ انسان دَ پاره نه دَ لفظ دَ حېوان ناطق هم دا رنگه معنی دَ العالم متغير و کل متغير حادث حجت ده دَ پاره دَ العالم حادث نه لفظ دَ العالم متغير ليکن تعليم او تعلم فائده او استفاده معانيو نه حاصلېږي په الفاظو سره چه الفاظ دلالت اوکړي په دغه معانيو باندې نو ضروري شوه معرفت دَ دلالت نه چه دا موقوف عليه دے دَ الفاظو دَ پاره نو بحث کول دَ دلالت او الفاظ نه دا مقصود بالذات نه دي بلکه مقصود بالعرض دي ا و بحث کول دَ مقصود نه هغه خروج دَ موضوع نه نه دے. اگر که هغه مقصود بالعرض وي من حيث انه منطقي يي ځکه وئېلي دي چه منطقي ته دَ منطقي په نظر اوگوري چه دا منطقي دے لا غير.

نو هغه بيا دَ الفاظو نه بحث نه کوي او چه منطقي نحوي هم وي لکه نن صبا داسې ډېر دي چه هم منطقي وي او هم نحوي يا اصولي وي نو بيا هغه دَ الفاظو نه بحث هم کوي.

ولهذا البحث بمعزل عن غرضه: يعني دَ الفاظو نه بحث کول دَ منطقي دَ غرض نه لرې دے.

فصل في الدلالة: دَ دې فصل منعقد کول نه غرض دَ مصنف ح بيان، تعريف او اقسام دَ دلالت کوي. دلالت په لغت کښې هو الارشاد يعني رهنمائي لارښودلو ته وايي او په اصطلاح کښې کون الشئ بحيث يلزم من العلم به العلم بشئ آخر الخ.

په اصطلاح کښې دلالت دېته وايي چه په يوشي باندې علم راشي نو دَ هغې دَ وجې نه په شئ آخر هم علم راشي مثلاً تا مناره اوليدله او ستا علم په مسجد راغلو. نو دېته دلالت وايي شئ اول، ته چه مناره ده په مثال مذکوره کښې دال. وايي اوشئ ثاني ته چه مسجد دے په مثال کښې مدلول وايي.

فائده: په تعريف کښې لفظ دَ علم راغله دے چه يلزم من العلم به الخ دَ علم اطلاق په يقين او ظن دواړو باندې کېږي نو دَ دې نه څلور صورتونه جوړېږي.

(۱) يقين وي په شئ اول د هغه نه يقين وي. په شئ ثاني لکه چا مناره اوليدله او يقين يې برې راغلو چه دا مناره ده د هغې نه يقين راغلو په مسجد باندي.  
 (۲) يقين وي په شئ اول د هغه نه ظن وي په شئ ثاني لکه ستا په وريخ ليدلو باندي يقين وي لېکن په باران کېدو باندي ظن وي.  
 (۳) ظن وي په شئ اول او د هغې نه ظن وي په شئ ثاني لکه تا ظن اوکړو په يو گاډے چه دا ايمبولنس (Ambulance) دے او بيا دي ظن اوکړو چه دي کښي زخمي يا مړے دے.

(۴) ستا ظن وي په شئ اول د هغه نه يقين وي په شئ ثاني دا نفس احتمال دے مثال يې نشته ځکه يقين ظن نه نه حاصلېږي.

دلالت اول نه په دوه قسمه دے: (۱) يو لفظي دے، (۲) اوبل غير لفظي دے.  
لفظي: هغه دلالت ته وايې چه دال لفظ وي لکه زيد دلالت په ذات د زيد باندي.  
غير لفظي: چه دال لفظونه نه وي لکه د منارې دلالت په مسجد باندي.  
 دلالت لفظي او غير لفظي هر يو په درې قسمه دے: (۱) وضعي، (۲) طبعي، (۳) عقلي نو دا مجموعه شپږ قسمونه شو تفصيل يې دا دے.  
 وکل منهما على ثلاثة انحاء: غرض د مصنف<sup>ح</sup> په دي عبارت سره تعريفات د اقسام د دلالت کوي نو اول په هغې کښي دلالت لفظي وضعي دے.

(۱): دلالت لفظي وضعي: هغه دلالت چه دال پکښي لفظ وي او دلالت د وضع د وجې نه وي لکه دلالت د زېد شو په خپل مستي باندي.  
 (۲): دلالت لفظي طبعي: هغه دلالت ته وايې چه دال په کښي لفظ وي او دلالت د طبيعت د تقاضي د وجې نه وي لکه دلالت د لفظ "اح اح" په درد د سيني (Chest Infection) باندي .

وقيل بفتحها: په دي عبارت سره مصنف<sup>ح</sup> په "اح اح" کښي دوهم قرأت هم ذکر کړے دے چه دوهم قرأت په دي کښي فتحه د همزه ده چه "اح اح" دے.  
فان الطبيعة تفسر: مطلب د عبارت دا دے چه انسان محتاجه کېږي دي خبرې ته چه کوم وخت سینه کښي تکليف وي (chest infection) نو دا آواز "اح اح" به اوباسي.

(۳): دلالت لفظی عقلی هغه دلالت چه دال پکښې لفظ وي او دلالت صرف د عقل د وجهې نه وي لکه لفظ د ديز چه الټ د زيد دے ځکه که د ديز په خايې زېږد سی بي به وضعي شي نه عقلي<sup>۱</sup> چه د ديوال د شانه د ديز دېز او از راخي نو عقل وايي چه د ديوال شاته څوک شته چه دا لفظ د ديز ادا کوي.

(۴) دلالت غير لفظی وضعی: هغه دلالت چه دال پکښې لفظ نه وي او دلالت د وضع د وجهې نه وي لکه دلالت د دوال اربعه شو په هغه خپل مدلولات باندې. دوال اربعه دا دي: (۱) عقود، (۲) خطوط، (۳) نصب، (۴) اشارات.

(۱) عقود: هغه بندونو ته وايي چه په شمار دلالت کوي لکه عقد انامل شو مثلاً .  
(۲) خطوط: لکه جمع + ضرب X منفي -، تقسيم ÷، وغيره دا دلالت په خپل مدلولات کوي.

(۳) نصب: لکه په چوکونو کښې د گادو ودرولو او روانولو اشارې .

(۴) اشارات: لکه د سر اشارات، اثبات يا نفی د پاره يا د لاس اشارات اياب يا ذهاب د پاره

(۵) دلالت غير لفظی طبعی: هغه دلالت چه دال پکښې لفظ نه وي او دلالت د طبيعت د تقاضې د وجهې نه وي لکه دلالت د اواز د آس په طلب کولو د اوبو يا وځو باندې.

(۶) دلالت غير لفظی عقلی: هغه دلالت چه دال پکښې لفظ نه وي او دلالت د عقل د وجهې نه وي لکه دلالت د لوگي په اور باندې. دويم مثال لکه تا يو خايسته شين باغ او هغی کښی قسما قسم گلونه او کياری وليدی نو ستا علم په مالئ (Gardener) هم راخي چه د دی باغ مالئ هم شته. ځکه خو وحشت شاعر فرمائي؛

لاکه ناداں سہی اتنے بھی تو ہم کور نہیں

کہ چمن دیکھ کے ذکر چمن آرا نہ کریں

فہذہ ست دلالات: نو دا شپږ دلالتونه شول. نو اوس چه منطقیان بحث کوي نو

دلالت د لفظی وضعې نه بحث کوي ځکه چه بل لره فائده ورکول يا د بل نه فائده اخستل دا حاصدېری د دې دلالت لفظی وضعی نه په آسانتیا سره په خلاف د دې نورو نه ځکه په -ې نورو دلالتو کښې بل لره فائده ورکول يا د بل نه فائده حاصلول دا خالي نه دي د صعوبت او مشکلاتو نه او چونکه انسان سهولت پسند (facilitate) دے ، داسی لانجو ته غاړه نشی ایځودے ، دی وجی نه نورو دلالتو نه

منطق کښی طی کشح کیري

**فصل وينبغی ان يعلم .. الخ:** غرض د مصنف په دې عبارت سره يو تحقيق المقام کوي چه دلالت لفظی وضعی چه هغه په عام محاورات کښې په خبرو اترو بات چیت او گفتگو کښې او علوم کښې معتبر دے سوا د نورو اقسامو نه چه د هغوي دا مرتبه نه ده نو دغه دلالت لفظی وضعی په درې قسمه دے.

(۱) **المطابقیه وهي ان يدل الخ:** دلالت مطابقی دېته وایې چه لفظ دلالت اوکړي په ټول معنی موضوع له باندې لکه انسان دلالت اوکړي په ټول حیوان ناطق باندې چه د دې انسان پوره معنی او موضوع له دے او دېته مطابقی ځکه وایې چه مطابقی د تطابق نه دے او تطابق توافق ته وېې لکه عرب وایې طبق النعل بالنعل داهله وایې چه يو پيزار د بل سره برابر شي. دلته هم لفظ د موضوع له سره مطابق او برابر شو.

(۲) **التضمنیه وهي ان يدل اللفظ ... الخ:** دلالت تضمنی دېته وایې چه لفظ دلالت اوکړي په جزء د موضوع له باندې لکه کافیه دلالت اوکړي صرف معرب باندې دېته دلالت تضمنی وایې ځکه دا مدلول جزء د موضوع له دے.

(۳) **درهم دلالت التزامی دے، الالتزامیه وهي ان يدل ... الخ:** دېته وایې چه لفظ دلالت اوکړي په خارج د معنی موضوع له باندې لېکن هغه خارج د موضوع له د موضوع سره لازم وي. لکه دلالت د حاتم طائي شو په سخا باندې حاتم موضوع له حیوان ناطق دے په سخا دلالت کول دا معنی خارج ده د موضوع له نه لېکن دا خارج معنی د حاتم طائي سره لازم ده. یس زده کړه دا خبره چه لزوم په درې قسمه دے.

(۱) **لزوم ذهني:** چه ذهن کښې يو څيز د بل څيز سره لازم وي لکه زوجیت لازم دے دآرבעه سره په ذهن کښې.

(۲) لزوم خارجي: چه لزوم په خارج کښې وي نه په ذهن کښې لکه حرارت لازم دے دَ ذر سره په خارج کښې نه په ذهن کښې.

(۳) لزوم عرفي: لکه سخا لازم ده دَ حاتم طائي سره لېکن په عرف کښې.

واللازم هو ما ينتقل الذهن... الخ: غرض دَ مصنف دَ دې عبارت سره تعريف دَ لزوم کوي چه لزوم دېته وايي چه تصور دَ ملزوم سره تصور دَ لازم هم راځي لکه دَ انسان دَ تصور سره دَ قابل العلم او فن دَ کتابت هم راځي نو قابليت دَ علم او فن دَ کتاب دَ انسان سره لازم دي يا لکه عمي . ره بصر لازم دے ځکه چه مونگ تصور دَ عمي اوکړو نو دَ بصر تصور ورسره هم راځي ځکه دَ عمي تعريف دا دے چه عدم البصر عما من شانه ان يكون بصيراً دَ عمي تعريف بغير دَ بصر نه نه کبېري ځکه بصر لازم دے دَ عمي سره.

فصل: الدلالة التضمنية والالتزامية لا توجدان بدون المطابقة... الخ

غرض دَ مصنف دَ دې فصل نه بيان دَ نسبت دے په ما بين دلالت تضميني التزامي او مطابقي کښې دې عبارت کښې مصنف دَ دوه دعوې ذکر کوي. اوله دعوه دا دے: چه دلالت تضميني او التزامي بغير دَ مطابقي نه نشي موجود کېدے. دوېمه دعوه دا دے: چه دلالت مطابقي بغير دَ دلالت تضميني او التزامي نه موجود کېدے شي.

حاصل دَ هغې دا دے چه دلالت تضميني او التزامي بغير دَ دلالت مطابقي نه نه موجودېري ځکه چه دلالت تضميني دېته وايي چه لفظ دلالت اوکړي په جزء دَ موضوع له باندې. او جزء بغير دَ کل نه نه شي موجود کېدے يعنې کل متبوع وي او جزء تابع وي. او تابع بغير دَ متبوع نه نه شي موجود کېدے دغه رنگه دلالت التزامي بغير دَ مطابقي نه نه شي موجود کېدے ځکه دلالت التزامي دېته وايي چه دلالت اوکړي په لازم دَ معنى موضوع له باندې نو لازم بغير دَ ملزوم نه نه شي موجود کېدے ځکه ملزوم متبوع وي او لازم تابع وي او تابع بغير دَ متبوع نه نه شي موجود کېدے.

دوېمه دعوه دا ده چه دلالت مطابقي بغير دَ دلالت تضميني او التزامي نه موجود کيدے شي هر چه دلالت مطابقي بغير دَ دلالت تضميني نه موجود کيدے شي ځکه

کيدے شي يو لفظ دي وضع شوء وي د يو معنى د پاره او د هغه معنى جزء دي نه وي نکه لفظ د الله شو. دا وضع شوء دے د ذات د واجب د پاره چه موضوع له دے لفظ د الله نو دلالت مطبقي شته او تضميني نشته خکه د واجب تعالى هېخ جزء نشته دا رنگه کيدے شي يو لفظ دے وضع شوء وي د يو معنى د پاره او د هغه معنى لازم دي نه وي. نو دلالت مطبقي موجود شو. لېکن دلالت التزامي نشته.

فان قلت: غرض د مصنف د دي عبارت نه د امام رازي د اعتراض نقل کوي. او بيا قلنا سره به د هغې جواب کوي.

حاصل د سوال دا دے چه دا نه منم چه لفظ دلالت اوکړي په يو معنى او د هغې معنى لازم نه وي، هر معنى سره بالضرور خه نا خه لازم وي. که بل خه شئي لازم نه وي نو دا خو ورسره لازم دے کنه. چه دا معنى خپل خان نه غبر نه ده. مثلاً ستا لاس کښې موبائېل دے دي سره که بل خه شے لازم نه وي. نو دا خو ورسره لازم دے کنه چه دي خپل خان نه غبر نه دے يعنې قلم نه دے بلکه موبائېل دے.

قلنا سره مصنف د جواب ذکر کوي حاصل د جواب دا دے چه زمونږ مراد د لازم نه لازم بين بالمعنى اخص دے او مطلق لازم مراد نه دے او لازم بين بالمعنى الاخص دېته وايې چه تصور د ملزوم سره تصور د لازم کېږي. او ډېر کرته مونږ تصور د معنى کوو. لېکن د غبر تصور سره نه کېږي (او چه دا معنى خپل خان نه غبر نه ده) د دي تصور خو بالکل نه کېږي مثلاً مونږ د انسان تصور اوکړو نو د لازم طرف ته بالکل ذهن ته متوجه کېږي نو چه لازم طرف ته ذهن نه متوجه کېږي نو غبر يا ليس غبرها طرف ته په طريقه اولي سره نه متوجه کېږي حاصل د جواب دا دے چه ستا مراد د لازم نه لازم بين بالمعنى الاخص دے چه د لازم او ملزوم او د نسبت تصور سره جزم باللزوم حاصل کېږي او زمونږ مراد د لزوم نه لازم بين بالمعنى الاخص دے کوم چه زمونږ مراد دے په هغه اعتراض نه رازي او په کوم چه اعتراض رازي هغه زمونږ مراد نه دے.

خبردار: مصنف چه کوم جواب امام رازي له ورکړو دا جواب ناکافي دے خکه امام رازي په نزد معتبر په دلالة التزامي کښ مطلق لزوم دے (نه لازم بين بالمعنى

الاحص) او ښور غصه. هم د دلالة التزامی د یاره مثال په فیل العلم او صنعة الكتابة سره ښس کوي او دا دواړه هم نفس لازم دی د انسان سره. دا دواړه لازم بین بالمعنی الاحص نه دی، نو د جمهور علماؤ مثال هم تائید د امام رازی کوي. اهذ کعب ولا یکاد یلوه که ذو دُورَد (فاقد الاسنان) حق جواب امام رازی ته دادنه چه دلالة التزامی د مطابقی سره لازم نه ده که لازم شی؟ نو بیا به دلالات غیر متناهیة موجود شی ځکه 'انه لیس غیره' که لازم شی د هر ماهیت سره نو دا خو هم یو ماهیت ده د ماهیاتو نه نو د سره به هم 'انه لیس غیره لازم وی. همدَ جراً فیتسلسل. ولعمری هذا فاسد'

✽ انقر حسین علی حفظه الله ✽

پس زده کړه دا خبره چه په اعتبار د وضوح او خفاء سره لازم په خلور قسمه ده (۱) لازم بین بمعنی الاحص، (۲) لازم غیر بین بمعنی الاحص، (۳) لازم بین بمعنی الاعم، (۴) لازم غیر بین بالمعنی الاعم.

(۱): لازم بین بمعنی الاحص: دپته وایي چه تصور د ملزوم سره تصور د لازم هم کبړي لکه تصور د عمي سره تصور د بصر هم کبړي. یا لکه تصور د بم (bomb) سره تصور د دهماکی (blast) یا د تخریب (vitiation) هم کبړي.

(۲): لازم غیر بین بمعنی الاحص: دپته وایي چه تصور د ملزوم سره تصور د لازم نه کبړي. لکه کتابت بالقوه لازم ده د انسان سره لېکن د انسان تصور سره تصور د کتاب بالقوه نه حاصلېږي.

(۳): لازم بین بمعنی الاعم: دپته وایي چه د ملزوم او د لازم او د دوي په مېنځ کښي د نسبت تصور سره جزم باللزوم حاصلېږي لکه زوجیت لازم ده د اربعه سره لېکن دا لزوم هله حاصلېږي چه دا اربعه او د زوجیت او د دواړو مېنځ کښي د نسبت تصور او شي نو جزم باللزوم حاصلېږي.

(۴): لازم غیر بین بالمعنی الاعم: دپته وایي چه د ملزوم او د لازم او د نسبت تصور سره جزم باللزوم نه حاصلېږي بلکه خارجي دلیل ته ضرورت وي لکه حدوث لازم ده د عالم سره لېکن صرف د عالم او د حدوث او د نسبت تصور سره جزم

باللزام نه حاصلېږي تر څو پورې چه خارجي دليل نه وي قائم شوه چه لانه متغير الخ. يا لکه مثلا موت دا لازم دے د عزرائيل عليه السلام سره ولو لحظة ليکن په دې لزوم يقين هله راځي چه دليل په دې قائم شي. چه وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ الخ دے. يا هغه حديث دے چه د هغه مختصر مفهوم دا دے چه: باري تعالى چه کله د تمام د مخلوق د مرگ نه بعد د جبرائيل او ميکائيل عليهما السلام باندې د مرگ فيصله اوکړي نو عرش به سفارش اوکړي چه يا الله دا خو بچ کره کنه.....! الله به جواب ورکړي چه اُسْكُتٌ فَقَدْ كَتَبْتُ الْمَوْتَ عَلَى مَنْ كَانَ تَحْتَ عَرْشِي. بيا به د اسرافيل عليه السلام باره کښي حکم اوشي: فَلْيَمُتْ اِسْرَافِيْلُ بيا به باري تعالى عزرائيل عليه السلام نه تپوس وکړي نور څوک ژوندي شته؟ هغه به جواب کښي وائي صرف بږه ته ئي او عرش نه لاندې زه يم. باري تعالى به عزرائيل عليه السلام ته حکم اوکړي مُتْ هغه به هم مړ شي.

### فصل اللفظ الدال اما مفرد او مرکب.... الخ

هر کله چه فارغ شو مصنف د تعريف او د اقسام د دلالت نه نو اوس يې شروع وکړه په دال کښي چه لفظ دے دا دال په دوه قسمه دے (۱) مفرد، (۲) مرکب بيا د مفرد د پاره پنځه (۵) مصداقه دي.

(۱): لفظ د پاره جزء نه وي لکه همزه د استفهام (ء) د دې جزء نشته.

(۲): د لفظ د پاره جزء وي لېکن د معنى د پاره جزء نه وي لکه لفظ د (هَل) شو لفظ جزء شته چه (ه) او (ل) دي لېکن د معنى جزء نشته. ځکه دا د همزه استفهاميه معنى سره دے او د هغې د سره جزء نشته يا لکه لفظ د الله شوده لفظ اجزاء شته (ا)، (ل)، (ه) لېکن د معنى جزء نشته ځکه د دې معنى ذات د واجب دے او هغه بري من الاجزاء دي.

(۳): لفظ د پاره هم جزء وي معنى د پاره هم جزء وي لېکن جزء د لفظ دلالت نه کوي په جزء د معنى لکه غضنفر شو لفظ هم اجزاء شته چه (غ،ض،ن،ف،ر) او د معنى هم جزء شته چه انسان دے او د هغه اجزاء شته لېکن جزء د لفظ دلالت نه کوي په جزء د معنى چه غېن دلالت وکړي په سر باندې ضاد دلالت وکړي په څپو

باندي ن دلالت اوکړي په لاس باندي وغبره.

(۴): لفظ د پاره هم جزء وي معنی د پاره هم جزء وي جزء د لفظ به هم دلالت کوي په جزء د معنی لېکن دغه معنی به مقصود نه وي لکه خلیل الرحمن په حین دعسیت کښې ټول شرائط موجود دي جزء د لفظ دلالت هم کوي په جزء د معنی خکه خلیل معنی دوست الرحمن معنی ډېر رحم کوونکې. لېکن د عسیت انوم ایخودو په وخت کښې معنی مقصود نه وي خکه په دغه معنی دلالت په اعتبار د معنی اضافي سره کېږي حالانکه مقصود معنی علمي ده نه اضافي وې که معنی اضافي مقصود شي نو بیا به خلیل الرحمن مرکب شي نه مفرد لکه کوم وخت کښې خلیل الرحمن علم نه وي نو بیا مرکب دے.

(۵): یا د لفظ معنی هم مقصود وي لېکن دلالت مقصود نه وي مثلاً حیوان ناطق د چا نوم کېخودے شي نو جزء د لفظ په جزء د معنی هم دلالت کوي. او دا معنی مقصود هم ده چه حیوان معنی (ساه او روح والا) او د ناطق معنی (خبرې کوونکې) او دا معنی مقصود هم ده خکه دغه سرے حقیقت هم حیوان ناطق دے لېکن د نوم ایخودو په وخت کښې دې دلالت ایراده نه ده شوې. دلته تمیز مقصود دے د ده جمیع ما عدی نه حیوانیت او ناطیقت مقصود نه دے..

### فائدة نادرة

سوال: خلیل الرحمان یا مثلاً عبدالله او حیوان ناطق کښې څه فرق دے چه عبد الله په حین د علمیت کښې جز د لفظ په جز د معنی مقصود باندي دلالت نه کوي او حیوان ناطق په حین د علمیت کښې جز د لفظ په جز د معنی مقصود باندي دلالت کوي دا فرق خو څما سمجه ته را نغلو؟؟

جواب: فرق دا دے چه عبدالله د پاره دوه معنی دي یو معنی ترکیبي ده (یعنی قبل العلمیت) چه هغه عبودیت او الوهیت ده او دا معنی مقصود نه ده او دویمه معنی د عبد الله هغه علمی چه هغه ماهیت انسانی سره د تشخص نه او دا معنی مقصود ده، نو معنی ترکیبي جز نه ده د معنی علمي نه، او جز د لفظ دلالت کوي په جز د معنی ترکیبي باندي (او هغه خو غیر مقصود ده) نو په معنی مقصود دلالت او نه شو.

او حيوان ناطق د پاره هم دوه معنی دی یو معنی ترکیبی (قبل العلمیت) چه هغه ماهیت انسانی دے فقط او دا معنی غیر مقصود ده او دویمه معنی علمی ده چه ماهیت انسانی مع تشخیص او دا معنی مقصود ده، لیکن دلته معنی غیر مقصود، چه ماهیت انسانی دے جز ده معنی مقصود نه (چه ماهیت انسانی مع تشخیص ده) حکه معنی مقصود کنږ دوه جزه دی (۱) ماهیت انسانی (۲) مع تشخیص نو هر کله چه حیوان دلالت اوکړو په معنی ترکیبی باندے چه هغه غیر مقصود ده او دغه معنی ترکیبی جز ده دمعنی علمی نه (چه مقصود ده) نو جز د معنی ترکیبی هم جز شو د معنی علمی نه حکه جز د شی دا جز وی د دغه شی نه نو گویا کنږی حیوان دلالت اوکړو په جز د معنی مقصود باندی لیکن دا دلالت غیر مقصود دے حکه مقصود زمونږ ده حیوان نه په، حین د علمیت کنږ هغه تمیز دے.

✽ احرار حسین علی حفظ الله ✽

### والمركب ما يقصد بجزئه.... الخ

مركب هغې ته وايي چه جزء د لفظ دلالت كوي په جز د معنی باندې لكه زيد قائم او رامی السهم دی دواړو مثالونو كښې جز د لفظ دلالت كوي په جز د معنی باندې حکه زيد په ذات معین دلالت كی او قائم په ذات من له القيام باندې دلالت كوي او رامی دلالت كوي په ذات من له الرمی او سهم دلالت كوي په جسم مخصوص باندې او د هغه معنی د متكلم مقصود هم ده نو دا مركب شو حاصل دا شو چه كوم لفظ كښې د هغه مذکور پنځه شرائطو نه موجود وي نو هغه به مركب وي علي فحواه معنی خپل په مصداق او مراد باندې

ثم المفرد على ثلاثة أنحاء: غرض د مصنف دې عبارت نه تقسيم د مفرد دے اقسام ثلاثو ته وجه د حصر دا ده چه دا مفرد به خالي نه وي يا به په دلالت كولو كښې غير ته محتاج وي يا به نه وي كه په دلالت كولو كښې غير ته محتاج ؤو مستقل بالمفهومية نه وه نو دېته حرف وايي او په اصطلاح د منطقيانو كښې ادات وايي لكه من، علي وغيره.

او كه مستقل بالمفهومية وه يعنې په دلالت كولو كښې غير ته محتاجه نه وه نو بيا به خالي نه وي يا به د درې زمانو نه يو زمانه دې كښې وي يا به نه وي كه وي نو

دا فعل دے او په اصطلاح د منطقيانو کښې دېته کلمه وايي او که مقترن زماني پورې نه وه دېته اسم وايي.

اعلم انه قد ظن بعضهم الخ: غرض د مصنف د دې عبارت نه تحقيق المقام او دفع د توهم کوي هغه وهم اکثر خلقو ته کبري چه د نحويانو فعل او د منطقيانو کلمه يو شئ دے يعنې دې دواړو کښې نسبت د مساوات دے يعنې هر فعل کلمه ده او هر د کلمه فعل دے.

نو مصنف په دې فصل کښې د دې وهم ازاله کوي چه فعل او کلمه کښې د مساوات نسبت نه دے بلکه دې دواړو کښې نسبت د عموم خصوص مطلق دے فعل عام مطلق دے او کلمه خاص مطلق ده يعنې هر کلمه فعل دے لېکن هر فعل کلمه نه ده حکة مثلاً (تضرب، مضارع مخاطب، او متکلم صيغې چه اضرب، نضرب) دي، يعنې هغه صيغې چه فاعل پکښې ذکر وي دا صيغې د فعل دي لېکن کلمه نه دي حکه کلمه د قسم د مفرد نه ده او دا قسم صيغې مرکب دي حکه دې کښې جزء د لفظ دلالت کوي په جزء د معنی باندې حکه "تا" په مضارع مخاطب کښ دلالت کوي په فاعل، او همزه او نون دلالت کوي په متکلم او فاعل باندې او ض، ر، ب، دلالت په حدث کوي نو جز د لفظ دلالت او کړو په جز د معنی باندې، دويم دليل د ترکیب د دے صيغو دا دے چه اضرب يا نضرب، نه وروستو چه ضمير ذکر شي مثلاً اضرب انا يا نضرب نحن نو دا تاکيد د فاعل به وي فاعل به نه وي نو معلومه شوه چه فاعل مخکښې صيغه کښې خپل ذکر دے نو دا مرکب شو په خلاف د ضرب يضرب نه چه دا کلمه هم ده او فعل هم دے حکه ضرب يا يضرب نه وروستو چه اسم ذکر شي مثلاً زيد نو هغه به ورلره فاعل شي نو معلومه شوه چه ضرب کښې فاعل نه وه نو دا مفرد شو نو دا هم کلمه شوه او هم فعل.

خبردار: د بعضې علماؤو په نزد باندې اضرب او د نضرب وغېره صيغې په کلمه کښې داخل دي حکه هغوی د مرکب په تعريف کښې يو دا قېد لگوي چه مستقل به وي په تلفظ کښې او مرتب في السمع به وي او دا صيغې مستقل په تلفظ کښې نه دي نو دا مفرد شوي (والله اعلم).

د دغه شان د نحوونو حرف او د منطقيانو ادات کښي هم نسبت د مساوات نه دے سځي د عموم خصوص مطلق نسبت دے ځکه کان د نحويانو په نزد فعل دے ليکن د منطقيانو په نزد ادات دے نو هر حرف ادات دے او هر ادات حرف نه دے. هم دغه شان اسم منطقي او اسم نحوي کښي عموم خصوص مطلق دے، ماده اجتماعي لکه زيد شو، ماده افتراق لکه اسم فعل شو. دا اسم نحوي دے او اسم منطقي نه دے.

✽ احقر حسين علي حفظ الله ✽

### فصل وقد يقسم المفرد بتقسيم آخر..... الخ

غرض د مصنف د دې فصل نه دوهم تقسيم کوي په مفرد کښي لېکن دا خبره ياد ساتل پکار دي چه اول تقسيم په مفرد کښي په اعتبار د استقلال او عدم استقلال سره وه او دا تقسيم په اعتبار د وحدت معني او کثرت معني سره دے، مفرد په اعتبار د وحدت معني او کثرت معني سره په وه (۷) قسمه دے درې په اعتبار د وحدت معني سره دي چه علم، متواطي، مشکک او خلور اقسام په اعتبار د کثرت معني سره دي چه هغه مشترک، منقول، حقيقت او مجاز دي چه هغه په راتلونکي فصل کښي ذکر کېږي.

حاصل د دې فصل: دا دے چه لفظ مفرد به خالي نه وي يا به معني د دې واحد متعين وي نو دېته علم وايي لکه زيد، هو، هذا شو مصنف فرمايي چه غوره ده چه د دې قسم نوم جزئي حقيقي شي ځکه هو، هذا وغېره اسماء اشارات او ضمائر دا علم نه دي او جزئي حقيقي دي (ځکه علم ما وضع لشي معين ته وائي لکه زيد، عمرو شو او اسماء اشارات ضمائر داسي نه دي ځکه هذا وضع شوه دے د هر مفرد مذکر محسوس بالبصره پاره او هو وضع شوه دے د هر مفرد مذکر غائب ما تقدم ذكره لفظاً او معناً او حکماً دپاره، نو دا علم نه دی) نو د زيد معني واحده او متعینه ده ځکه زيد چه د چا نوم دے په هغه صادق کېږي نه په نورو او که د لفظ مفرد معني واحد وي لېکن معين نه وي ځکه په ډېرو افرادو په برابره صادق کېږي په اوليت، اولويت، اشديت او ازديت په اعتبار سره څه فرق نه وو. نو دې ته کلي متواطي وئيلے شي لکه انسان د ده معني واحد ده په ډېرو افرادو صادق کېږي چه

افراد يې زید، عمر، بکر وغیره دي لېکن په يو فرد باندې هم په اوليت، اولويت، اشديت اذديت سره فرق نشته ځکه دا ټول افراد يو شان انسانان دي ده ته متواطي ځکه وايې چه متواطي د تواطو نه دے او تواطو توافق ته وايې دلته هم د کلي صدق خپل په افرادو په برابره دے په صدق کښې څه فرق نشته. او که د لفظ مفرد معنی واحد غير معين وي لېکن په کومو افرادو چه دا صادقېري نو په برابره نه صادقېري بلکه په بعضې افرادو باندې صدق په اعتبار د اوليت سره وي او په بعضو نورو په اوليت سره نه وي يا په بعضې افراد صدق په اوليت سره وی او په بعضو نورو په اوليت سره نه وی او يا په بعض افرادو صدق اشد وي او په نورو بعضې باندې صدق ضعيف وي يا په بعضو افرادو صدق په زيادت سره وي او په بعضو نورو په کمه وي. نو دېته کلي مشکک وايې لکه وجود شو ځکه د وجود معنی واحد ده لېکن معين نه ده ځکه وجود په الله هم صادقېري او په ممکناتو هم صادقېري لېکن وجود صدق په الله تعالی علت دے دا رنگه اشد دے دا رنگه اولی دے د صدق ده وجود نه په ممکن باندې او صدق د وجود په ممکن باندې بالواسطه دے دغه رنگه ضعيف دے او وروسته دے يا لکه بياض شو چه صدق د بياض په (ثلج) واوره باندې اشد دے د صدق د بياض نه په (عاج) يعنې د هاتي په غاڅ باندې هغه کښې بياض ضعيف دے يا لکه وزن شو دا هم يو کلي دے صدق په بعضې افراد په زياته کښې چه دوه کلو غنم وي مثلاً او په بعضې افرادو په کمه کښې لکه يو کلو غنم دي مثلاً.

حاصل دا شو د تشکيک د پاره څلور مراتب دي يعنې تشکيک په څلور قسمه دے. (۱) تشکيک بالاوليت: دېته وايې چه صدق د کلي په بعض افرادو علت وی د صدق د کلي نه د بعضې نورو د پاره.

(۲) تشکيک بالاولوليت: دېته وايې چه صدق د کلي په بعضې افرادو بالذات وي او په

۱: بالاوليت دا معنی نه ده چه صدق د کلي په بعضې افرادو مقدم وي او په بعضې مؤخر وي ځکه بيا انسان کلي مشکک سو ځکه د ده صدق په ادم عليه السلام مقدم دے او په اولاد باندې مؤخر دے حالانکه انسان کلي متواطي دے نه مشکک

بعضي فرد د تبع وي لکه هم دغه وجود شو خکه وجود په نسبت د الله تعالی ته بالذات حاصل دے او وجود په نسبت سره ممکن ته بالتبع دے خکه د ممکن وجود د واجب تعالی د وجود نه حاصل دے یا لکه ضوء شو چه شمس د پاره بالذات حاصل دے او د قمر د پاره بالتبع دے (لان نور القمر مستفاد من نور الشمس). ( moon )  
( takes its light from the sun

(٣) او تشکیک فی الاشدیت: دپته وایې چه کبفیت کښې صدق د کلي په بعضې افرادو اشد وي او په بعضې ضعیف وي لکه بیاض شو چه دا په تلج کښې اشد دے د هاتي د غائب نه.

(٤) او تشکیک فی الازدییت: دپته وایې چه صدق د کلي په بعضې زیات وي او په بعضې نورو کم وي لکه وزن شو صدق د ده په دوه کلو غنمو باندي زیات دے د صدق د ده نه په یو کلو غنم باندي یا لکه گز شو صدق د ده په دوه گزه کپره باندي زیات دے د صدق د ده نه په یو گز کپره باندي.

مشکک وجه تسمیه: مشکک ته مشکک ولې وایې وجه د تسمیه دا ده چه مشکک معنی (شک کښې اچوونکے) او دا کلي هم سرے شک کښې واقع کوي خکه بیاض مثلاً په تلج کښې هم دے او په عاج کښې هم دے په اصل معنی (بیاض) کښې دواړه شریک دي. نو کتونکي خیال کوي چه بیاض کلي متواطي دي خکه د کلي متواطي افراد هم په اصل معنی کښې شریک وي لکه انسانیت کښې زید، عمر، بکر وغیره شریک دي. لېکن بل طرفته چه کتونکے (بیاض) ته اوگوري چه دا بیاض په یو فرد چه (تلج) دے دې کښې زیات دے او په بل فرد چه (عاج) دے کم دے نو د هغه دا خیال راشي چه دا بیاض یو لفظ مشترک دے یو معنی یې تلج دے او بله معنی یې عاج دے نو هغه وائی دا مشترک دے.

والتکثر المعنی له اقسام عديده: غرض د مصنف د دې فصل نه بیان د هغه لفظ کوي چه د هغه معنی کثیره وي دا په څلور قسمه دے (١) مشترک، (٢) منقول، (٣) حقیقت، (٤) مجاز.

وجه د حصر دا ده: چه دغه لفظ چه کثیر معنی یې وي د به خالي نه وي یا به وضع

دَ لفظ دَ هر معنی دَ پاره ابتداءً شوي وي يا نه که شوي دي نو هغه نه مسرک وني. او که نه وي شوي بلکه اولاً خو لفظ دَ يو معنی دَ پاره وضع شوي وه بيا څه مسرک دَ وجه نه په دوهمه معنی کښې مشهور وي او اوله معنی به پرېښودلې توي وي نو دَ ته منقول وايي. او که اوله معنی پرېښودلې شوې نه وي که اوله معنی کسی استعمالېږي او که دوهمه کښې نو چه اوله معنی کښې استعمالېږي دېته حقيقت وايي او چه دا لفظ په دوهمه معنی کښې استعمالېږي دېته مجاز وايي لکه (اسد توي) دَ ده اوله معنی حيوان مفترس دے نو چه اسد په حيوان مفترس کښې مستعمل توي نو مونگ به دېته حقيقت وايو. او دغه اسد که بهادر سږي دَ پاره هم استعمالېږي نو مونږ به بيا اسد ته مجاز وايو.

دَ مشترک دَ پاره مثال لکه لفظ عين شو چه دا په څو معانيو کښې شريک دے او هر معنی دَ پاره مستقل وضع شوي دے.

(۱) يو معنی دَ عين سونا، (۲) معنی سترگه، (۳) معنی زنگون. د دي نه علاوه نورې معنی هم شته لکه جاريه شوه اوبه چينه شوه. دَ نمر ککورې ته هم وايي ذات ته هم وايي وغېره.

بيا دا خبره ياد ساتل پکار دي: چه منقول په درې قسمه دے.

(۱) منقول عرف عام: چه عامو خلقو يو لفظ دَ يو معنی نه راخستلې وي او په دوهمه معنی کښې استعمال کړے وي لکه لفظ دآبَة شو دا په اصل کښې ما يَدْبُ عَلَي الارض ته وايي يعنې هر هغه حيوان ته وئيلے شي چه په زمکه گرځي چه هغه پيشو وي، که منگک، او که مار وي، که خامار، مېرے وي، که نولے، خر وي، که قچر، بانگی وي، که هاتي، مچ وي، که مگر مچ، او پرانگ وي، که پتنگ. بيا عامو خلکو دا لفظ صرف په هغه حيواناتو کښې استعمال شروع کړل چه دَ هغې څلور خپې وي او غت هم وي لکه اوبن، خر، اس، قچر او که څلور خپې يې وي او وړوکے وي نو هغې ته هم دا به نه وئيلے کېږي لکه پيشو شوه وغېره بلکه په گڼو چيلو کښې دَ دآبَة استعمال هم ډېر کم دے چه په نيش حساب دے.

(٢) منقول شرعي او منقول شرعي دېته وايي چه اهل شرع يو لفظ د معنى نه نقل كړى او بله معنى كښې استعمال كړي لكه لفظ دَ صَلوٰة او صوم شو چه صَلوٰة اصل كښې دُعا ته وئيلے شي اهل شرع دا نقل كړو ارکان مخصوصه ته په اوقات مخصوصه كښې او صوم امساک (خان بندولو) ته وئېل كېده اهل شرع دا رانقل كړو. مخصوص عبادت د يار: يې نوم كړو. چه امساک وى د اكل شرب او جماع نه د صبح صادق نه د سه بر عروب د نمر پورې. يا لكه تعديل شو دا اصل كښې برابر والي ته وئيلے شي د هر شي لېكن اهل شرع دا مستعمل كړو په مونخ كښې قيام، ركوع او سجده په صحيح طريقي سره ادا كولو ته.

(٣) منقول اصطلاحى: منقول اصطلاحى دېته وايي چه يو خاص طبقه يو لفظ ده. يو معنى نه راواخلي په دوېمه معنى كښې استعمال كړي او دغه دوېمه معنى په ټولو طبقاتو كښې مشهوره شي لكه اسم اصل كښې نوم ته وايي نحويانو دا رواخستو او استعمال يې كړو په "كلمه تدلّ على معنى مستقل في الدلالة غير مقترن بزمان او فعل اصل كښې كار كولو ته وايي نحويانو دا رواخستو او استعمال يې كړو په كلمه تدل على معنى مستقل في الدلالة مقترن باحد زمان من الازمنة الثلاثة.

وان لم يشتهر في الثاني: او كه دا لفظ په دوېمه معنى كښې مشهور نه وه او اوله معنى هم نه ده پرېخودلے شوې بلكه دا لفظ كله په اوله معنى كښې استعمالېږي او كله په دوېمه معنى كښې نو چه اوله معنى ته نسبت او كړي دېته حقيقت وايي او چه دوېمې معنى ته يې نسبت او كړي دېته مجاز وايي.

مثلاً اسد شو چه د دے معنى حقيقي حيوان مفترس ده، دا يې اوله معنى ده لېكن كله بهادر سړي ته هم اسد وئيلے شي نو اسد چه مستعمل شى په بهادر سړي كښې دې ته مجاز وايي (والله اعلم).

### فصل: وان كان اللفظ متعددًا والمعنى واحد

ما قبل كښې بحث د هغه لفظ وو چه لفظ واحد وي او معاني كېږه وي اوس بحث كوي د دېنه چه الفاظ كېږه وي او معنى يې واحد وي. يعنې چه الفاظ يې ډېر وي او معنى يې واحد وي هغې ته مترادف وئيلے شي خكه مترادف د مرادفت نه

ماخوذ دے يا دَ ترادف نه او مرادفت او ترادف (رکوبِ احدِ خلفِ الاخر) ته وائی يعنې يو کس دَ بل کس شاته (په خريا په سائبکل يا په موټر سائبکل) سور شي. دا دَ ترادف لغوی معنی ده او ترادف په اصطلاح کښې دېته وايې چه دَ دؤو لفظونو يا زياتو دَ پاره يو معنی وي ځکه دلته هم معنی په شان دَ سورلی ده او دا الفاظ په شان دَ سوارو دي. (دا مناسبت شو په مابین دَ معنی لغوي او اصطلاحی کښې) دَ مرادفين دَ پاره مثال مصنف<sup>ج</sup> په دې قول سره پېش کوي.

کاالاسد واللیث والغير والغیث: نو اسد او لیث دواړه مرادفين دي ځکه دَ دواړو معنی یوه ده چه (منزرے) دے او غیم مرادف مصنف<sup>ج</sup> نه دې ذکر کړے چه سحب دے او دَ غېث مرادف يې هم نه دے ذکر کړے چه هغه مطر دے.

خبردار: په ظاهر کښې داسې ښکاري چه غیم او غېث مرادفين دي لېکن حقیقت کښې معامله داسې نه ده ځکه دَ غېم مرادف سحب دے او دَ غېث مرادف مضر دے يا لکه "قعود جلوس" شو چه دا دواړه هم مرادفين دي ځکه دواړو معنی "کېناستل" دي.

فائده: د ترادف د پاره څلور شرطونه دی. (۱) دواړه لفظونه به موضوع وی. که يو لفظ مهمل وو نو دغه ترادف نه دے لکه روتئ موتئ، سرے مرے، (۲) تاکید لفظی به نه وی لکه ضرب ضرب زید (۳) تاکید معنوی به نه وی لکه جاء زید نفسه (۴) دواړه لفظونو مصداق او مفهوم به يو وی. که مصداق ئي يو وو او مفهوم ئي جدا وو نو دا ترادف نه دے لکه ناطق او فصیح شو ځکه د دوي مصداق يو دے چه انسان دے لیکن مفهوم ئي جدا دے ځکه ناطق معنی خبری کونکے او فصیح معنی فصاحت والا.

فصل والمركب قسمان: غرض دَ مصنف<sup>ج</sup> دَ انعقاد دَ دې فصل نه تقسیم دَ مرکب دے دؤو قسمونو ته چه يو مرکب تام دے دویم مرکب ناقص دے مرکب تام تعریف په دې الفاظو سره مصنف کوي.

"ما یصح السکوت علیه" او دَ مرکب ناقص تعریف چه "ما لیس كذلك" حاصل دا دے چه مرکب تام دېته وايې چه په يو کلام متکلم سکوت اوکړي نو دَ مخاطب

سکوت هم صحیح وي مزید انتظار ته یې حاجت نه وي او د سکوت صحیح والی علامت په جمله اسمیه کښې دا دے چه کلام کښې مبتدا او خبر وي او په جمله فعلیه کښې فعل فاعل وي اول د پاره مثال لکه زید قائم او دوهم د پاره مثال لکه ضرب زید چه متکلم په خپل کلام کښې مبتداء او خبر ذکر کړل. یا په جمله فعلیه کښې فعل او فاعل ذکر کړل نو کلام تام شو د مخاطب سکوت صحیح دے مزید انتظار ته حاجت نشته.

سوال: فعل خو مفعول ته هم محتاجه وي نو په فاعل څنگه کلام تام شو؟  
جواب: فعل مفعول ته محتاجه دے لېکن په تعقل کښې نه په وجود کښې ځکه خو مفعول ته فضله هم وئیلے کېږي چه په وجود کښې فعل ده ته محتاجه نه دے.

او مرکب ناقص دېته وايي: ما ليس كذلك يعنې چه دغه سي نه وي يعنې چه متکلم کلام ذکر کړي او خاموش شي نو د مخاطب سکوت صحیح نه وي بلکه مزید انتظار کوي چه متکلم به نور کلام ذکر کوي يعنې مخاطب په فهم کښې پوره خبره نه وي راغلي هغه د مزید معلوماتو منتظر وي لکه وروسته مثال راروان دے لېکن ته اېدوانس کښې اوس معلوم کړه چه هغه مثلاً غلام زید یا رجل عالم دے.

فصل المركب التام ضربان: غرض د مصنف د دې فصل تقسیم د مرکب تام دے دوو قسمونو ته چه یو ته خبر او قضیه وايي او دوهم ته انشاء وايي.

خبر تعريف مصنف په درېو جملو سره ذکر کړے دے. يعنې د خبر يې درې تعريفونه ذکر کړي دي. لېکن دا درې واړه مآلاً يو دي دې تعريفونو کښې څه منافات نشته.

اول تعريف: ما قصد به الحکایة خبر دېته وايي چه د څه واقعي حکایت کړے شوه وي لکه قیام د زید یو واقعه ده هغې نه تا حکایت او کړو په دې عبارت سره چه زید قائم نو دا خبر شوم.

دوهم تعريف: چه خبر دېته وايي چه ما یحتمل الصدق والكذب چه هغې کښې احتمال د صدق او کذب وي.

د صدق او کذب تعريف: صدق دېته وايي چه مطابقت د کلام د اعتقاد او د واقع سره

او کذب وئیلے شي عدم مطابقت د کلام د اعتقاد او واقع سره. درېم تعريف د خبر دا دے: يقال لقائله انه صادق او كاذب، چه د دغه کلام قائل ته صادق يا كاذب وئیلے شي يعنې که دغه کلام مطابق د واقع سره وه نو متکلم ته صادق وئیلے شي او که مطابق د واقع سره نه وه نو متکلم ته كاذب وئیلے شي مثال د خبر لکه: السماء فوقنا و العالم حادث درې واړه تعريفونه دېته شامل دی اول تعريف ځکه شامل دے چه دا حکایت دے د واقعي نه دوېم تعريف هم شامل دے چه دې مثالونو کښې احتمال د صدق دے درېم تعريف هم شامل دے ځکه د دې متکلم ته وئیلے شي چه انه صادق ځکه السماء فوقنا هم د واقع سره مطابق دے او العالم حادث هم د واقع سره مطابق دے.

فان قيل نه وروستو مصنف<sup>٢</sup> يو اعتراض نقل کوي په تعريف د خبر باندې او بيا به د هغه نه جواب کوي اعتراض اصل کښې د خبر په دوېم تعريف باندې دے چه ته وايې خبر دېته وايې چه احتمال د صدق او د کذب لري نو "لا اله الا الله" دا قضيه او خبر دے سره د دې نه دا صرف احتمال د صدق لري احتمال د کذب خو نه لري. او که څوک وايې چه دا خبر احتمال د کذب لري هغه سور کافر دے. د دې اعتراض نه دوه جوابونه دي اول جواب د بهر نه دے چه د خبر تعريف اصل کښې داسې دے ما يَحْتَمِلُ الصِّدْقَ او الكَذِبَ يعنې يا احتمال د صدق لري او يا احتمال د کذب لري او کلمه توحيد خو صرف احتمال د صدق لري "فلا اشكال ولا جواب" دوېم جواب مصنف<sup>٢</sup> په دې عبارت سره کوي "قلنا مجرد اللفظ يحتمله" يعنې چه صرف الفاظو د کلمې ته اوگوري چه دا يو کلام خبري دے نو دا هم احتمال د کذب لري.

وان كان الى خصوصية الحاشيتين غير محتمل الكذب... الخ: او که نظر اوکړے شي طرفينو ته نو بيا دا کلام خبري احتمال د کذب نه لري. مراد د طرفين نه يو مسلمان متکلم دے چه متکلم ته اوگورو چه هغه (سور پنج پيرے) دے ياد (خلورو مياشتو تبليغي) دے نو بيا دا کلام احتمال د کذب نه لري او دوېم چه واقع ته اوگورو چه واقع نه هم معلومېري د علاماتو نه چه الله معبود حق دے نو دا کلمه توحيد احتمال د کذب نه لري او که دغه دوه طرفين نه نظرقطع کړو چه صرف دېته

اوگورو چه انه كلامٌ خبريٌ بيا دا هم احتمال دَ كذب لري. ١

دوهم قسم دمركب تام انشاء ده: او دَ انشاء دهر اقسام دي بعضي دَ هغه نه دَ

مصنف حَ ذكر كړي دي. چه امر، نهي، تمني، ترجي، استفهام او نداء دي. امر: وئيلے

شي طلب الفعل على سبيل الاستعلاء مثلاً: قم.

نهي: وئيلے شي طلب ترك الفعل على سبيل الاستعلاء مثلاً: لاتضرب.

تمني: وئيلے شي حصول شيء على سبيل المحبة.

برابره خبره ده چه هغه شيء محال وي لكه ليت الشباب يعود. يا ممكن وي لكه ليت

قومي يعلمون. يا لكه دا شعر:

ألا ليت "الشُرور" بلا نقاطٍ وليت "الحرب" كانت دون راءٍ

ترجي: دپته وايي حصول الشيء على سبيل المحبة لپكن هغه شے به ممكن وي لكه

لعل السلطان يكرمني.

استفهام: وئيلے شي استعلام من الغير دَ غير نه خان پوهه كول لكه ازيد قائم.

نداء: وئيلے شي طلب دَ توجه دَ غير نه لكه يا جعفر.

### فصل المركب الناقص على انحاء..... الخ

غرض دَ مصنف حَ تقسيم دَ مركب ناقص كوي. دَ مصنف حَ دَ كلام حاصل دا دے

چه مركب ناقص په دوه قسمه دے (١) مركب اضافي لكه غلام زيد او دوهم قسمه

مركب توصيفي لكه الرجل العالم درهم قسمه مركب تقيددي دے لكه في الدار شو.

خبردار: په دې تقسيم كښې دَ مصنف حَ نه دوه غلطې شوي دي.

(١): مركب اضافي او مركب توصيفي يې مقابل دَ مركب تقيددي گرځولي دي

حالانكه دا دواړه دَ مركب تقيددي مقابل نه دي بلكه دَ مركب تقيددي اقسام دي

(٢): دوهمه غلطې دا شوېده چه دَ مركب تقيددي دَ پاره مثال في الدار سره پېش كړے

١ اقول تنحل هذه العقدة، بما قال السمعاني في قواطع الأئمة ص ٣٢٣ ج ١ في تعريف الخبر حيث قال "اعلم ان

حد الخبر كلام يدخله الصدق والكذب ولا يعني بهذا دخولهما عليه في حالة واحدة، لكن المراد منه أنه يصح فيه

الصدق والكذب من حيث صيغته ثم يكون الصدق بدليله والكذب بدليله".

دے حالانکه دا مثال دَ مرکب غیر تقیدي دے نه دَ مرکب تقیدي نو اول دَ سر نه صحیح خبره دا شوه چه مرکب ناقص اولاً په دوه قسمه دے.

(۱) تقیدي: چه جزء ثاني قید وي دَ جزء اول دَ پاره .

(۲) غیر تقیدي: چه جزء ثاني قید نه وي دَ جزء اول دَ پاره.

### مرکب تقیدي بیا په دوه قسمه دے

(۱) مرکب اضافي: چه يو جز مضاف او بل مضاف اليه وي لکه غلام زید شو دا مرکب تقیدي ځکه دے چه غلام مخکنې عام وه هر چاته شامل وه زید ذکر کولو سره پکښې خصوص پیدا شو عموم ختم شو.

(۲) مرکب توضیفي: چه جزء اول موصوف او دوهم صفت وي لکه الرجل العالم شو دلته هم دوهم جزء قید دے دَ اول جزء دَ پاره ځکه مخکنې رجل عام وه دم، جولا، کلال، اینکر، نائی، ډرائبور ټولو ته شامل وه. عالم چه ذکر شو نو رجل کښې خصوص پیدا شو. ټول ترېنه خارج شول صرف مُلا پکښې پاتې شو.

مرکب غیر تقیدي: چه جزء ثاني قید نه وي دَ جزء اول دَ پاره لکه في الدار شو.

دلته جزء اول "في" او جزء ثاني "دار" دے جزء اول کښې چه حرف دے څه عموم نشته نو دار هغې کښې هم خصوص نه دے پیدا کرے ځکه دېته مرکب غیر تقیدي وایي.

### ولهنا قد ترمجث الالفاظ والأرن نرشدك الى بحث المعاني.... الخ

يعني تر دې ځايې پورې بحث دَ الفاظو وه هغه سر ته ورسېدو. اوس به مونږ ستا رهنمائي کوو بحث دَ معانيو طرفته". دا خبره تاته مخکنې نه معلومه ده چه منطقي دَ الفاظو نه بحث نه کوي دَ معانيو نه بحث کول مقصود اصلي دَ منطقي وي لېکن چونکه افهام او تفهيم په الفاظو موقوف دے دَ دې مجبوري دَ وجې نه ده الفاظونه هم بحث کوي اوس دَ هغې نه فراغت راغے نو مقصد اصلي ته رجوع کوي چه هغه بحث دے دَ معانيو نه نو دَ معانيو دَ بحث ابتداء دَ مفهوم نه کوي.

خبردار: په منطق کښې مقصود دوه شيان دي.

(۱) معرف: يعني معلوم تصوري چه رسوونکے وي مجهول تصوري ته.

(۲) حجت: يعنې معلوم تصدېقي چه موصل وي مجهول تصدېقي ته او د تصور او د تصديق دواړو د پاره څه مبادي دي. د تصور مبادي كليات خمسه دي او د تصديق مبادي قضايا دي.

نو مصنف تصور مقدم كړو په تصديق څكه تصور جزء دے د تصديق نه او تصديق كل دے او جزء مقدم وي په كل باندې نو مبادي د تصور يې هم مقدم كړل په مبادي د تصديق باندې څكه دا موقوف عليها دي. د قضايا د پاره نو د كليات خمسه د بيان نه مخكښې بيان او تقسيم د مفهوم ضروري دے چه جزئي او كلي اوپېژندلے شي او بيا د كلي اقسام حاصل شي چه كليات خمسه دي.

خبردار: مفهوم، معنی او مدلول كښې اتحاد ذاتي دے او مغائرت اعتباري دے اتحاد ذاتي داسي دے چه كوم شے په عقل كښې حاصل شي هغه ته مفهوم، معنی او مدلول وايې او فرق اعتباري دا دے چه كوم شے په عقل كښې حاصل شي په دې اعتبار سره چه دا د لفظ نه فهم كېږي دے ته مفهوم وايې او په دې اعتبار سره چه دا مدلول ده لفظ دے لفظ په دے دلالت كوي نو دے ته مدلول وايې او په دې اعتبار سره چه دا قصد كېږي د لفظ نه دېته معنی وايې مثلاً حيوان ناطق فهم كېږي د انسان نه نو دا مفهوم شو او انسان په حيوان ناطق دلالت كوي نو دا مدلول شو او دې قصد كېږي هم د انسان نه نو دا معنی شوه.

اما الجزئي فهو يمنع نفس تصوره عن صدقه على كثيرين كزيد.... الخ

مصنف فرمايې چه مفهوم په دوه قسمه دے يو جزئي او بل كلي په دې عبارت سره تعريف د جزئي كوي چه جزئي هغه دے چه نفس تصور د ده مانع وي د صدق نه په كثيرين باندې لكه زيد شو زهد معنی حيوان ناطق مع هذا الشخص. او دا د زيد نه علاوه په بل چا نه صادق كېږي.

فائده: تشخص وئيلے شي د هر شي خپل مخصوص طول، عرض، عمق او خپل ناز او انداز او كېفيت مخصوصه ته چه په هغې سره هغه شې، د اغيارو نه جدا كېږي د زيد خپل تشخص دے او د عمرو خپل تشخص دے دغسې د هر چا خپل خپل دے.  
فائده: معرفه د نحويانو او جزى د منطقيانو كښې نسبت د عموم خصوص مطلق

دے لان کل جزئي معرفه ولا عکس دغه شان کله چه علم تشيد يا جمع شی هغه بيا جزى نه پاتي کيږي بلکي کلي گزري لکه زيدان زيدون شو .  
دوهم مثال د جزئي د پاره لکه هذا الفرس او هذا الجدار شو په دې کښې اشاره ده چه اسماء اشارات هم په جزئي کښې داخل دي .

واما الکلي فهو ما لا يمنع نفس تصويره عن وقوع الشركة..... الخ

يعني کلي دپته وايي چه نفس تصور د دهغه مانع نه وي شرکت نه او د صدق د ده نه په کثيرينو باندې . کالانسان لکه انسان او فرس شو نو انسان وئيلے شي حيوان ناطق ته حيوان ناطق زهد هم دے خالد هم دے هر شوک دے نو په کثيرين صادق شو دغه رنگه فرس وئيلے شي حيوان صاهل ته حيوان صاهل هر فرس دے .

وقديفسر الکلي والجزئي بتفسيرين اخيرين..... الخ

غرض د مصنف د دې عبارت نه دوهم تعريف د کلي او جزئي ذکر کوي د دوهم تعريف هم حاصل دا دے چه کلي دپته وايي چه عقل جائز گني صدق د ده په کثيرينو او جزئي دپته وايي چه عقل جائز نه گني صدق د ده په کثيرين .  
فائده: دا دواړه تعريفونه قريب قريب دي خاص فرق پکښې نشته البته دومره فرق ضرور دے چه د جزئي او کلي اول تعريف افراد په خارج کښې غواړي دا رنگه تکثر او عدم تکثر هم حقيقت دے مثلاً زيد اول تعريف مطابق جزئي دے حکه خارج کښې صدق يې په کثيرين نه کيږي او انسان کلي دے حکه حقيقه صدق يې په کثيرين کيږي . او د دوهم تعريف مطابق د افرادو موجود کېدل په خارج کښې ضروري نه دے تکثر او عدم تکثر حقيقي نه دے بلکه فرضي دے مثلاً کلیات فرضيه چه لا شی او لاممکن دي دوهم تعريف مطابق کلیات دي حالانکه د دوي افراد په خارج کښې بالکل نشته دغه رنگه واجب الوجود کلي دے حکه نفس تصور د ده مانع نه دے د صدق د هغه نه په کثيرين لېکن په خارج کښې منحصر في فرد دے افراد کثيره يې نشته .

سوال: په اول تعريف کښې جزئي مقدم کړے وه په کلي او په دوهم تعريف کښې کلي مقدم کړه په جزئي په دې کښې خه قرقره ده ؟

جواب: په اول تعريف كښې تعريف د جزئي وجودي او تعريف د كلي عدمي وه او په دوهم تعريف كښې تعريف د كلي وجودي ده او تعريف د جزئي عدمي دے او وجودي نسبت سره عدمي وي اشرف وي. او دې وجې نه كله تعريف د جزئي مخكښې كوي او كله د كلي.

سوال: جزئي ته جزئي او كلي ته كلي ولې وايې وجه تسميه يې څه ده؟

جواب: جزئي په غالب اوقات كښې كل وي. او كلي جزء وي نو چه جزئي كل شو نو كلي معنی منسوب بسوئے كل نو كلي ته كلي ځكه وايې چه نسبت يې كېږي كل ته چه جزئي دے او جزئي ته جزئي ځكه وايې چه جزئي معنی منسوب بسوئے جز او ده جزئي يو جز كلي دے. په دې خبره ځان په مثال سره پوهه كړه.

د جزئي د پاره مثال لكه زېد شو او د كلي مثال لكه انسان شو. زېد تعريف دا دے: حيوان ناطق مع هذا الشخص. نو د جزئي په تعريف كښې دوه شيان دي (۱) حيوان ناطق، (۲) شخص. او د انسان تعريف صرف "حيوان ناطق" دے نو د كلي په تعريف كښې يوشئ دے چه حيوان ناطق دے نو د جزئي تعريف كل شو. ځكه هغه كښې دوه شيان دي او د كلي چه انسان دے هغه تعريف كښې يوشئ دے. نو هغه جز شو نو كلي چه انسان دے جزء شو د كل چه "زيد" دے او جزئي چه "زيد" دے كل شو د جزء چه انسان دے. نو كلي ته كلي ځكه وايې چه منسوب بسوئے كل او د انسان نسبت هم كل ته كېږي چه زيد دے (لكه افغاني نسبت افغان ته كېږي پشاور معنی منسوب بسوئې پشاور) او انسان هم جز دے د پاره د زيد او كوم شے چه منسوب وي كل ته هغه كلي وي او جزئي منسوب بسوئے جز او زېد چه جزئي دے د ده هم نسبت كېږي جزء ته چه انسان دے او زېد كل دے د پاره د انسان او كوم شے چه منسوب وي جزء ته هغه ته جزئي وايې.

فصل الكلي اقسام الخ: دا تقسيم د كلي په اعتبار د وجود او عدم د افرادو سره دا خبره ياد ساتل پكار دي چه كلي په اعتبار د وجود او عدم د افرادو سره په شپږ قسمه دے لېكن مصنف بعض اقسام په بعضو كښې داخل كړېدي ځكه يې څلور قسمونه ذكر كړي دي.

(۱): اول قسم د كلي چه هيڅ يو فرد يې موجود نه وي په خارج كښې لكه كليات فرضيه لا شئ لا ممكن لا موجود شو، يا لكه شريك الباري شوي.

(۲): دويم قسم کي فرد موجود کېدل په خارج کېښي ممکن وي لېکن موجود نه وي لکه عنقاء شودا رنگه جبل من ياقوت، د ياقوتو غر شو نو د ياقوت غر کي دے په خارج کېښي فرد يې موجود نه دے خو ممکن دے که موجود شي نو هېڅ نقصان پکښي نشته او عنقاء د يو قسم مارغه نوم دے. تعريف ئي دا دے:

"طائر ذو جناحين لو وقع على الجبل لارتفع الجبل" دا مارغه په يو زمانه کېښي وه. ډېر نقصان يې کولو د خلقو ماشومان او څاروي به يې تختول بيا خلقو د ده خلاف احتجاج اوکړو. او خپل پېغمبر ته يې د ده شکايت اوکړو نو پېغمبر بد دعا اوکړه. او همېشه د پاره د ده نسل ختم شو نو دا هم کي دے په خارج کېښي افراد يې نشته خو که يو فرد پيدا شي نو څه کفر شرک نه لازمېږي.

فائده: عنقاء، په فتحې د عين سره دے او په ضمي د عين سره لوستل صحیح نه دي، لانه وزن فعلاء نحو حمراء وفي الصحاح وطارت به العنقاء (العقود الدرية للرباطی ص ۶۰)

❁ احقر حسين علي حفظه الله ❁

يو شاعر فرمايي:

لعارأيك بني الزمان وما بهم  
خل و في للشدائد اصطفى  
فعلمت ان المستحيل ثلاثة  
الغول والعنقاء والخل الوفي

(۳): درېم قسم کي صرف يو فرد موجود وي او د دويم فرد موجود کېدل ممکن وي لېکن موجود نه وي لکه شمس او قمر شو.

۱: وحى الزمخشري في (ربيع الابرار) ان الله تعالى خلق في زمن موسى عليه السلام طيراً يقال له عنقاء له وجه كوجه الانسان واربعه أجنحة من كل جانب وخلق له انثى مثله ثم أوحى الله تعالى الى موسى عليه السلام أني خلقتة كههيئة الطير وجعلت رزقه الوحوش والطيير التي حول بيت المقدس قال فتناس وكثر نسلهما فلما توفي موسى عليه السلام انتقلت الى نجد والعراق فلم تزل تأكل الوحوش تخطف الصبيان الى ان تنسباً خالد بن سنان العسبي فشكوها فدعا عليها فأقطعت وانقطع نسلها وانقرضت "المستطرف ج ۱۱۱۱۱۱۱۱ ۱۱۳۷ ❁ احقر حسين حفظه الله ❁

۲: وانما يصح هذا اذا كان لفظ الشمس اسم جنس بحيث لا يقصد به الشمس المعينة فإن الكل عندهم مثل اسم الجنس ..... والناس لا يقصدون بلفظ الشمس الا الشمس المعينه، واللام فيها لتعريف العهد لا للجنس كما قال تعالى وهو الذي خلق الليل والنهار والشمس والقمر الخ فمسمى الشمس والقمر هذ جزئى لا كل بخلاف لفظ الكوكب

والنجم: الرد على المنطقين ص ۲۶۹ ❁ احقر حسين حفظه الله ❁

(۴) مخلورم کلي صرف يو فرد موجود وي د بل فرد موجود کېدل ممتنع وي لکه واجب الوجود يا واجب تعالیٰ شو دا مفهوم کلي دے خو صرف يو فرد يې موجود دے نور نشته ځکه لو کان فيهما الهة الا الله لفسدتا. ده ته کلي منحصر في فرد وايي.

خبردار: واجب الوجود يا واجب تعالیٰ ته کلي وئېل دا د مناطقو مشهور منتر دے چه هر چاته ياد دے غوره خبره دا ده چه واجب تعالیٰ د کلي او جزئي لاندې داخل نه دے (لأن الكلي والجزئي قسمين من المشهور وهو ما حصل في الع والله تعالى لا يُجَدُّ ولا يُتَّصَرُّ ولا يتعشَّل ولأن كل ما خطر ببالك فالله وراء ذلك ولائ كل واحد من الجزئي والكلي محتاج الى الآخر اما الكلي ففي تشخصه ووجوده في الخارج محتاج الى الجزئي والجزئي محتاج الى الكلي في تحققه والله تعالى منزّه من الاحتياج فالأليق بذاته الجلالة أنهما فوق من الكلي والجزئي و هذه اصطلاحات للممكن). ﴿ احترسين حفظ الله ﴾

(۵): پنځم قسم د کلي چه د هغه ډېر افراد موجود وي لېکن په شمار کېنې راځي لکه کواکب سبعة شو دا مفهوم د کلي د بې افراد يې ډېر دي لېکن په شمار کېنې راځي چه مشهور اووه ستوري دي. (۱) شمس، (۲) قمر، (۳) مريخ، (۴) زهره، (۵) زحل، (۶) عطارد، (۷) مشتري.

(۶): شپږم قسم کلي افراد غير متناهي موجود وي لکه افراد د انسان فرس، بقر، غنم شو. فائده: افراد د انسان فرس بقره غنم ته غير متناهي وئېل معنی دا ده چه د دې شمار مشکل دے اگر که تخمیناً شمار مشکل نه دي او که غير متناهي دا معنی چه ابتداء او انتهاء ورلره نه وي نو بيا دا مثال بناء دے په مذهب د فلاسفو باندې چه هغوی عالم ته قديم وايي او د مسلمانانو په نزد د هغه کلي د پاره مثال چه افراد يې غير متناهي وي لکه معلومات د الله شو.

وقد اورد على تعريف الكلي والجزئي سؤال... الخ

غرض د مصنف د دې عبارت نه جواب دے د سوال نه چه واردېري په تعريف د کلي او جزئي باندې حاصل د سوال دا دے چه تعريف د جزئي جامع نه شو خپل افراد ولره او تعريف د کلي مانع نه شو دخول د غير ته داخل شو پکېنې جزئي. دا سوال يو دے لېکن صورتونه يې درې دي.

(۱): اول صورة دا دے چه يو هگي (هء) (egg) يعنې انډه ده تايو كس ته اوخودله چه دې ته اوگوره دا د چركې انډه ده نو ده هغه په ذهن كښې د هغې صورة حاصل شو. تايبا هغه انډه لرې كړه. او د بوكړۍ نه بله انډه دې واخستله او هغه ته دې اوخودله هغه دا گمان كوي چه دا هم هغه انډه ده، هغه پخواني صورة ورباندې صادق كوي تا بيا غلي غونډې يو درېمه انډه واخسته او هغه ته دې اوښودله هغه بيا هم په دې د هغه صورة سابقه گمان كوي نو گوره كوم صورة چه د اخذ كړې وه د هغه معين انډې نه هغه جزئي وه او په كثيرينو صادق شو.

(۲): دوهم صورت دا دے چه تا يو شكل اوليدو د لرې نه تا په هغه گمان او كړو چه دا مثلاً شكل د فرس دے چه لك ورنزدې شوې بيا دې پرې گمان وكړو چه نا دا فرس نه دے بلكه دا حمار دے چه خه ورنزدې شوې بيا دې پرې گمان وكړو چه نا دا خو زېد دے. گوره شكل چه معين وو په كثيرينو صادق شو دا جزئي وو او كي وگرځېدو.

(۳): درېم صورت د سوال دا دے چه په ابتدائي حالت كښې يو ماشوم چه فاطمه او ويني گمان پرې كوي چه دا مې مور ده چه بيا زېنب او ويني په هغې گمان كوي چه دا مې مور ده دغسې چه بيا كلثوم او ويني وايې دا مې مور ده گوره صورة د مور جزئي وه او په كثيرين صادق شو.

والجواب حاصل د جواب دا دے: چه زمونگ مراد په تعريف د كلي كښې دا دے چه صدق به يې كېږي په كثيرين لكن على سبيل الاجتماع، او جزئي دېته وايې چه صدق به يې نه كېږي په كثيرين على سبيل الاجتماع يعنې د كلي صدق په كثيرين باندې په يو ځل به كېږي او په درې واړو صورتونو كښې صدق په كثيرين على سبيل الاجتماع نشته بلكه على سبيل البدليت دي گوره كنه مور په كثيرين صادق شوه لېكن په يو ځل نه بلكه جدا جدا ځل باندې دغه رنگه په بقايا دواړو صورتونو كښې هم دغه چل دے.

فان الوحده ماخوذة في هذه الصورة: په دې عبارت سره غرض د مصنف د دليل ذكر كوي د دې قول د پاره چه په دې صورتونو كښې صدق په كثيرين على سبيل البدلية دے حاصل د دليل دا دے چه په دې درې واړو صورتونو كښې وحدة او يو والے

ماچود او اخستلې شوي دے د يو معين شي نه او چه يو والے د يو معين شي نه  
 واخستلې شو يا محال ده چه هغه شئي کلي شي . ځکه کلي کښې وحده نه وي. ها دلته  
 په کثيرين صديقين کلي سبيل البدليت دے. مثلاً ماشوم نه چه فاطمه آخوا شي او کثوم  
 راشي نو هله وايي چه کثوم مې مور ده . دغسې چل زېنب کښې هم دے .  
 او داسې نشي کېدے چه يو مور هم په فاطمه صادقې شي او هم په کثوم او هم  
 په زېنب باندي.

### فصل في النسبة بين الكليين..... الخ

په کله چه فارغ شو مصنف د تعريف د جزئي او کلي نه نو اوس بيان د نسبت  
 وي په مابین د دوو کليين کښې حاصل د فصل دا دے چه دوه کليينو کښې به ده  
 څلور نسبتونو نه يو نسبت خاځا وي څلور نسبتونه دا دي. (۱) نسبت د مساوات،  
 (۲) تباين، (۳) عموم خصوص مطلقا، (۴) عموم حسوسي من وجه.

(۱): نسبت د مساوات دا مطلب چه يو کلي د بل کلي په ټولو افرادو صادق وي او دوهم  
 کلي هم د اول کلي په ټولو افرادو صادق وي لکه انسان او ناطق شو. انسان او ناطق  
 دواړه کليين دي. او د دوي په مېنځ کښې نسبت د مساوات دے ځکه انسان د ناطق  
 په ټولو افرادو صادقېري او ناطق د انسان په ټولو افرادو صادقېري ځکه وئيلے شي  
 کل انسان ناطق وکل ناطق انسان.

(۲): دوهم نمبر نسبت د عموم خصوص مطلق دے هغه دېته وايي چه يو کلي د بل کلي  
 په ټولو افرادو صادقېري او بل کلي د اول کلي په ټولو افرادو نه صادقېري لکه حيوان  
 او انسان شو حيوان د انسان په ټولو افرادو صادقېري لکن انسان د حيوان په ټولو  
 افرادو نه صادقېري ځکه د حيوان په افرادو کښې حمار او فرس هم دي او په هغوی  
 انسان نه صادقېري بلکه انسان د حيوان په بعض افرادو صادقېري.

(۳): درېم نمبر نسبت د تباين دے چه يو کلي د بل کلي او بل کلي د اول کلي په هېڅ فرد  
 نه صادقېري لکه انسان او فرس شو انسان د فرس په هېڅ فرد نه صادقېري او فرس د  
 انسان په هېڅ فرد نه صادقېري.

(۴): څلورم نمبر نسبت د عموم خصوص من وجه دے هغه دېته وايي چه اول کلي د

دوهم کلي په بعض افرادو صادقېري او دوهم کلي هم د اول کلي په بعض افرادو صادقېري. لکه حیوان او ابيض شو حیوان د ابيض په بعض افرادو صادقېري او ابيض د حیوان په بعض افرادو.

عموم خصوص من وجه کښې همېشه د پاره درې مادې وي يو ماده اجتماعي او دوه مادي افتراقي وي ماده اجتماعي چه حیوان هم وي او ابيض هم وي لکه بطه شوه. چه حیوان هم دے او ابيض هم دے (فتقول کل حیوان ابيض وکل ابيض حیوان) او چه حیوان وي لېکن ابيض نه وي لکه هاتي شو دا يو ماده افتراقي شوه (فتقول بعض الحيوان ليس بابيض) او ابيض وي لکن حیوان نه وي لکه ثلج او عاج شو يعني (واوره) او د (هاتي غاښ) چه دا ابيض دي لېکن حیوان نه دی دا دوهمه ماده افتراقي شوه. (فتقول بعض الابيض ليس بحيوان)

دا خبره ياد ساتل پکار دي: چه کوم کلينو کښې نسبت د مساوات وي نو هلته د هر کلي د جانب نه موجه کليه صادق کېري لکه کل انسان ناطق وکل ناطق انسان او په نسبت د مساوات کښې يو ماده وي چه ماده اجتماعيه ده او کوم کلينو کښې چه نسبت د عموم خصوص مطلق وي هلته کوم کلي چه خاص دے هغه د طرف نه موجه کليه صادقېري او کوم کلي چه عام دے هغه د طرف نه سالبه جزئيه صادقېري لکه کل انسان حیوان و بعض الحيوان ليس بانسان او په دې نسبت کښې دوه مادي دي يو ماده د اجتماع چه موجه کليه ده او يو ماده افتراق چه هغه سالبه جزئيه ده او کوم کلينو کښې چه نسبت د عموم خصوص من وجه وي هلته د رې قضيي صادقېري يو موجه جزئيه او دوه سالي جزئي دي نسبت کښې درې مادي وي يو اجتماعي او دوه افتراقي ماده ده اجتماع موجه جزئيه ده او مادي د افتراق سالي جزئي دي مثالونه مخکښې واضح ليکله شوي دي او کوم کلينو کښې چه نسبت د تباین وي هلته د هر کلي د جانب نه سالبه کليه صادقېري لکه لاشي من الانسان بفرس ولاشي من الفرس بانسان. دې نسبت د پاره هم يو ماده وه چه ماده د افتراق ده.

فائده: خلور نسبتونه په دوو کلينو کښې راځي لېکن په دوو جزئينو يا يو جزئي او بل کلي کښې نه چلېري.

په دؤو جزئینو کښې څلور نسبتونه ځکه نه چلېږي چه يو جزئي نسبت چه اوکړے شي بل جزئي ته نو هغې کښې همېشه نسبت د تباین وي او کلي او جزئي کښې هم څلور نسبتونه نه چلېږي ځکه يا به دا جزئي فرد د دې کلي وي يا به د بل کلي فرد وي که د دې کلي فرد وي نو بيا نسبت د عموم خصوص مطلق دے کلي عام مطلق او جزئي خاص مطلق شو او که فرد د بل کلي وي نو بيا نسبت د تبائن دے نو د دې وجې نه مصنف<sup>ت</sup> النسبة بين الكلين او فرمائيل او بين المفهومين او نه وئبل.

### فصل: وقد يقال للجزئي معنى آخر.... الخ

غرض د مصنف<sup>ت</sup> د دې فصل نه بيان د دوهم قسم د جزئي دے حاصل دا دے چه يو قسم جزئي حقيقي دے هغه دېته وايې چه ممتنع وي صدق د هغه په کثيرين لکه زيد، د جزئي حقيقي بيان مخکښې او شو دلته دوهم قسم د جزئي ذکر کوي چه هغه جزئي اضافي دے د جزئي اضافي تعريف مصنف<sup>ت</sup> په دې عبارت سره کوي چه ماکان اخص تحت للاعم يعني خاص چه د عام لاندې وي. هغه ته جزئي اضافي وئيلے شي لکه انسان شو چه دے د عام لاندې داخل دے چه حيوان دے دغه رنگه حيوان هم جزئي اضافي دے ځکه د دې نسبت چه جسم نامي ته اوکړے نو حيوان خاص دے او جسم نامي عام دے او جسم نامي هم جزئي اضافي دے ځکه دے خاص دے په نسبت سره چه جسم مطلق ته او جسم مطلق هم جزئي اضافي دے ځکه دده نسبت چه جوهر ته اوکړې نو جسم مطلق خاص دے او جوهر عام دے.

### والنسبة بين الجزئي الحقيقي وبين هذا الجزئي.... الخ

غرض د مصنف<sup>ت</sup> په دې عبارة نه بيان د نسبت کوي په ما بين د جزئي حقيقي او جزئي اضافي کښې حاصل دا دے چه جزئي حقيقي او جزئي اضافي کښې نسبت د عموم خصوص مطلق دے دوه مادې غواړي يو ماده اجتماعي چه جزئي حقيقي هم وي او جزئي اضافي هم وي لکه زېد شو چه دے جزئي حقيقي هم دے ځکه صدق د ده په کثيرين نه کېږي او جزئي اضافي هم دے ځکه چه اخص تحت الاعم دے ځکه دے د انسان لاندې داخل دے دوهمه ماده افتراقي چه جزئي اضافي وي لېکن جزئي حقيقي نه وی لکه انسان چه جزئي اضافي دے ځکه اخص تحت الاعم دے چه

حيوان دے لېکن جزئي حقيقي نه دے ځکه د انسان صدق په کثيرين کېږي. او د جزى حقيقي صدق په کثيرينو باندې نه کېږي.

وجه تسميه دا ده: چه جزئي حقيقي ته جزئي حقيقي ځکه وايي چه د ده جزئيت په اعتبار د نفس حقيقت او ذات سره دے چه ذات د ده تقاضه نه کوي د صدق علي کثيرين او جزئي اضافي ته اضافي ځکه وايي چه جزئيت د ده په نسبت سره غير ته دے مثلاً انسان چه جزئي دے په نسبت سره حيوان ته حيوان چه جزئي دے په نسبت سره جسم نامي ته وغيره وغيره.

فائده: جسم نامي معنی هغه جسم چه هغه غتيکي په دې کښې انسان تمام حيوانات اونې بوتې ټول داخل دي جسم مطلق د ده نه عام دے ځکه جسم مطلق کښې دا هم داخل دي او کانېری او نور جمادات هم داخل دي.

جوهر: قائم بالذات ته وايي تمام اجسام ته جوهر شامل دے د اجسامو نه علامه چه عقل او ملائک وغيره دي ته جسم شامل نه دے لېکن جوهر شامل دے نوجوهر عام شو د جسم نه. ليکن جوهر اطلاق په الله تعالى نه کېږي ځکه جوهر او عرض اصطلاحات د ممکن د پاره دي او واجب تعالى او د هغه صفات د جوهر او د عرض لاندې داخل نه دي. فتدبر.

فصل الكليات خمس: غرض د مصنف د دې نه وروستو بيان د تفصيل د کليات خمسو دے نو فرمايې چه کليات پنځه دي. دليل د حصر دا دے چه کلي په پنځه قسمه دے (۱) نوع، (۲) جنس، (۳) فصل، (۴) خاصه، (۵) عرض عام ځکه کلي به يا عين حقيقت وي د خپل افرادو يا به جزء وي د حقيقت د افرادو نه او يا به خارج وي د حقيقت د افرادو نه که عين حقيقت وي د خپل افرادو نو هغه ته نوع وايي لکه انسان چه د ده افراد زهد، عمر، بکر دي د هغوي حقيقت حيوان ناطق دے او حيوان ناطق او انسان يو شی دے نو مطلب دا شو که کلي عين تعريف وه د خپل افرادو نو هغه ته نوع وايي او که کلي جزء وي د حقيقت د افرادو نه نو بيا به خالي نه وي يا به جزء وي د ټولو افرادو نه يعني خپل د ټولو افرادو حقيقت نه بغير د څه فرق نه يو شان جزء به وي. او يا به کلي صرف د نوع جزء وي. کله که کلي د ټولو افرادو د

حقيقت نه هم جزء وي نو دپته جنس وايي لکه حیوان شو ځکه حیوان چه څنگه د حقيقت د انسان جزء دے دغسي حقيقت د حمار، فرس، بقر، غنم وغېره د حقيقت نه هم جزء دے لکه انسان حیوان ناطق دے يو جزء پکښې حیوان شو، حمار حیوان ناهق دے يو جزء پکښې حیوان شو، فرس حیوان صاهل دے يو جزء پکښې حیوان شو، بقر حیوان ذو خوار دے يو جزء پکښې حیوان دے او د غنم حقيقت حیوان ذو رغاء دے يو جزء پکښې حیوان دے،

او که کلي جزء وي صرف د نوع نو هغه ته فصل وايي لکه ناطق شو. چه دے صرف د انسان جز دے د بقر، غنم، فرس وغېره د حقيقت نه جزء نه دے او که کلي د حقيقت د خپل افرادو نه خارج وه يعني د افراد وجود کښې دا کلي داخل نه وه نو بيا به يا صرف نوع پورې خاص وي نو هغه ته خاصه وايي لکه ضاحك چه دا صرف انسان پورې خاص دے او که هغه کلي يو نوع پورې خاص نه وي نو هغه ته عرض عام وايي لکه ماشي شو ځکه مشي صرف انسان پورې خاص نه دے بلکه ټولو حیواناتو کښې مشي موجوده ده.

الاول: الجنس وهو کلي مقول علی کثيرين مختلفين بالحقائق في جواب ما هو: په کلیات خمسو کښې اول جنس دے د جنس په تعريف کښې مصنف دوه قېده ذکر کړي دي (۱) مقول علی کثيرين مختلفين بالحقائق اول قيد حاصل دادے چه جنس داسې کلي دے چه په کثيرينو صادقېري لېکن د هغه کثيرينو حقيقت به جدا جدا وي لکه حیوان شو دا په انسان، فرس، غنم ټولو باندې صادقېري او د دوي حقيقت جدا جدا دے ځکه د انسان حقيقت حیوان ناطق دے او فرس حقيقت حیوان صاهل دے او د غنم حقيقت حیوان ذو رغاء دے او د کلب حقيقت حیوان نباح دے او ده هره (پيشو) حقيقت حیوان مواء دے او د بقری حقيقت حیوان خوار دے او د دجاج، حقيقت حیوان نقيق دے او د ديك، حقيقت حیوان صياح دے کما يقولون صاح الديك) دوهم قيد په تعريف د جنس کښې.

اذا سئل عنها بما هي: يعني حیوان په جواب د ما هو کښې راځي مراد ما هو نه باب د ماهو مراد دے چه هغه ما هو وي که ما هي وي که ما هما وي او که ما هم وي مثلاً

زيد ما هو، الانسان والفرس ما هما، الانسان والفرس والبقر والغنم ما هم.؟  
فائده: حضرات منطقيه چه دَ کوم شي نه سوال کوي نو هغه دَ پاره دوي دوه لفظونه مقرر کړي دي.

(۱): ماهو، (۲) اي شي : که سوال په ما هو سره وي نو بيا به خالي نه وي يا به دَ امر واحد نه وي او يا به دَ امور متعدده نه وي که سوال دَ امر واحد نه وي نو بيا به خالي نه وي يا به دَ امر واحد جزئي وي يا به کلي که سوال دَ امر واحد جزئي نه وي نو په جواب کښې نوع راځي لکه زید ما هو نو په جواب کښې به انسان راځي او که سوال دَ امر واحد کلي نه وي نو په جواب کښې به حد تام راځي لکه الانسان ما هو جواب کښې بهوان ناطق راځي او که په ما هو سره سوال دَ امور متعدده نه وي نو بيا به خالي نه وي يا به دَ امور متعدده حقيقت يو وي يا به مختلف وي که حقيقت يو وي نو جواب کښې بيا نوع راځي لکه زید، عمر، بکر ما هم؟ جواب کښې انسان راځي او که امور متعدده مختلف الحقيقت وي نو په جواب کښې جنس راځي لکه الانسان والبقر والغنم ما هم؟ جواب کښې بهوان راځي او که سوال په اي شي سره شوې وي نو بيا به خالي نه وي يا به سوال په اي شي هو في ذاته سره شوی وي نو په جواب کښې به فصل راځي لکه الانسان اي شي هو في ذاته؟ جواب کښې ناطق راځي او که سوال په اي شي هو في عرضه سره شوی وي نو په جواب کښې به خاصه واقع کېږي لکه الانسان اي شي هو في عرضه؟ نو جواب کښې ضاحک راځي.

دا خبره هم ياد ساتل پکار دي: چه جنس په دوه قسمه دے (۱) جنس قريب، (۲) جنس بعيد.

(۱) جنس قريب: دېته وايي چه هغه دَ نوع دَ پاره بلا فاصله جنس وي لکه حيوان دا دَ انسان دَ پاره بلا فاصله جنس دے ځکه دَ انسان چه نوع ده او بهوان چه جنس دے په مينځ کښې يې هيڅ بل جنس نشته.

(۲) جنس بعيد: دېته وايي چه هغه دَ نوع دَ پاره بالفاصله جنس وي لکه جسم نامي شو انسان دَ پاره بالفاصله جنس دے ځکه دَ انسان او جسم نامي په مينځ کښې بهوان جنس شته دے.

فصل الثاني النوع: په دې فصل كښې مصنف ډېرې خبرې ذكر كوي (۱) تعريف د نوع چه هغه ته نوع حقيقي وايي، (۲) بيان د قسم ثاني د نوع چه نوع اضافي ده، (۳) بيان د نسبت په مابين د نوع حقيقي او نوع اضافي كښې. د اولې خبرې حاصل دا دے چه نوع تعريف دا دے چه دا يو كلي دے چه صادقېري په جواب د "ماهو" كښې په داسې افرادود چه د هغې حقيقت يو وي لكه انسان چه دا صادقېري په "زيد" عمر، بكر، خالد وغيره باندې او د ټولو حقيقت يو دے چه حيوان ناطق دے.

والتنوع معنى آخر ويقال له النوع الاضافي: غرض د مصنف د دې عبارت نه بيان د قسم ثاني د نوع دے چه هغه نوع اضافي ده. حاصل دا دے چه نوع اضافي دېته وايي چه يو ماهيت سره بل ماهية تل كړي او په ما هو سره سوال او كړي. كه په جواب كښې جنس راتلو. نو دا نوع اضافي ده لكه ماهية د انسان سره ماهية د فرس تل كړي او په "ماهما" سره سوال وكړه. چه الانسان والفرس ما هما نو جواب كښې جنس چه حيوان دے واقع كېري نو انسان نوع اضافي هم شوه په دغه رنگه "الفرس والشجر ما هما" نو په جواب كښې جنس راځي چه "جسم نامي" نو فرس هم نوع اضافي شوه.

وبين النوع الحقيقي والنوع الاضافي عموم خصوص من وجه

غرض د مصنف د دې عبارت نه بيان د نسبت دے په مابين د نوع حقيقي او نوع اضافي كښې حاصل دا دے چه په مابين د نوع حقيقي اونوع اضافي كښې نسبت د عموم خصوص من وجه دے او عموم خصوص من وجه كښې درې مادې وي يو ماده اجتماعي او دوه مادې افتراقي دلته ماده اجتماعي چه نوع حقيقي هم وي او نوع اضافي هم وي لكه انسان شو دا نوع حقيقي هم دے لانه مقول على كثيرين متفقين بالحقائق او نوع اضافي هم دے ځكه انسان سره يو بل ماهية مثلاً ماهية د فرس يو ځايې كړې او تپوس او كړې په ما هو سره چه الانسان والفرس ما هما نوجواب كښې جنس چه حيوان دے راځي او دغه ته نوع اضافي وايي يو ماده افتراقي چه نوع حقيقي وي اضافي نه وي لكه نقطه شوه دا نوع حقيقي ده لېكن نوع اضافي نه ده. نقطه ونيلے شين آخر د خط ته چه تقسيم نه قبلوي.

دَ نَقَطِي تعريف دا دے: هې عرض قائم بالخط لا يقبل القسمة دَ نَقَطِي ډېر افراد دي ټول متفقتة الحقيقة دي يعني دَ ټولو تعريف يو دے چه عرض قائم بالخط لا يقبل القسمة او داسې بل څه ماهيت مونگ سره نشته چه مونگ يې نَقَطِي سره ټل کړو. او په ما هو سره سوال اوکړو نو په جواب کښې جنس راشي نو نقطه نوع اضافي نه شوه صرف نوع حقيقي ده.

خبردار: نوع حقيقي اونوع اضافي کښې نسبت دَ عموم خصوص من وجه دے دا مذهب دَ متاخرينو دے لکه څنگه چه بيان شو او مذهب دَ متقدمين دا دے چه دې دواړو کښې نسبت دَ عموم خصوص مطلق دے نوع حقيقي خاص مطلق دے او نوع اضافي عام مطلق دے يعني چه چرته هم نوع حقيقي وي نو نوع اضافي به هم وي لکه انسان شو چه ده کښې دواړه قسم نوع موجود وي او چه کوم ځايې کښې نوع اضافي وي حقيقي موجود کېدل ضرور نه دي لکه حيوان شو دا نوع اضافي ده لېکن نوع حقيقي نه ده. دَ متقدمين په نزد مطلق بسيط صرف ذات دَ واجب تعالى دے او نقطه صرف په وجود خارجي کښې بسيطه ده ذهنًا نقطه هم مرکبه ده دويمه ماده افتراقي چه نوع اضافي وي حقيقي نه وي لکه حيوان شو دا نوع اضافي ده کما عرفت لېکن نوع حقيقي نه ده خکه دے په کثيرين مختلفه الحقيقة باندې صادقېري او نوع حقيقي په کثيرين متفقه الحقيقة باندې صادقېري. خُذْ هَذَا وَتَشْكُرْ.

### فصل في ترتيب الاجناس:

غرض دَ مصنف<sup>رح</sup> دَ دې فصل نه بيان دَ مراتبو ده جنس دے حاصل دَ هغې دا دے چه جنس په درې قسمه دے (۱) جنس سافل، (۲) جنس متوسط، (۳) جنس عالي.

(۱) جنس سافل: هغه جنس دے چه هغه نه لاندې جنس نه وي بلکه نوع وي لکه حيوان شو.

(۲) جنس متوسط: هغه جنس دے چه لاندې ترېنه هم جنس وي او باندې ترېنه هم جنس وي لکه جسم نامي ده لاندې جنس حيوان دے او دَ پاسه جنس جسم مطلق دے.

(۳) جنس عالي: ډېته وايې چه لاندې ترېنه جنس وي لېکن دَ پاسه دَ ده جنس نه

وي لکه جوهر شو ځکه د جوهر نه لاندې جنس شته چه جسم مطلق دے لېکن د جوهر نه پاسه جنس نشته جوهر ته جنس عالی وايې يا جنس الاجناس وئيلے شي. خبردار: د عام منطقيانو په نزد جنس عالی جوهر دے د ده نه پاسه جنس نشته لېکن صحیح خبره دا ده چه جوهر نه ده پاسه جنس شته چه وجود دے هغه د جوهر نه عام دے لهذا وجود "جنس عالی او جنس الاجناس" دے، نه جوهر، فقط. خذ هذا وتشکر.

فصل الاجناس العالیة عشرة: غرض د مصنف د دي فصل نه بيان د اجناس عالیو دے چه دېته مقولات عشره هم وئيلے کېږي. دنيا کېنې يو شان شی هم د دي نه خارج نه دے په دي مقولات عشره کېنې يو مقوله ده جوهر ده باقي نهه (۹) مقولات د عرض دي.

### تعريف د جوهر او عرض

جوهر: وئيلے شي قائم بالذات ته يعنې خپل وجود کېنې غېر ته محتاجه نه وي لکه تمام اجسام شو.

عرض: وئيلے شي قائم بالغير ته يعنې خپل وجود کېنې غېر ته محتاجه وي لکه سواد، بياض، علم، خوږوالے او تريخ والے، وغېره عرض چه کوم نهه مقولات دي د هر يو تعريف دا دے.

(۱) کم: هغه عرض ته وايې چه طولاً عرضاً عمقاً تقسيم قبلوي. که تقسيم شوي اجزاء يو ځايې جمع کېدے شي نو دېته مقدار وايې او که يو ځايې نشي جمع کېدے نو دېته زمانه وايې. دا کم بيا په دوه قسمه دے (۱) کم متصل (۲) کم منفصل .

کم متصل دے ته وائي چه په مابين دا اجزاؤ ده د کښ حد مشترك وي، او حد مشترك دی ته وائي چه يو طرف سره ضم کولو نه په دغه طرف کښ زياتی نه راځي ا ونه په بل طرف کښ کمے راځي لکه خط شو چه د ده په درميان کښ نقطه فرض کړے شي نو که دا نقطه د يو طرف سره ضم کړي نو دغه طرف کښ زياتے او په بل طرف کښ کمے نه راځي، او کم منفصل دے ته وائي چه د ده د اجزاؤ مفروضو درميان کښ قدر مشترك (يا حد مشترك) نه وي مثلاً اعداد شو لکه پنځه (۵) دی

کنښ (۳) عدد مشترک دے که یو طرف سره ضم کړی نو هغه به دري (۳) شی او بل طرف به دوه (۲) شی هکذا بالعکس یعنی یو طرف سره ضم کولو نه زیاتے او بل طرف کنښ کمے راځي.

(۲) کیف: دا هغه عرض دے چه دا بالذات تقسیم نه قبلوي. البته دَ غبر دَ وجي نه تقسیم قبلوي لکه حرارت دَ نار شو یا لکه خوړوالے دَ غسل شو یا لکه بنائسته والے دَ خزي شو، یا لکه علم دَ زید شو، نو دا ټول کیفیات تقسیم نه قبلوي هان که جسم تقسیم کړي نو بیا به پکښي تقسیم راځي.

(۳) اضافة: هغه نسبت ته وئیلے شي چه دوه شيان کنښ وي معرفة دَ احدهما موقوف وي معرفت دَ آخر پورې لکه فوقیت تحتیت یا لکه ملاقات، یا لکه محبت، عداوت، اخوة وغیره تر څو چه دوه شيانو تصور نه وي کړے نو دَ دي نسبتونو تصور نه کېږي.

(۴) این: هغه حالت ته وئیلے شي چه حاصل وي شیء ته دَ کېدو دَ ده نه په مکان کنښي لکه کېدل دَ زېد په کمره کنښي.

(۵) متي: هغه حالت دے چه حاصل وي شیء ته بوجه دَ کېدو دَ ده نه په زمانه کنښي لکه قیام دَ زید په ورځ دَ جمعې یا مثلاً متي يقدم زید، زید به کله راځي جواب يقدم زید يوم الجمعة نو دا دَ قبیلې دَ متي نه شوه.

(۶) وضع: هغه حالت ته وايي چه حاصل شي شیء ته په وخت د نسبت کولو زمونږ نه بعض اجزاء لره خارج (زمکي) ته یا د بعض اجزاء نورو اجزاؤ ته لکه قعود دَ زید شو چه د اجزاء نسبت زمکي ته اوکړي یو قسم هیئت حاصل دے او په وخت د قیام د زید کنښي بل قسم هیئت حاصل وي دغه رنگه قعود په حالت کنښي د اجزاء نسبت چه بعضي اجزاء ته اوکړي نو یو قسم هیئت حاصل دے چه پتون مثلاً پندې ته نزدې دے او د قیام په وخت کنښي بل هیئت حاصل شي. چه اجزاء یو بل نه بعید شي.

(۷) فعل: وئیلے شي اثر کولو ته په غبر کنښي لکه گاجر کت کول دا فعل دے.

(۸) انفعال: قبول دَ اثر دَ غبر ته وايي لکه قبول دَ گاجرو شو کت کولو لره.

(۹) ملك: هغه حالت ته وايي چه شیء ته حاصل شي په وقت د اتصال د شیء آخر

کښې لکه زید د ټوپۍ په سر کولو وقت کښې زید ته یو قسم هیئت حاصل وي او چه پټکې په سر کړي بیا ورته بل هیئت حاصل شي او چه کراکړي په سر کړي بیا ورته بل قسم هیئت حاصل شي. دا مقولات عشره په دې شعر کښې جمع دی.

مردے دراز نیکو دیدم بشرا امروز  
باخواسته نشته از کرده خویش فیروز

ترجمه: یو اوگد سرے ما په ښار کښې اولیدونن ورځ چه خپل محبوب سره ناست وو او خپل د کار نه خوشحاله وو.

(۱) مرد جوهر دے، (۲) دراز کم دے، (۳) نیکو کیف دے، (۴) دیدیم انفعال دے، (۵) شهر این دے، (۶) امروز منی دے، (۷) خواسته اضافه دے، (۸) نشسته وضع دے، (۹) کرد فعل دے، (۱۰) خویش مقوله د ملک ده.

فائده: مقولات عشرؤ د فهم د پاره یو خارجی مثال:

مثلا: \* استاد محترم شیخ الاسلام حضرت مولانا مفتی محمد تقی عثمانی صاحب حفظه الله، ذات گرامی دا د مقولی جوهر نه دے. دهغه درمیانه قد دا دمقولی د، کم، نه دے او دهغه خوش اخلاقی، تواضع، محدثانه انداز د مقولی د کیف نه دے. او دهغه په یو خاص صفت سره موصوف کیدل چه عثمانی دی، دا د مقولی د اضافت نه دے او دهغه په یو خاص ځای کښې چه دارالعلوم کراچی ده پاتی کیدل دا د مقولی د این نه دے. او دهغه د اتوار په ورځ اصلاحی بیان کول د مقولی د متی نه دے او دهغه د بیان په وخت په کرسی کیناستل د مقولی د وضع نه دے او دهغه پټکې په سر کول یا شیروانی اغوستل دا د مقولی د ملک نه دے او دهغه د طالبانو سره مصافحه یا مشابه کول په وخت د اجازت ورکولو د حدیث کښې دا د مقولی د فعل نه دے. او طالبان چه دهغه وعظ نصیحت قبول کړي، دا د مقولی د انفعال نه دے.

\* احقر حسین علی حفظه الله \*

فصل فی ترتیب الانواع: دې فصل کښې مصنف د انواع ترتیب ذکر کوي لېکن په انواعو کښې دا ترتیب د پاسه نه په ښکته دے او د اجناس ترتیب لاندې نه پورته دے او دې وجه نه مصنف دلته متنازله ووئېل ځکه د اجناس ترتیب د خاص نه عام طرفته ځي او د انواعو ترتیب د عام نه خاص طرفته ځي. حاصل د مراتب د نوع دا

دے چه نوع به يا دَ تمام انواعو نه عامه وه يا به تمام انواعو نه خاص وي. يا به دَ بعض انواعو نه خاص وي او بعض نه به عام وي که نوع دَ تمام انواع نه عاموه دپته نوع عالی وئيلے کپري لکه جسم مطلق شو خکه دا جسم مطلق دَ انسان حيوان جسم نامی ټولو نه عام دے او که نوع دَ ټولو نه خاص وه هغې ته نوع سافل وئيلے کپري لکه انسان چه دے دَ حيوان، جسم نامي او جسم مطلق ټولو نه خاص دے او که نوع بعض نه خاص او بعض نه عام وي. هغې ته نوع متوسط وئيلے کپري لکه حيوان شو چه دا دَ انسان نه عام دے او جسم نامي نه خاص دے.

خبردار: دا مذکوره ترتيب په نوع اضافي کښې کپري. په نوع حقيقي کښې دا مذکوره ترتيب نه چلېږي خکه چه نوع حقيقي نه لاندی او باندي که نوع موجود شي نو بيا هغه نوع نوع حقيقي نه پاتې کپري بلکه جنس به ورنه جوړ شي. فائده: دَ نوع اضافي دا درې اقسام په کتاب کښې موجود دي. يو قسم بل دے چه هغه په کتاب کښې موجود نه دے هغه ته نوع مفرد وايې هغه دپته وايې چه هغه نه لاندې هم نوع نه وي او هغه نه باندي هم نوع نه وي لکه عقل شو. دَ ده لاندې نوع نشته عقول عشره دی او هغه اشخاص دی او دَ پاسه جوهر جنس دے نو عقل نوع مفرد شو.

### فصل الثالث الفصل

غرض دَ مصنف<sup>ح</sup> دَ انعقاد دَ دې فصل نه بيان او تعريف دَ درېم کلي دے چه هغه فصل دے فصل تعريف مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره کوي "هو کلي مقول علی الشئ فی جواب ای شئ هو فی ذاته" حاصل دَ تعريف دا دے چه فصل داسې کلي دے چه دا دَ ای شئ هو فی ذاته په جواب کښې راځي مطلب دا دے چه دَ يو شي حقيقت او ذات معلومول غواړي نو ای شئ هو فی ذاته سره به سوال اوکړې دَ دې په جواب کښې چه کوم شئ راځي. هغه ته فصل وايې مثلاً ته دَ انسان حقيقت معلومول غواړي نو داسې سوال به اوکړې الانسان ای شئ هو فی ذاته يعني دَ انسان حقيقت خه شئ دے. جواب کښې به ناطق راځي يعني دَ انسان حقيقت دا دے چه ناطق دے. وهو قسمان قريب وبعيد: غرض دَ مصنف<sup>ح</sup> دَ دې عبارة نه بيان دَ تقسيم دَ فصل

دے فصل په دوه قسمه دے (۱) قریب، (۲) بعید. فصل قریب تعریف مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره کوي هو المميز عن المشاركات في الجنس القريب یعنی فصل قریب هغه فصل ته وايي چه هغه شی ماہیت د پاره (یعنی مطلوب شیئ ده پاره) جدا کوي د اغیارو نه په جنس قریب کښې لکه ناطق انسان جدا کوي د تمام حیوانات نه چه شريك دي ده سره په حیوان کښې چه هغه جنس قریب دے د انسان او فصل بعید تعریف مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره کوي هو المميز عن المشاركات في الجنس البعيد. یعنی فصل بعید هغه فصل دے چه دې خپل ماہیت (یعنی مطلوب شیئ) جدا کوي د اغیارو نه په جنس بعید کښې مثلاً حساس د انسان د پاره فصل بعید دے ځکه د انسان جدا کړے دے. د اغیارو نه په جنس بعید کښې چه نامي دے مخکښې په نامي کښې د انسان سره. ونې بوتې هم داخل وه ځکه هغه هم غټېږي. او انسان هم غټېږي لېکن کله چه حساس تاده انسان سره اولگولو. نو ونې بوتې خارج شوې ځکه هغه حساس نه دي.

وللفصل نسبة الى النوع: غرض د مصنف<sup>ح</sup> د دې عبارت نه تقسیم کوي په فصل کښې په اعتبار د نسبت سره حاصل یې دا دے چه فصل چه کله نسبت نوع لکه (انسان) ته اوشي نو دغه ته بیا فصل مقوم وايي. مثلاً ناطق په نسبت اوشي انسان ته نو ناطق ته فصل مقوم وايي. ځکه مقوم د قوام نه دے قوام معنی حقیقت او دا فصل هم په حقیقت د انسان کښې داخل دے ځکه انسان په تعریف کښې یو جزء ناطق دے او بل جزء حیوان دے لکه څنګه چه حیوان سره حقیقت د انسان معلومېږي دغسې په ناطق سره هم حقیقت د انسان معلومېږي او چه د فصل نسبت کله جنس ته اوشي چه حیوان دے نو ده ته بیا فصل مقوم وايي مقوم معنی تقسیم کونکے او دې فصل هم حیوان تقسیم کړو. ناطق او غیر ناطق ته حیوان ناطق انسان شو. غیر ناطق خر او قچر وغېره شو.

### فصل کل مقوم للعالي مقوم للسافل

غرض د دې فصل نه تحقیق المقام دے یعنی یوه مسئله ذکر کوي د هغې تحقیق دا دے چه که فصل خواه قریب وي که بعید وي چه د نوع عالی نه جزء وی او د

هغې په حقيقت کښې داخل وي نو د نوع سافل نه به هم جزء وي او د هغې حقيقت کښې به داخل وي مثلاً قابل للابعد (يعنې هغه شے چه هغې کښې طول، عرض، عمق وي) دا فصل مقوم دے د نوع عالی چه جسم دے خکه هر جسم هغه کښې طول، عرض، عمق وي د دې نه بغير جسم نشي موجود کيدلے نو قابل للابعد د جسم د پاره چه نوع عالی دے فصل مقوم شو نو دغه قابل للابعد د جسم نامې حيوان، انسان، چه نوع سافل دي د پاره هم فصل مقوم دے خکه څنگه چه قابل للابعد د جسم په حقيقت کښې داخل دے دغسې د انسان، حيوان او جسم نامې چه نوع سافل او متوسط دے په حقيقت کښې هم داخل دے.

خبردار: په دې فصل کښې د نوع سافل اطلاق په نوع متوسط باندې هم شوے دے. دليل: دغه مذکوره دعوه د پاره دليل دا دے چه جسم جزء دے د جسم نامي، حيوان، انسان ته، او قابل للابعد جزء دے د جسم د پاره نو قابل للابعد جزء شو د جسم نامي حيوان او انسان نه خکه جزء د شي جزء وي د پاره د دغه شي. دوهم مثال ذکر کوي چه کوم فصل مقوم د نوع عالی وي هغه به مقوم د نوع سافل وي. لکه نامي شو دا مقوم دے د جسم نامي (چه هغه په نسبت سره حيوان ته نوع عالی دے په حقيقت کښې نوع متوسط دے) نو دغه نامي مقوم د حيوان او دانسان هم شو چه دا انواع سافل دي.

### وايضاً كالحساس والمتحرك بالارادة

غرض د مصنف<sup>ح</sup> په دې فصل سره درېم مثال پېش کوي دغه دعوي د پاره خو دا مثال په فصل بعید سره پېش کوي گوره کنه حساس او متحرک بالارادة دا دواړه فصل مقوم دي د حيوان (خکه حساس او متحرک بالارادة د حيوان په حقيقت کښې داخل دي. او حيوان نوع متوسط ده په حقيقت کښې لېکن انسان په نسبت سره نوع عالی دے نو دغه حساس او متحرک بالارادة د انسان د پاره هم فصل مقوم دي دغه قاعدې د وجې نه چه کل مقوم للعالی مقوم للسافل.

### وليس كل مقوم للسافل مقوم للعالی

په دې عبارت سره مصنف<sup>ح</sup> دا مسئله ذکر کوي چه هر هغه فصل چه هغه مقوم

وي د نوع سافل د پاره نو هغه به مقوم د نوع عالی نه وي بلکه د نوع عالی د پاره به مقسم وي ځکه که هر مقوم د سافل مقوم د نوع عالی د پاره هم شی نو بیا نوع سافل او نوع عالی یو شی شی او د ه نوع سافل او نوع عالی به نوع عالی یو کېدل ظاهر البطلان دي.

مثلاً ناطق د انسان (چه نوع سافل ده) د پاره فصل مقوم دے لېکن د نوع عالی چه حیوان دے هغه د پاره مقوم نه دے بلکه مقسم دے لکه دا خبره مخکښې تېره شوې هم ده.

### فصل کل فصل مقسم للسافل مقسم للعالی

دا بله قاعده ذکر کوي حاصل د دي دا دے چه کوم فصل د جنس سافل د پاره مقسم وي نو هغه به د جنس عالی د پاره هم مقسم وي مثلاً ناطق د جنس سافل چه حیوان دے د هغه د پاره مقسم دے چه یو حیوان ناطق دے او بل غیر ناطق دے نو دغه ناطق د جسم نامې جسم مطلق او جوهر د پاره هم مقسم دے مثلاً که دغه ناطق د جسم نامې سره اولگوي نو جسم نامې کښې هم تقسیم راوې یو جسم نامې ناطق او بل جسم نامې غیر ناطق دغه رنگ که دا ناطق د ده جسم مطلق سره اولگوي نو جسم مطلق کښې هم تقسیم راوې جسم مطلق ناطق او جسم مطلق غیر ناطق دغسې که د جوهر سره یې اولگوي نو جوهر کې هم تقسیم راوې چه یو جوهر ناطق او جوهر غیر ناطق دغه رنگ حساس تقسیم په جسم نامې کښې راوې جسم نامې حساس او جسم نامې غیر حساس نو په جسم مطلق او جوهر کښې هم تقسیم راوې چه حساس د جسم مطلق سره اولگوي نو جسم مطلق حساس او غیر حساس دغه رنگ جوهر حساس او غیر حساس. دغه رنگه نامې تقسیم راوې په جسم کښې چه جسم نامې او جسم غیر نامې خو په جوهر کښې هم راوې چه جوهر نامې او غیر نامې.

د دي دعوه د پاره دلیل دا دے: چه جنس سافل قسم وي د جنس عالی نه او فصل قسم د سافل شو او قسم د قسم د شي قسم وي د دغه شي نو فصل هم قسم شو د عالی نه.

### وليس كل فصل مقسم للعالي مقسم للسافله

د دې عبارت حاصل دا دے چه كوم فصل مقسم وي د جنس عالی نو دا ضروري نه ده چه هغه دې مقسم شي د جنس سافل خكه عالی قسم نه وي د سافل مثلاً حساس مقسم دے د جسم نامي نو جسم نامی حساس دے بل جسم نامي غير حساس دا حساس په حيوان کښې چه جنس سافل دے تقسيم نه راوړي خكه داسې نشي کيدلے چه حيوان په دوه قسمه شي. يو حيوان حساس او بل حيوان غير حساس خكه حيوان همپشه حساس وي غير حساس تر اوسه نه دے موجود شوے.

### فصل الكل الرابع الخاصة

غرض د مصنف بيان د کلی رابع دے چه هغه خاصه ده خاصه تعريف حاصل دا دے چه خاصه داسې کلي دے چه خپل د افرادو د حقيقت نه خارج وي لېکن د دې حمل په داسې افرادو کېږي چه د هغوی حقيقت يووي لکه ضاحک شو گوره کنه ضاحک د انسان د حقيقت نه خارج دے خكه د انسان حقيقت حيوان ناطق دے لېکن ضاحک انسان سره خاص دے يعنې ضاحک په داسې افرادو حمل کېږي چه هغوی حقيقت يو دے چه زيد ، بکر، خالد وغېره دي د ټولو حقيقت يو دے يا لکه کاتب شو کاتب هم د انسان خاصه ده او په يو حقيقت افرادو باندې صادقېږي. پوهه شه چه خاصه په دوه قسمه ده يو خاصه شامله او بل خاصه غير شامله خاصه شامله دېته وايې چه د يو حقيقت ټولو افرادو کښې موجوده وي لکه ضحک بالقوة شو يا كتابة بالقوة شو او خاصه غير شامله دېته وايې چه يو حقيقت والا ټولو افرادو کښې موجوده نه وي بلکه بعضې افرادو کښې موجوده وي او بعض کښې نه وي لکه ضحک بالفعل او كتابة بالفعل شو. خكه ضحک بالفعل د انسان په بعض افرادو کښې موجود کېږي ټول خلق په يو ځای نه خاندې دغه رنگ كتابة بالفعل هم د انسان په بعض افرادو کښې موجود ده. د انسان بعض افرادو کښې كتابة بالفعل نشته خكه څه خلق آن پرې وي ليکل ورلره نه ورځي.

فائده: واذا قد علمت ما ذكرنا ان الكليات خمس

غرض د مصنف د دې عبارت نه اجمال بعد التفصيل دے او اجمال بعد التفصيل

خلاصه د تفصيل وي نو يو غرض د مصنف بيان د خلاصې د دې فصل شو دويم غرض د مصنف تقسيم د کلي دے. ذاتي او عرضي ته او د دې په ضمن کسې يوه اختلافي مسئله هم ذکر کوي. حاصل يې دا دے چه د ذاتي دوه تعريفو نه علم، منطق کړی دی. بعضو د ذاتي تعريف دا کړے دے چه کلي ذاتي دېته وايې چه هغه داخل وی په حقيقت د افرادو کسې لکه ناطق شو په نسبت سره خپل افرادو ته چه زید، عمر، بکر دي دا ناطق د مغوی يه حقيقت کسې داخل دے بنا په دې تعريف باندې نوع دا کلي ذاتي نه شوه ځکه نوع جزء نه ده د حقيقت د افرادو نه بلکه نوع عين حقيقت د افرادو ده. لکه انسان شو دانسان حقيقت حوان ناطق دے او دا عين حقيقت د افرادو د ده هم دے چه زید، عمر، بکر دي ځکه حقيقت د زید وغيره هم حېوان ناطق دے لېکن مع التشخص، نو نوع کلي ذاتي نه شو کلي ذاتي صرف جنس او فصل دے لېکن دا خبره ياد ساتل پکار دي چه د اول مذهب مطابق نوع کلي ذاتي نه شو عارضی ورته نشو وئيلے ځکه عارض خارج وي د حقيقت د افرادو نه او نوع خارج نه ده د حقيقت د افرادو نه نو کلي غير ذاتي کله په عين حقيقت د افرادو وي لکه نوع او کله به خارج وي د حقيقت د افرادو نه لکه خاصه او عرض عام دوهم قول دا دے چه کلي ذاتي دېته وايې چه هغه خارج نه وي د حقيقت د افرادو نه بناء په دې تعريف باندې نوع هم کلي ذاتي شوه ځکه نوع هم خارج نه ده حقيقت د افرادو نه.

### فصل العرض اعني الخاصة والعرض العام

غرض د مصنف تقسيم د کلي عرض دے دوه قسمين ته يو عرض لازم دوهم عرض مفارق دا خبره ياد ساتل پکار دي چه کلي عرضي خاصه وي که عرض عام وي هر يو په دوه قسمه دے (۱) خاصه لازم و مفارق (۲) عرض عام لازم و مفارق.

عرض لازم: هغه کلي عرض دے چه د ده جدا کېدل د معروض نه ممتنع وي دا بيا په درې قسمه دے (۱) لازم الماهية، (۲) لازم وجود خارجي، (۳) لازم وجود ذهني.

(۱) لازم الماهية: دېته وايې چه د عرض جدا کېدل د ماهية د معروض نه ممتنع وي لکه زوجيت د اربعو نه او فرديت د ثلاثو نه جدا کېدل ممتنع دي دا زوجيت او فرديت د ماهية د اربعو او ماهية د ثلاثو سره لازم دي.

(۲) لازم وجود خارجي: لکه سواد لازم دے د وجود د حبشي سره معنی ده سوادان (ایتمویا) ملك اوسېدونکے وي (اوپه تور وي) نو هغه سره سواد لازم دے د ماهية د حبشي سره سواد لازم نه دے خکه حبشي ماهيت جھوان ناطق دے که سواد ماهية د حبشي سره لازم شي بيا به هر انسان تور وو حالانکه مونگ خو سپين يو.

(۳) لازم وجود ذهني: مثال لکه کلیة لازم دے د انسان سره په ذهن کښې لېکن دا درېم قسم مصنف نه دے ذکر کرے او عرض مفارق هغه کي عرضی دے چه د هغه جدا کېدل د معروض نه ممتنع نه وي لکه بالفعل کتابة او بالفعل مشئي شو د انسان د پاره، د دي دواړو جدا کېدل د انسان نه جائز دي.

### فصل العرض اللازم قسماً

غرض د مصنف د دي عبارت نه دوېم تقسيم کوي په عرض لازم کښې اول تقسيم کښې عرض لازم په درې قسمه دے (۱) لازم الماهية، (۲) لازم وجود خارجي، (۳) لازم وجود ذهني، دوېم تقسيم دا دے چه عرض لازم په دوه قسمه دے (۱) لازم بين بالمعنى الاخص، (۲) لازم بين بالمعنى الاعم.

(۱) لازم بين بالمعنى الاخص: دېته وايي چه تصور د ملزوم سره تصور د لازم راخي لکه تصور د عمي سره تصور د بصر هم راخي يا لکه تصور د غلام اوکړې ورسره ورسره تصور د خدمت د هغه هم ذهن ته راخي.

(۲) لازم بين بالمعنى الاعم دېته وايي چه د ملزوم او لازم دواړو تصور سره يقين په لزوم راخي يواخي د ملزوم تصور سره يقين په لزوم نه راخي لکه ته د اربعو او د زوجيت دواړو تصور اوکړې نو يقين راخي چه اربعة او زوجيت کښې لزوم دے.

دا خبره ياد ساتل پکار دي: چه د لازم دوه قسمونه نور هم دي چه هغه د دي دواړو مقابل دي (۱) لازم غير بين بالمعنى الاخص، (۲) لازم غير بين بالمعنى الاعم.

(۱) لازم غير بين بالمعنى الاخص: دېته وايي چه د ملزوم تصور سره د لازم تصور ذهن

۱: خبردار: نن صبا بعض حبشيان 'تک سپين' دی لهندا دا قاعده کلیه نه ده چی هر حبشي به تور وی (کما یزاهم فی موسم الحج) د دے وجه نه مونږ ورسره (چی تور وی) قید لگولے دے \* انتر حسین علی حفظہ اللہ \*

ته نه راځي. لکه د انسان تصور سره د کتابه بالقوة تصور نه راځي. اگر که لزوم يې ښکاره نه دے.

(۲) لازم غير بين بالمعنى الاعم دېته وايي چه د ملزوم او لازم دواړو تصور سره يقين په لزوم نه راځي تر څو چه دليل خارجي نه وي ذکر کړے د لزوم د پاره مثلا حدوث لازم دے. د عالم سره لېکن د عالم او حدوث دواړو تصور سره يقين په لزوم نه راځي تر څو چه دليل نه وي ذکر کړے چه "لانه متغير وکل متغير حادث فاعلم حادث" په دې خبره هم ځان پوهه کړه چه د لازم داآخري دوه قسمونه مصنف د نه دي ذکر کړي.

### فصل العرض المفارق

عرض د مصنف د دې فصل نه بيان د تقسيم د عرض مفارق کوي درېو اقسامو ته. (۱): يو هغه عرض مفارق چه جدا کېدل يې د معروض نه ممکن وي لېکن جدا کېږي نه.

(۲): د معروض نه جدا کېږي په جلدي سره.

(۳): معروض نه جدا کېږي په آرام آرام سره د اول د پاره مثال لکه حرکت د فلك، حرکت د فلك نه جدا کېدل ممکن دي لېکن حرکت د فلك نه منقطع کېږي نه، ځکه بيا به ټوله زمانه بريك (Stop) شي ځکه زمانه عبارة ده ده حرکت د فلك نه (عندهم) د دوهم د پاره مثال كحمره الخجل، وصفرة الوجل، لکه سور والے د شرمندگی شو. او زهروالے ډيرې شو. چه دا دواړه په جلدي سره کله چه يره او شرم ختم شي نو دا سوروالے او دا زهر والے هم ختم شي.

او مثال د درېم د پاره لکه كالشيب والشباب لکه ځواني او پوخ عمر شول ځوانی په آرام آرام سره ختمېږي او سرے بيا په پوخ عمر کښې داخل شي. چه دا تقريباً د ۶۰ کالو نه وروسته شروع کېږي نو دغه پوخ عمر هم په آرام آرام ختمېږي او انسان بيا په بوډاوالي کښې اخل شي.

خبردار د شېب عمر نه مراد پوخ عمر دے بوډاوالے مراد نه دے ځکه بوډاوالے په مرگ سره نه ختمېږي بلکه مرگ سره محل معدوم کېږي او کله چه محل معدوم شو

نو معروض پاتی نه شویا مراد د شیب نه شیب غیر طبعی دے " دا په ادویاتو او علاج سره زائل کیری یا لکه عشق شو چه دا هم انسان نه ختمبری نو په آرام آرام سره (خُذْ هَذَا).

### فصل فی التعریفات

معرف الشيء ما يحمل عليه لافادة تصوره: هر کله چه مصنف ح فارغ شو د موقوف عليه نه چه مباحث د کلی او جزئی او د کلیات خمسو وو نو شروع یې اوکړه په مقصود کښې چه معرف دے پس زده کړه داخبره چه په دی مقام کښ درې مباحث دی اول بحث په بیان ده تعریف ده معرف کښ دے دویم بحث په بیان ده شرائطو د معرف کښ دے دریم بحث په بیان د اقسامو د معرف کښ دے، معرف تعریف مصنف ح په دې الفاظو سره کړے دے ما يحمل عليه لافادة تصوره د معرف په تعریف کښې دوه قېدونه دي (۱) چه معرف به په معرف حمل کښې (۲) لافادة تصوره یعنی معرف سره به معرف حاصلېږي مثلاً الانسان حيوان ناطق دلته حيوان ناطق دا په انسان حمل کښې هم ځکه الانسان موضوع ده او حيوان ناطق محمول دے او دا رنگه حيوان ناطق معرفت د انسان هم فائده کړے دے چه دانسان حقيقت حيوان ناطق دے.

یعنی د انسان ذاتیات هم معلوم شو او انسان د اغیارو نه جدا شو او که تعریف د انسان په حیوان ضاحک سره اوشی، نو دی معرف صرف امتیاز د معرف راویستلو د اغیارو نه.

### او مختصر شرائط د معرف دا دی:

چه معرف او معرف به مساوی وی په صدق کښ یعنی په کوم شی چه معرف صادقېږي په هغه به معرف هم صادقېږي لکه حیوان ناطق او انسان شو، دویم شرط دا دے چه معرف به معرف نه عام نه وی مثلاً تعریف د انسان اوشی په حیوان سره دا جائز نه دے ځکه مقصود ده تعریف نه هغه اطلاع علی ذاتیات المعرف وی او یا امتیاز د هغه وی د اغیارو نه او چه معرف کله عام شی هغه دا یو کار هم نه شی کولے ځکه حیوان ټول ذاتیات د انسان نه دی ټول ذاتیات دا انسان هغه حیوان سره د

ناطق نه دی او دغه رنگ حیوان، انسان د اغیارو نه هم نه جدا کوی ځکه حیوان خو خر هم دے دریم شرط دا دے چه معرف به د معرف نه خاص هم نه وی مثلا تعريف د حیوان اوشی په ناطق سره یا په ضاحك سره دا هم جائز نه دے ځکه خاص په نسبت سره عام ته وجود کښ کم وی او کوم شی چه وجود کښ کم وی هغه اخفی وی او تعريف په اخفی سره جائز نه دے ځکه تعريف وضاحت د معرف د پاره وی او اخفی سره وضاحت نه حاصلیری. څلورم شرط دا دے چه تعريف په مبائن سره هم جائز نه دے لکه تعريف د انسان شو په حجر سره ځکه معرف حمل کیگی په معرف، او مبائن په مبائن نه حمل کیگی. پنځم شرط دا دے چه معرف به اجلی وی د معرف نه ځکه مقصود د تعريف نه وضاحت د معرف وی او دا هله حاصلیری چه معرف اجلی وی د معرف نه نو په هغه معرف سره تعريف صحیح نه دے چه هغه مساوی وی د معرف سره په معرفت او جهالت کښ مثلاً تعريف د حرکت او کرے شی په ماليس بسکورپ، سره او د سکون تعريف او کرے شی ماليس بجرکه، سره.

وهو على اربعة اقسام: غرض د مصنف د دې عبارت نه تقسيم د معرف کوي اقسام اربعو ته حاصل دا دے چه معرف په څلور قسمه دے (۱) حد تام، (۲) حد ناقص، (۳) رسم تام، (۴) رسم ناقص دې څلور وارو حدودو د پاره کلیه دا ده چه کوم تعريف کښي فصل وي هغه به حد وي او کوم تعريف کښي چه خاصه وي هغه به رسم وي نو بناء په دے کلیه باند.

(۱): د یو شی تعريف په جنس قریب او فصل قریب سره اوشی هغه به حد تام وي حد ځکه چه فصل پکښي شته تام ځکه چه جنس قریب موجود دے لکه تعريف د انسان په حیوان ناطق سره.

(۲): او که تعريف د شی په جنس بعيد او فصل قریب سره یا یواځې فصل قریب سره اوشی، هغه ته حد ناقص وائیې. حد ځکه وایې چه فصل موجود دے او ناقص ځکه وایې چه جنس قریب نشته لکه تعريف د انسان په جسم ناطق یا صرف ناطق سره.

(۳): او که تعريف د شی په جنس قریب او خاصه سره اوشی هغه ته رسم تام وایې رسم ځکه چه خاصه موجود ده، تام ځکه چه جنس موجود دے لکه تعريف د انسان په حیوان ناطق سره.

(۴): او کبه تعريف د شي او شئي په جنس بعيد او خاصه سره يا يواځې خاصه سره هغه ته رسم ناقص وايې رسم ځکه وايې چه مشتمل دے په خاصه باندې او ناقص ځکه وايې چه جنس قريب نشته لکه تعريف د انسان شو په جسم ضاحك سره يا صرف په ضاحك سره .

سوال: د عرض عام څه گناه كړې ده چه دے په تعريف كښې نه واقع كېږي؟  
مصنف ح جواب او كړو په دې عبارت سره لانه لا يفيد التميز ځکه دے معرف د اغيارو نه نه جدا كوي مثلاً د انسان تعريف په ابيض سره اوشي يا ماشي سره اوشي نو دا صفات خو د انسان نه علاوه ټول اشياؤ ته شامل دے نو انسان نه جدا كوي د اغيارو نه ددې وجې نه عرض عام په تعريف كښې نه واقع كېږي.

### فصل التعريف قد يكون حقيقياً

عرض د مصنف ح د دې فصل نه بيان د قسم آخر دے د تعريف، يو تعريف حقهبي دے هغه تېر شو چه ما يحمل على الشئ لافادته او هغه بيا په څلور قسمه وه دلته بيان د دوهم قسم تعريف كوي چه هغه تعريف لفظي دے او تعريف لفظي دېته وايې تفسير د غېر مشهور لفظ په مشهور سره او كړے شي، لکه تعريف د سعدهانه په نبت سره اوشي يا تعريف د غضنفر په اسد سره، په تعريف لفظي كښې تحصيل د امر مجهول نه وي هغه شئ مخكښې نه معلوم وي بلکه د هغه احضار مقصود وي باشهر الاسمين سره، لکه سعدهانه خاص گيا (واخه) ته وئيلے شي په نوم يې هر څوك نه پېژني نو چه تفسير يې په نبت سره اوشو چه دا عام گيا ته وايې نو او پېژندے شوه يا لکه غضنفر نوم د زمري دے هر څوك يې په دې نوم نه پېژني چه تفسير يې په اسد سره اوشو نو اوس يې هر څوك پېژني،

لأيا مثلاً 'الوتكه' هر څوك نه پېژني چه تفسير يې په 'جهاز' سره اوشي نو هر څوك يې پېژني يا لکه توغندے، هر څوك يې نه پېژني چه تفسير يې په ميزائل (missile) سره اوشي نو هر څوك يې پېژني يا لکه د اُور قوتی هر څوك نه پېژني چه تفسير يې په ماچس سره اوشي نو هر څوك يې پېژني يا لکه (سوره يخ) هر څوك نه پېژني چه تفسير يې په ايگزاس (Exhaust) سره اوشي نو هر څوك يې پېژني يا لکه

اندرچق هر څوك نه پېژني چه تفسير يې په كهدى (Dimple) سره اوشي هر څوك  
يې پېژني. ❁ احترامين علي حفظه الله ❁

فائده: تعريف لفظي د مطالبو تصويريؤ نه دے او كه د مطالبو تصديقيؤ نه دے ؟  
دي كښ اختلاف دے ، په نزد د سيد سند دا د مطالبو تصديقيو نه دے ليكن  
غوره مذهب دا دي چه دا د مطالبو تصويريؤ نه دې ځكه دے واقع كيكي په جواب  
د ، ما ، كښ او هر هغه شيء چه په جواب د ، ما ، كښ واقع كيكي هغه د مطالبو  
تصويريؤ نه وي مثلاً . ما اوئيل غضنفر موجود دے تا تپوس اوکړو چه ما الغضنفر ؟  
ما په جواب كښ او ونيئ اسد ، نو دا تصور دې ځكه دلته حكم نشته چه تصديق شي .  
خبردار: تعريف حقيقي په دوه قسمه دي تعريف حقيقي بحسب الحقيقه يا تعريف  
نفس الامري دويم تعريف حقيقي بحسب شرح الاسم يا تعريف اصطلاحى .  
تعريف اصطلاحى دى ته وائي چه دا په اعتبار ده معتبر سره وي لكه حيوان ناطق  
تعريف اصطلاحى دے د انسان، ځكه دا مونگ معتبر كړيدے چه دا حد تام دے د  
انسان يا جسم ناطق شو دا مونگ معتبر كړے دے چه دا حد ناقص دے د انسان  
دغه سي رسم تام او رسم ناقص دا ټول تعريفات حقيقه او نفس الامريه نه دي . او  
تعريف نفس الامري (يعني د شئ نفس الامري تعريف) دا د انسان په قدرت كښ نه  
دے بلكه دا د واجب تعالى په اختيار كښ دے ځكه تعريف نفس الامري موقوف  
دے په فرق كولو باندي په ما بين ذاتياتو او عرضياتو كښ ، او فرق په ما بين د  
ذاتياتو او عرضياتو كښ دير مشكل دے ، ځكه جنس مشابه دي د عرض عام سره په  
عموم كښ او فصل متشابه دے د خاصه سره په خصوص كښ ، لكه څنگه چه  
ماشي عام دے شامل دے مختلف حقائقو ته دغه سي حيوان هم عام دي شامل دے  
مختلف حقيقتونو ته او ضاحك چه خاصه ده لكه څنگه چه خاص دے په حقيقت  
واحده پوري دغه سي ناطق چه فصل دے هم خاص دے حقيقت واحد پوري . فآين  
الفرار اذا لم يكن القرار؟

### الباب الثاني في الحجة وما يتعلق بها

هر كه چه مصنف فارغ شو د بحث ده تصوراتو نه نو اوس يې شروع اوکړه په  
تصديقاتو كښې لېكن بحث كول د قضيه نه دا موقوف عليه دې د پاره د صحت د

دې وجه نه اول بحث کوي د قضيہ نه او بيا به په مقصود کښې شروع کړي د قضيہ د پاره مصنف ح دوہ تعريفونه کړيدي.

(۱): قول يَحْتَمِلُ الصَّدَقَ وَالْكَذِبَ يعني قضيہ دا سر مرکب دے چه دا ده صدق او کذب احتمال لري.

(۲): وَقِيلَ هُوَ قَوْلٌ يُقَالُ لِقَائِهِ أَنَّهُ صَادِقٌ أَوْ كَاذِبٌ يعني چه د قضيہ قائل ته صادق يا کاذب وئيلے شي په دواړه تعريفونو کښې فرق د دي چه اول تعريف کښې صدق او کذب د قضيہ صفت دے او په دوهم تعريف کښې دا د متکلم صفت دے.

سوال: دوهم تعريف کښې هو ضمير قضيې ته راجع دے او قضيہ مؤنث ده او هو ضمير د مذکر دے راجع او مرجع کښې مطابقت نشته.

جواب: دا دے چه هو ضمير مذکر د وجه ده خبر نه راوړے دے چه قول دے (لان الضمير اذا دار بين المرجع والخبر فرعاية الخبر اولی).

وهي قسمان: غرض د مصنف ح د دي عبارة نه تقسيم د قضيہ دے دوہ قسمين نه

(۱) حمله وشرطية حمله تعريف په دي عبارة سره کړے دے ما حکم فيها ثبوت شئ لشي او نفيه عنه چه د يوشی د ثبوت حکم شوی وي بل شي د پاره يا د يوشی د نفي حکم شوی وي د بل نه مراد شئ اول نه محمول دے او شئ ثاني نه موضوع دے يعني محمول ثابت شوی وي موضوع د پاره يا محمول نفي شوی وي موضوع نه که يوشے بل شي د پاره ثابت شوی وي دپته حمله موجبہ وايي او که يوشے بل نه نفي شوی وي هغې ته حمله سالبه وايي.

اول د پاره مثال لکه زيد قائم دوهم د پاره مثال لکه زيد ليس بقائم په اول مثال کښې قيام زيد د پاره ثابت شوی دے او په دوهم مثال کښې قيام زيد نه نفي شوې ده.

واما الشرطية فما لا يكون فيه ذلك الحكم

غرض د مصنف ح د دي عبارة نه تعريف د شرطيه کوي د شرطيه د پاره مصنف ح دوہ تعريفونه کړي دي.

ما لا يكون فيه ذلك الحكم يعني شرطيه دپته وايي چه هغې کښې ثبوت د شي د شي د پاره يا نفي د شي د شي نه وي شوي دوهم تعريف په دي عبارة سره

کوي ، وقيل الشرطيه ما تنحلُّ الى قضيين يعني قضيه شرطيه هغې نه وايې حده ده. دوه قضيو ته کولاوېري ځنګه دوه قضيو ته کولاوېري د هغې تفصيل د دت حده اول د قضيه شرطيه موجهه مثال اوګوره مثلاً ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود او د شرطيه سالبه مثال لکه ليس البتة ان كانت الشمس طالعة فالليل موجود اوس نه دا مونږ ځنګه کولاوړو، د هغې مثال مصنف ح په دې عبارت سر ځايې چه و د حذف الادوات الخ حاصل دا دے چه ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود کسی د ادوات که حذف کړے شي چه ان او فا دي نو الشمس طالعة او النهار موجود، يانې شو او دا دواړه د تحليل نه وروسته هم قضیې دي نو شرطيه هغې ته وايې چه تحيين نه وروسته هم دوه قضیې پاتې کېږي او که تحليل نه وروسته دوه قضیې نه پاتې کېدی بلکه د طرفين مفرد وه يا يو مفرد او بله قضيه وه نو هغې ته حمله وايې مثلاً زيد هو قائم ، هو رابط که حذف کړے شي نو طرفين زيد او قائم پاتې شو دا دواړه مفرد دي يا مثلاً زيد ابوه قائم د انحلال نه وروسته يعني رابط معنوی (چه هغه په لفظ کښې نشته لېکن نيت کښې باقي دے) حذف کړے شي نو طرفين يو زيد دے هغه مفرد دے دوهم ابوه قائم دے هغه مرکب دے نو چه طرفين مفرد وي يا يو مفرد او بل قضيه وي هغې ته قضيه حمله وايې.

### فصل الحملية ضربان

غرض د مصنف د دېنه وروستو تقسيم کوي په قضيه حمله دوه قسمينو ته. (۱) موجهه، (۲) سالبه. موجهه هغه ده چه هغې کښې محمول ثابت شوے وي موضوع ته لکه زيد قائم شو. او سالبه هغه ده چه هغې کښې محمول نفي شوې وي موضوع نه لکه زيد لېس بقائم شو.

### فصل الحملية تلتئم من اجزاء ثلثة

غرض د مصنف د دې فصل نه بيان د اجزاء د قضيه حمله دے حاصل د هغې دا دے چه قضيه حمله درې اجزاء نه جوړه ده (۱) محکوم عليه دېته موضوع هم وايې، (۲) محکوم به او دې ته محمول وايې، (۳) نسبت او دېته رابط وايې. مثلاً زيد هو قائم کښې

زيد موضوع قائم محمول، او هو رابط دے لېکن اکثر رابط په قضيه کښې حذف کولې شي. د اختصار د پاره او په نيت کښې باقي وي بيا صرف زيد قائم وئيلې شي. فانقيل، اطلاق د رابط په "هو" صحيح نه دے ځکه رابط ادات وي موقوف وي په طرفينو پوري چه محکوم عليه، او به، دے نو ادات نسبت شو او نسبت معنی حرفی وي او لفظ د "هو" ضمير دے او ضمير اسم وي نو معنی حرفی د پاره اسم څنگه وضع شو؟ جواب: هو، ته رابط وئيل مجازاً او استعاره دی ځکه په يونانی لغت کښې رابط په دوه قسمه وو، زمانی او غير زمانی، منطق چه کله نقل شو يونانی نه عربی ته، نو رابط زمانی په عربی کښې افعال ناقصه وو ليکن رابط غير زمانی په عربی کښې او نه موندے شو چه د (است، په فارسی کښې يا استن، په يونانی کښې) په خاے قائم شی، نو مناطقو رابط غير زمانی د پاره لفظ د "هو" چه اسم دے استعاره استعمالولو شروع کړل نو "هو" د معنی اسمي نه نقل شويده معنی حرفی ته. 'فلا کلام ولا ملام'

### فصل للشرطيه ايضاً اجزاء

د دې فصل نه غرض د مصنف بيان د اجزاء د شرطيه دے حاصل يې دا دے چه شرطيه د پاره هم درې اجزاء وي اول جزء ته مقدم وايې دوهم جزء ته تالي وايې او د مقدم او د تالي په درميان کښې چه کوم حکم وي خواه د اتصال وي يا د انفصال هغه ته رابط وايې چه قضيه متصله کښې په هغه فاء دلالت کوي او په منفصله کښې اّمّا يا او دلالت کوي مثلاً ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود په دې مثال کښې ان كانت الشمس طالعة مقدم دے او فالنهار موجود تالي دے او حکم په اتصال سره چه دال په هغه فاء د رابط دے او هذ الشئ اّمّا شجر و اّمّا حجر کښې دال په رابط هغه اّمّا دے، حاصل داشو چه متصله کښې حکم اتصالي او په منفصله کښې حکم انفصالي نوم رابط دے

فائده متصله کښې فا کله کله حذف کولې شي او دا 'فا' هله حذف کېږي چه د مقدم ان شرطيه په تالي کښې اثر اوکړي. يعنې که تالي ماضي وي نو په معنی د مستقبل باندې کړي نو چه ان ماضي په معنی د مستقبل سره کړي بيا د فا حذف جائز دے لکه ان اکرمتنی اکرمتک دلته په تالی کښې 'فا' حذف ده ځکه ان دا

ماضي په معنی د مستقبل سره کرېده. معنی که تا حتما اکرام اوکړو نوزده به هم ست اکرام اوکړم. نو هر کله چه ان ماضي په مستقبل بدله کړه. نو ان خپله د رابط قائم مقام شوبل رابط ته ضرورت پاتې نه شو او که ماضي په خپله معنی وي نو بيا فا ذکر لازم دے لکه (ان اکرميني اليوم فقد اکرمتك) که ته نن زما اکرام اوکړې نو ما پرون ستا اکرام کړے دے. دلته چونکه ماضي په خپله معنی ده نو فاء ذکر لازم دے او که تالی فعل مضارع مثبت يا منفي وي نو بيا دفاء ذکر کول هم جائز دي او د فاء حذف کول هم جائز دي. چه فاء حذف وي هغې د پاره مثال لکه (ان یکن منکم ألف یغلبون ألفین) دې مثال کښې تالی مضارع مثبت ده او فاء حذف ده او چه ذکر وي لکه (وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ) دلته تالی کښې فاء ذکر ده.

### فصل وقد تقسم القضية

غرض د مصنف د دې عبارت نه تقسیم د قضیه دے په اعتبار د موضوع سره چه تفصیل د هغې په طریقي د حصر سره دا دے چه قضیه موضوع به خالي نه وي يا به جزئ وي (يعني شخص معين) به وي يا به کلي وي که موضوع د قضیه جزئي وه هغې ته قضیه شخصیه وايې لکه زيد قائم شو او که موضوع ده قضیه کلي وي بيا به خالي نه وي يا به په دې قضیه کښې حکم په نفس حقیقت وي په افرادو به حکم نه وي يا به په افرادو حکم وي اول صورة ته قضیه طبیعيه وايې لکه الانسان نوع والحیوان جنس گوره دې مثالونو کښې د نوع حکم او د جنس حکم په حقیقت د انسان باندې شوی دے په افرادو باندې حکم د نوع او د جنس نه دے شوی او که د قضیه موضوع کلي وي او حکم په افرادو شوی وي بيا به خالي نه وي يا به کلا یا بعضاً د افرادو مقدار بیان شوی وي يا به نه وي بیان شوی که د افرادو مقدار کلاً بعضاً نه وي بیان شوی دېته مهمله وايې لکه الانسان لفی خسر دې مثال کښې دا نه دے بیان شوی چه خومره انسانان په نقصان کښې دي بعض او که ټول لېکن دا هله چه الف لام استغراقي نشي، او که د افرادو مقدار بیان شوی وه هغې ته محصوره وايې لکه کل انسان حیوان یا لکه بعض الحیوان انسان اول مثال کښې حیوان حکم په ټولو افرادو د انسان شوی دے او په دوهم مثال کښې د انسان حکم په بعض د

ماضي په معنی د مستقبل سره کرېده. معنی که تا خما اکرام اوکړو نوزه به هم ستا اکرام اوکړم. نو هر کله چه ان ماضي په مستقبل بدله کړه. نو ان خپله د رابط قائم مقام شوبل رابط ته ضرورت پاتې نه شو او که ماضي په خپله معنی وي نو بیا فا ذکر لازم دے لکه (ان اکرمتني اليوم فقد اکرمتک) که ته نن زما اکرام اوکړې نو ما پرون ستا اکرام کړے دے. دلته چونکه ماضي په خپله معنی ده نو فاء ذکر لازم دے او که تالی فعل مضارع مثبت یا منفی وي نو بیا دفاء ذکر کول هم جائز دي او د فاء حذف کول هم جائز دي. چه فاء حذف وي هغې د پاره مثال لکه (ان یکن منکم ألف یغلبون ألفین) دې مثال کښې تالی مضارع مثبت ده او فاء حذف ده او چه ذکر وي لکه (ومن عاد فینتقم الله) دلته تالی کښې فاء ذکر ده.

### فصل وقد تقسم القضية

غرض د مصنف د دې عبارت نه تقسیم د قضیه دے په اعتبار د موضوع سره چه تفصیل د هغې په طریقې د حصر سره دا دے چه قضیه موضوع به خالي نه وي یا به جزئی وي (یعنی شخص معین) به وي یا به کلي وي که موضوع د قضیه جزئی وه هغې ته قضیه شخصیه وایې لکه زید قائم شو او که موضوع ده قضیه کلي وي بیا به خالي نه وي یا به په دې قضیه کښې حکم په نفس حقیقت وي په افرادو به حکم نه وي یا به په افرادو حکم وي اول صوره ته قضیه طبعیه وایې لکه الانسان نوع و الحیوان جنس گوره دې مثالونو کښې د نوع حکم او د جنس حکم په حقیقت د انسان باندي شوی دے په افرادو باندي حکم د نوع او د جنس نه دے شوی او که د قضیه موضوع کلي وي او حکم په افرادو شوی وي بیا به خالي نه وي یا به کلا یا بعضاً د افرادو مقدار بیان شوی وي یا به نه وي بیان شوی که د افرادو مقدار کلاً بعضاً نه وي بیان شوی دېته مهمله وایې لکه الانسان لفی خسر دې مثال کښې دا نه دے بیان شوی چه خومره انسانان په نقصان کښې دي بعض او که ټول لېکن دا هله چه الف لام استغراقی نشي، او که د افرادو مقدار بیان شوی وه هغې ته محصوره وایې لکه کل انسان حیوان یا لکه بعض حیوان انسان اول مثال کښې حیوان حکم په ټولو افرادو د انسان شوی دے او په دوهم مثال کښې د انسان حکم په بعض د

افراد د حيوان شوه دے . منطقيان عام طور باندې د شخصيه ، طبيعة، او مهمله، نه بحث نه کوي صرف د محصورې نه بحث کوي. نور اتلونکي فصل کښې د محصورې تعريف او اقسام ذکر کوي.

### فائده:

په علومو ، کښ محصورات اربعه معتبر دي ، د محصورات نه علاوه ، شخصيه ، طبيعه ، او مهمله دی د دوی نه بحث نه کيږي ، هر چه شخصيه نه بحث نه کيږي ځکه شخصيه موضوع جزئي او شخص معين وی ، او په معرفت د جزئياتو کښ د نفس ناطقه کمال نشته ځکه جزئياتو کښ عدم ثبات وی تغير راځي نو فائده د علم حاصله نه شوه مثلاً تا ته اوس معرفت حاصل شو چه زيد قائم دے نو زيد په صفت د قيام هميشه نه دے يو څو منته روستو زيد به قائم نه وی نو دا علم لگ روستو جهل جوړ شو هاڼ شخصيه نه بحث په ضمن د محصوراتو کښ کيږي مثلاً "کل انسان حيوان" دا معرفت د حقيقت کليه دے. ليکن په ضمن د زيد ، عمر ، بکر کښ ، او د طبيعه نه هم بحث نه کيږي ځکه طبائع کليه قطع لحاظ د افرادو نه په خارج کښ موجود نه دی ځکه طبائع کليه کلی عقلی دی او کلی عقلی وجود خارج کښ نشته نو د طبائع کليو معرفت کښ د نفس ناطقه هم فائده نشته. پاتي شوه مهمله دا داخله ده په جزئيه کښ ځکه مهمله کښ حکم وی په افرادو او په جزئيه کښ حکم وی په بعض افرادو ، او کله چی حکم صادق شو په بعض افرادو نو په افرادو هم صادق شو دا رنگه که حکم صادق شی په افرادو نو په بعض افرادو هم صادق شو ، نو معلومه شوه چی په علومو کښ معتبر صرف محصورات اربعه دی (فتعين البتک للباذکل).

### فصل المحصورات اربع

د محصورې تعريف تاسو ته اوس ذکر شو چه قضیې موضوع کلي وي او حکم په افرادو وي دلته مصنف د قضیه محصورې اقسام ذکر کوي محصوره په څلور قسمه ده (۱): موجه کليه، (۲) موجه جزئيه، (۳) سالبه کليه، (۴) سالبه جزئيه.

(۱) موجبہ کلیہ: ہغہ محصورہ دہ چہ ہغی کنبی محمول ثابت وی موضوع ټولو افرادو لره. لکه کل انسان حیوان پہ دې مثال کنبی د حیوانیت حکم د انسان ټولو افرادو لره ثابت دے.

(۲) موجبہ جزئیہ: دہتہ وایې چہ ہغی کنبی محمول ثابت وی د موضوع بعض افرادو لره لکه بعض حیوان اسود دې مثال کنبی د اسود حکم د حیوان پہ بعض افرادو باندې شوع دے.

(۳) سالبہ کلیہ: دہتہ وایې چہ ہغی کنبی محمول نفی شوې وی د موضوع د ټولو افرادو نه لکه لا شی من الانسان بججر گوره دې مثال کنبی حجریت نفی شوع دے د انسان د ټولو افرادو نه یا لکه لا شی من الزنجي بابيض د حبشي هېخ يو فرد ابیض نه دے دې مثال کنبی ابیض نفی شوع دے د حبشي د ټولو افرادو نه.

(۴) سالبہ جزئیہ: دہتہ وایې چہ محمول نفی شوع وی د موضوع د بعضی افرادو نه لکه بعض الانسان لیس باسود یا لکه بعض حیوان لیس بانسان شو.

### فصل الذي يُبَيِّنُ بِهِ كَيْفِيَّةَ الْأَفْرَادِ

غرض د مصنف<sup>ح</sup> پہ دې فصل کنبی بیان دسور دے حاصل یې دا دے چہ کوم لفظ د افرادو بیان کلا یا بعضاً کوی ہغی تہ سور وایې سور ماخوذ دے د سور البلد نه سور البلد د بنار چاپرہ حصار تہ وایې چہ ہغہ پہ بنار باندې احاطہ کرے وی. وجہ د مناسبت دا دہ چہ دغہ حصار او فصیل دا خاصیت وی چہ څوک د دہ نه بهر وتلے نشي دغہ رنگه د دروازې نه بغیر بل څائے نه څوک داخل کېدے هم نشي دغسې دا لفظ د سور د موضوع افرادو باندې احاطہ کرے وی هېخ يو فرد د دې نه وتلے نشي او نه غیر افرادو نه داخل کېدے شي. نو اوس د هغه اسوارو تفصیل دا دے چہ سور د موجبہ کلیہ کُلُّ او 'لام استغراق' دے مثال د کل لکه کل انسان حیوان او مثال د لام د استغراق لکه ان الانسان لفي خسر.

فائده: کُلُّ او لام الاستغراق نه علاوه نور الفاظ هم شته چہ عربی کنبی پہ اسوارو د موجبی کلي کنبی استعمالیری مثلاً جمع، اجمع، اجمعون، کافه، قاطبه، عامه، سائره.

فائدہ: کل پہ درې قسمه دے (۱) کل فردی، (۲) کل کلی، (۳) کل مجموعی. کل انسان حیوان کنبی کل فردی دے یعنی کہ ہفہ کنبی حکم پہ افرادو باندې وي او کل کلی پہ قضیہ طبیعہ داخلبری لکہ کل انسان نوع د نوع حکم پہ انسان کلی باندې دے پہ افرادو نہ دے او کلی مجموعی مدخول کلہ جزئی وي بیا بہ ہفہ قضیہ شخصیہ وي لکہ کل زید حسن او کلہ بہ مدخول د کل مجموعی کلی وي نو بیا بہ قضیہ مہملہ وي لکہ کل انسان لا یبیعہ ہذ الدار.

وسور الموجبہ الجزئیة 'بعض' و'لا واحد' نحو بعض الحسم جماد ولا واحد من الحسم جماد

او سور د موجبہ جزئیہ بعض او واحد دے مثال د دوارو ظاہر دے دلته بعض نسخو د کتاب کنبی کمے دے صحیح عبارتہ ہفہ دے کوم چہ لیکلے شوے دے .

فائدة: سور د موجبی جزئی د پارہ پہ عربی کنبی نور الفاظ ہم شتہ مثلاً بعض . قسم . منه . فریق . منهم . من تبعیضہ . قلیل . قلیل . فئۃ . طائفۃ . اکثر ، وغیرہ .

وسور السالبة الكلية لا شیء ولا واحد.... الخ او سورہ د سالبہ کلیہ لا شیء دے لکہ لا

شی من الغراب بابيض دي مثال کنبی نفی د ابيض شوہدہ ہر فرد د افرادو کارغہ نہ .

دوہم سور د سالبہ کلیہ لا واحد دے لکہ لا واحد من النار ببارد دلته نفی د برودت

شوہدہ ہر فرد د افرادو د اور نہ درہم سور د سالبہ کلیہ ووقوع النكرة تحت النفي

نکرہ تحت النفی واقع کبدل ہم سور د سالبہ کلیہ دے لکہ ما من ماء الا وهو رطب

دلته ماء نکرہ دہ تحت النفی واقع دہ چہ ماء دے دے مثال کنبی ہر یو فرد د افرادو

دماء نہ غیر رطب نفی کرے دے وسور السالبة الجزئیة د سالبہ جزئیہ سور د پارہ

مصنف د وہ لفظونہ ذکر کری دی (۱) لیس بعض، (۲) بعض لیس، اول د پارہ مثال

لکہ لیس بعض حیوان بجمار د دوہم د پارہ مثال لکہ بعض الفواکہ لیس بجلو .

فائدہ: لیس بعض او بعض لیس کنبی دری ۳ فرقہ دی اول فرق دا دے چہ کلہ ہم

پہ قضیہ کنبی بعض لیس استعمالبری نو لفظ د بعض بہ د قضیہ پہ شروع کنبی

وي او لیس بہ د قضیہ پہ درمیان کنبی وي لکہ بعض الفواکہ لیس بجلو ، بعض

مہوی خوہی نہ دی او لیس بعض دوارہ یو خای استعمالبری لکہ لیس بعض

الحیوان بجمار بعض حیوان ہمار نہ دے .

دوہم فرق دا دے چہ لیس بعض کلہ کلہ دے سلب کئی دے پارہ ہم راخی یعنی سور دے  
 سالہ کلیہ ہم واقع کہری او بعض لیس ہمیشہ دے سلب جزئی دے پارہ راخی۔  
 درہم فرق دا دے چہ بعض لیس کلہ سور واقع کہری دے سالہ جزئیہ لیکن کلہ  
 سور نہ واقع کہری یعنی کہ مقصود دے متکلم نفی دے محمول وہ دے بعض افراد دے  
 موضوع نہ بیا بہ سور دے سالہ جزئیہ وی او کہ مقصود دے متکلم ثبوت دے محمول  
 مسلوبہ وہ موضوع نہ نو بیا بہ ہفہ قضیہ سالہ جزئیہ نہ وی بلکہ موجبہ معدولہ  
 المحمول بہ وی۔ لکہ بعض الحيوان لیس بانسان چہ سالہ جزئیہ شی بیا بہ ترجمہ  
 داسی کوی بعض حیوان انسان نہ دے او چہ موجبہ معدولہ المحمول شی نو بیا بہ  
 ترجمہ داسی کوی بعض حیوان نہ انسان دے او لیس بعض ہمیشہ دے پارہ سور راخی۔  
اعلران فی کل لسان سور: غرض دے مصنف دے عبارتہ نہ تحقیق المقام کوی چہ  
 سور پہ ہر لغت کنبی شتہ عربی پوری خاص نہ دے دے عربی اسوار ہفہ وہ چہ ذکر  
 شوپہ فارسی کنبی سور دے موجبہ کلیہ لفظ دے (ہر) دے لکہ دے شعر کنبی راغلی دی۔  
 ہر آں کس کہ در بند حرص او فتاد دہد خرمن زندگانی بیاد

مطلب دے شعر دا دے: ہر ہفہ خوک چہ ہفہ حرص غالب شی نو دے خپلہ زندگی  
 پخپلہ تباہ کرہ او دے موجبہ جزئیہ سور پہ فارسی کنبی برخی ہست دے۔  
 او پہ اردو کنبی سور دے موجبہ کلیہ "سب، تمام، ہر" دے مثال دے (ہر) دے پارہ لکہ۔  
 ہر لفظ کو سینے میں بسالو تو بنے بات طاقتوں میں سجانے کو یہ قرآن نہیں ہے  
 او دے موجبہ جزئیہ دے پارہ اردو کنبی سور کچھ - یا چند راخی لکہ دے (کچھ)۔  
 دے پارہ مثال:

کچھ لوگ بچا کرکانوں کو گلشن کی توقع رکھتے ہیں

شعلوں کو ہوائیں دے دے کر ساون کی توقع رکھتے ہیں

او پہ پنتو کنبی دے موجبہ کلیہ سور قول، تمام، دی او دے موجبہ جزئیہ خہ، خنی  
 وغیرہ دی دے موجبہ جزئیہ مثال لکہ۔

کہ خہ قیصہ دے دے جہرا ولوستہ  
 کہ خہ زندگی دی دے بورا ولوستہ

بیا بہ خندا پوری خندا در درومی  
 بیا بہ گونکت واجب القتل گنہری

اوپه انگلش کښې سوردموجه کليه "All" دے اودموجه جزئيه "Some" دے. او د سالبه کليه سور په اردو کښې کچھ نهی، کوئی نهی او په پستو کښې هيخ نشته، ټول نشته، يو هم نشته، وغېره الفاظ استعمالېري او په انگلش کښې "All No" او د سالبه جزئيه سور په اردو کښې چند نهی، بعض نهی، وغېره راځي او پستو کښې څه نشته، ځنې نشته وغېره الفاظ راځي او په انگلش کښې "Some No" راځي.

### فصل قد جرت عادة الميزانين

په دې فصل کښې مصنف<sup>ح</sup> يو جديد اصطلاح ذکر کوي حاصل د هغې دا دے چه کله کله منطقيان د موضوع او محمول نه تعبير کوي په "ج او ب" سره نو موجه کليه نه چه تعبير کوي نو داسې وايې کُل ج ب، او موجه جزئيه نه چه تعبير کوي نو داسې وايې بعض ج، ب او د سالبه کليه نه چه تعبير کوي نو داسې وايې لا شئ من ج، ب او سالبه جزئيه نه چه تعبير کوي نو داسې وايې بعض ج لیس ب، دا تعبيرونه د موضوع محمول نه په ج، ب سره ولې کوي مصنف<sup>ح</sup> د هغې د پاره زوه وجې ذکر کړي دي.

(۱): ومقصودهم من ذلك الاجاز: يعنې د پاره د اختصار ځکه کل انسان جېوان دا طويل کلام دے او کل ج، ب دا مختصر (abbreviation) دے او اداکول د مختصر کلام

آسان وي د طويل کلام نه دويمه وجه مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره ذکر کوي.

(۲) ودفع توهم الانحصار: د پاره دفع کولو د وهم او د انحصار چه واهم به دا وهم کوي

چه منطقيانو سره د موضوع او محمول نه چه تعبير کوي نو انسان او جېوان نه علاوه

نور الفاظ به نه وي نو مصنف<sup>ح</sup> دا وهم رد کړو. چه نور الفاظ هم شته د موضوع

محمول نه په ج او ب سره هم تعبير کولے شي.

سوال: حروف تهجي کښې اول الف دے نو شروع يې د الف نه ولې نه کوله؟

جواب: الف همېشه ساکن باشد، د دې وجې نه په الف ابتداء نه کېري.

سوال: الف لره حرکت ورکړه کڼه دا کار خو گران نه دے؟

جواب: حرکت ورکولو سره بیا همزه جوړه شوه او همزه خپل څه خاص شکل نشته کله ده 'او' په شکل لیکل کېږي لکه یومنون کښې یومنون شو کله د 'یا' په شکل لیکل کېږي لکه اء مان ایمان سره لیکل شي کله الف په شکل لیکل شي کله اء منوا، امنو لیکل شي او کله عين مقطوعه (۶) په شکل لیکل شي. لهدا ددي نه قلا رشه -----!

سوال: په ترتیب کښې اول "ب" ده بیا "جیم" دے پکار دا وه چه "ب" تعبیر وے د موضوع نه او "ج" تعبیر وے د محمول نه عکس یې ولې وکړو.

جواب: عکس د یوه نکتہ د پاره کړے دے هغه نکتہ دا وه چه که مونگ داسې او وایو کل ب ج ، بیا به .... واهم دا وهم کوي چه چرته حروف تهجي شمارنې کېږي دا د موضوع محمول نه تعبیر نه دے د دي وهم نه بیج کېدو د پاره مونگ عکس اوکړو. دوهم جواب دا دے چه جیم کښې درې حروف دي "ج، ي، م" او موضوع کښې هم درې شيان دي (۱) ذات د موضوع انسان ذات، زيد عمر و بکر دي، (۲) وصف د موضوع چه انسانیت دے، (۳) انصاف د ذات ده موضوع په وصف سره نو جیم کښې درې حروف وه او په موضوع کښې درې شيان وه. نو ج مونگ موضوع ته تعبیر کړو او په ب کښې دوه حروف دي ، ب او الف او په محمول کښې هم دوه شيان دي (۱) وصف محمول، (۲) انصاف د موضوع په محمول سره نو "ب" تعبیر شوه د محمول نه نو په دي مساوي تقسیم سره بیلنس برابر شو.

سوال: د "ب" نه بعد د "ت"، ث نمبر وه هغه ترك شو اوج سره تعبیر اوشو ولې؟  
جواب: بست، ث د ټولو شکل یو وه صرف د نقطو فرق وه. نو بعض ایمرجنسي حالاتو کښې (مثلاً چه تقلیل یا تکثیر په نقطو کښې راشي) په کتونکي التباس راوړي چه دا کوم حرف دے ت ده او که ث ، د دي وجه نه د ب نه وروستو، او ث، پرېخودے شوې اوج، سره تعبیر اوشو.

فائده: په دي کښې د علماء اختلاف دے چه کل ج ب په دي به تلفظ بسیطاً کېږي لکه کل ج ب او که مرکباً به تلفظ کېږي ، 'کل جیم بای' بعض علماء وايې چه تلفظ به مرکباً کېږي. مثلاً داسې به وایو 'کل جیم باء' او بعض علماء وايې چه نا تلفظ به په دي بسیطاً کېږي او دا دوهم مذهب غوره دے ځکه د دي کتابت بسیطاً کېږي نو تلفظ به هم بسیطاً کېږي دوهمه وجه داده چه کل ج ب دي تعبیر نه مقصود

اختصار دے او اختصار په ج، ب کښې دے په جيم باء کښې اختصار نشته.

### فصل الحمل في اصطلاحهم

غرض د مصنف<sup>ح</sup> د دې فصل نه بيان د حمل دے په قضيه کښې محمول حمل وي په موضوع نو فصل کښې تعريف او تقسيم د حمل کوي حمل په لغت کښې بار کولو ته وايي لکه حملت الخشبة على الدراجة يا حملت المتاع على السيارة او په اصطلاح کښې تعريف مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره کوي اتحاد المتغائرين في المفهوم بحسب الوجود، يعنې دوه شئيونه چه هغوی په اعتبار د مفهوم سره جدا جدا وي او ته يو په بل حمل کړې او مصداق يې يو کړې مثلاً زيد کاتب شو، مفهوم د زيد جدا دے چه ذات دے او مفهوم د دی کاتب جدا دے چه وصف دے لېکن کله چه کاتب حمل شو په زيد نو دواړو يو شو زيد نه دے مگر کاتب دے او کاتب نه دے مگر زيد دے د حمل د پاره مثال لکه زيد کاتب او عمرو شاعر چه په اعتبار د مفهوم سره زيد او کاتب او عمرو او شاعر دواړه جدا جدا دي لېکن کله چه حمل د کاتب اوشو په زيد او د شاعر اوشو په عمرو نو د زيد او د کاتب او د عمر او د شاعر مصداق يو شو.

### ثم الحمل على قسمين

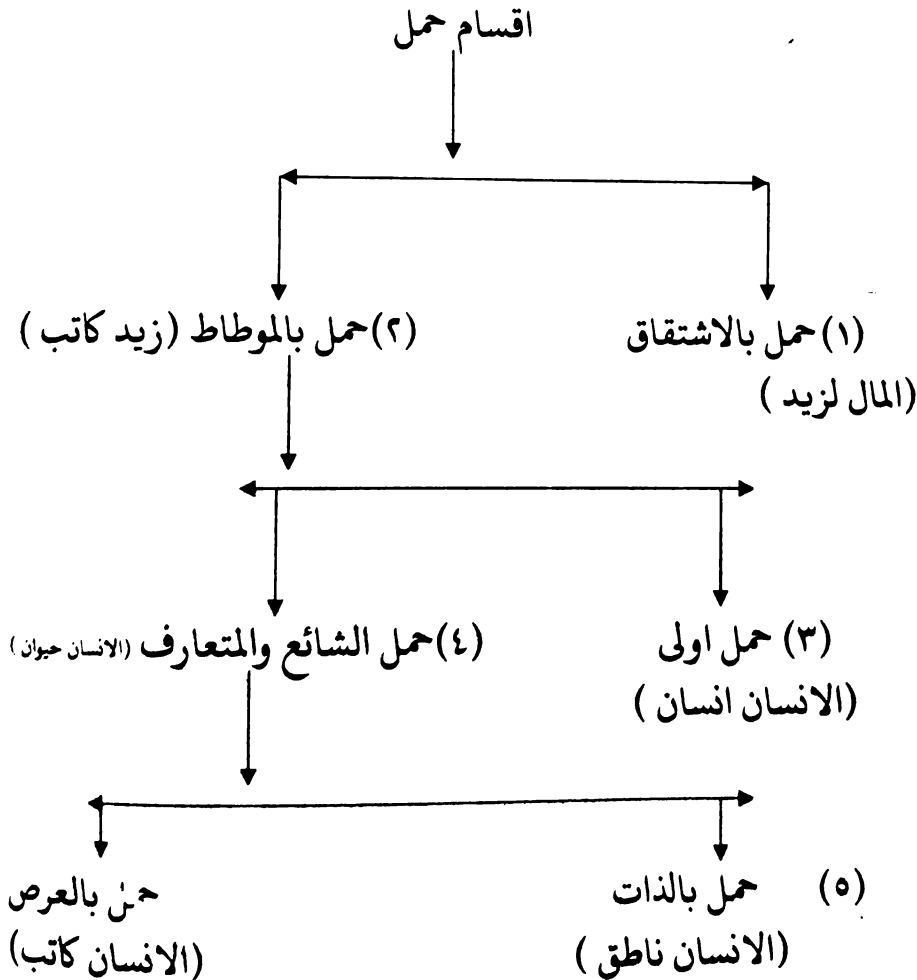
غرض د مصنف<sup>ح</sup> د دې عبارت نه تقسيم د حمل کوي دوو قسمينو ته (۱) اول ته حمل بالاشتقاق وايي هغه دا دے چه محمول حمل شي په موضوع په واسطه د "ذو" يا لام، يا في، يا له، سره لکه خالد ذو مال، عمرو في مطب، بکر له فضل، المال لزيد. دې حمل ته حمل بالاشتقاق خکه وايي لکه مشتق محتاج وي د مشتق منه دغسې دلته هم دا حمل د دې واسطو محتاج دے، دوهم قسم حمل بالمواطاة دے هغه دپته وايي چه محمول حمل شي په موضوع بغير د واسطه د "ذو، له" وغيره نه لکه عمرو طبيب و بکر فصيح، دې حمل ته حمل بالمواطاة خکه وايي چه مواطاة معنی موافقت او په دې حمل کښې هم موضوع او محمول موافق او متحد دي په اعتبار د مصداق سره.

بيا دا خبره ياد ساتل پکار دي چه حمل بالمواطاة په دوه قسمه دے (۱) حمل اولی، (۲) حمل الشائع والمتعارف.

(۱) حمل اولی: دپته وايي چه محمول بعينه موضوع وي لکه الانسان انسان يعنې موضوع محمول هم مفهومًا او هم مصداقًا متحد وي په دې موضوع محمول کښې

تغائر اعتبار دی او دغه تغائر اعتباري د حمل د پاره کافي دے او هغه تغاير اعتباري دا دے چه موضوع د انسان عقل ته اول راخي او مجهول انسان عقل ته ثانيًا راخي. (۲) حمل الشائع والمتعارف: دپته وايي چه موضوع محمول په اعتبار د مفهوم سره متغائر وي لېکن مصداقاً دواړه يو وي لکه زيد کاتب شو. دا خبره هم ياد ساتل پکار دي: چه په علوم او فنونو کښې حمل اولی اعتبار نشته حمل الشائع والمتعارف استعمالېږي.

حمل شائع والمتعارف په دوه قسمه دے (۱) حمل بالذات چه محمول ذاتي وي لکه الانسان حيوان (۲) حمل شائع والمتعارف بالعرض هغه حمل دے چه محمول عرض وي لکه الانسان کاتب حمل اقسام يادولو د پاره لاندې نقشه باندې نظر واچوه.



فائده: موضوع او محمول کښې د منطق په اصطلاح کښې دوه شيان دي (۱) عقد وضع، (۲) عقد حمل مثلاً کل انسان حيوان په دې موضوع کښې درې شيان دي (۱) ذات د موضوع چه هغه عبارت دے د زيد، عمر، بکر نه. (۲) وصف عنواني چه انسانيت دے (۳) ثبوت د وصف عنواني ذات د موضوع د پاره نو ثبوت د وصف عنواني ذات د موضوع د پاره دېته عقد وضع وايې او په محمول کښې دوه شيان دي (۱) وصف عنواني چه حيوانيت دے. (۲) ثبوت د وصف عنواني ذات د موضوع د پاره دېته عقد حمل وايې يعنې چالره چه انسانيت ثابت وي نو حيوانيت به هم ورلره ثابت وي د دېنه تعبير په حمل سره شوه دے اختصاراً، نو خکه ووئبل "الحمل".

✽ کتبه لطيف اللهدري من افادات مولانا حسين علي حفظه الله ✽

### فصل تقسيم اخر للحملية

غرض د مصنف د دې فصل نه تقسيم دے په حملية کښې په اعتبار د موضوع سره حاصل يې دا دے چه موضوع د حملية به خالي نه وي يا به په خارج کښې موجوده وي حکم به ورباندې په اعتبار د خارج سره شوه وي نو دېته قضيه خارجيه وايې لکه زيد کاتب دې مثال کښې زيد چه موضوع ده په خارج کښې موجود دے او کاتب سره حکم په اعتبار د خارج سره شوه دے او د سالبه د پاره مثال لکه زيد ليس بکاتب.

او که موضوع د قضيه په ذهن کښې موجوده وي په خارج کښې موجوده نه وي او حکم هم په اعتبار د ذهن سره شوه وي نو هغې ته قضيه ذهنيه وايې لکه الانسان کلي په دې مثال کښې انسان چه موضوع د قضيه ده په ذهن کښې موجود دے خکه په خارج کښې افراد د انسان موجود دي انسان نشته او حکم هم په اعتبار د ذهن سره شوه دے چه کلي او يا به موضوع د قضيه حمليه موجوده وي په نفس الامر او واقع کښې قطع لحاظ د دې نه چه دا په خارج کښې موجوده ده که په ذهن کښې دېته قضيه حقيقيه وايې لکه الْأَرْبَعَةُ زَوْجٌ وَالسِّتَةُ ضِعْفُ الثَّلَاثَةِ په دې مثال کښې الاربعة باندي حکم شوه دے په زوج سره په اعتبار د نفس الامر سره چه په حقيقت کښې اربعة زوج دي دا لحاظ نشته چه اربعة په خارج کښې

موجود دي که په ذهن کښې دغسې لانجه په دوهم مثال چه الستة ضعف الثلاثة دے کښې هم ده .

فائده: په نفس الامر او خارج کښې نسبت د عموم خصوص مطلق دے هر نفس الامري شی خارجي نه وي يعنې هر هغه شے چه نفس الامر کښې موجود وي ضرور نه ده چه خارج کښې دې هم موجود وي لکه زوجية د اربعة، يا د بلد پرېشر په بدن د انسان کښې کمېدل او زياتېدل يا لکه په بدن د انسان کښې فولاد، او نمکيات وغيره موجود کېدل وغيره وغېره دا ټول شئونه نفس الامري دي ليکن خارجي نه دي، او هر هغه شے چه خارج کښې موجود وي نو هغه به په نفس الامر کښې هم موجود وي ولې که نفس الامر کښې موجود نه وي نو خارج کښې د کوم څائے نه راغلو؟ او نفس الامر او ذهن کښې نسبت د عموم خصوص من وجه دے يو ماده اجتماعي ده چه يوشے به هم نفس الامري وي او هم به ذهني وي لکه زوجية د اربعو او ماده افتراقي چه ذهني وي او نفس الامري نه وي لکه زوجية الخمسة ځکه زوجية د خمسة فرض کيدے شي ليکن نفس الامري نه دے او دوېمه ماده افتراقي چه نفس الامري وي او ذهني نه وي لکه تصور بکنه ده ذات د واجب تعالی شو نو ذات د واجب تعالی نفس الامري دے لېکن ذهني نه دے لانه لا يُجَدُّ ولا يُتَّصَرُّ.

### فصل القضية الموجبة وكذا السالبة تنقسمان الى معدولة وغير معدولة

غرض د مصنف د دې فصل نه تقسيم د حمله دے په اعتبار د حرف سلب سره چه حقيقت کښې حرف سلب وضع شوي دي لپاره د نفي د نسبت ايجابي لېکن کله کله دا حرف سلب خپل ډېټي پرېږدي د موضوع يا د محمول يا د دواړو نه جزء شي. نو معدولة ورته هم ځکه وايې چه حرف سلب تجاوز کړے وي د خپل کار نه نو پوره قضيه ته معدولة وئېل تسمية الكل باسم الجزء شوه.

قضيه معدولة په شپږ قسمه ده ځکه قضيه به يا موجه وي يا سالبه که موجه وي نو حرف سلب به يا جزء وي د موضوع نه (۲) يا به جزء وي د محمول نه، (۳) يا به جزء وي د دواړو نه او که سالبه وي، (۱) نو حرف سلب به يا جزء وي د موضوع نه، (۲) يا د محمول نه، (۳) يا د دواړو نه مثال د اول چه قضيه موجه وي او حرف

سلب جُزء وي دَ موضوع نه لکه اللاحي جماد دهنه موجبہ معدولة الموضوع وايي مثال دَ دويم چه حرف سلب جزء وي دَ محمول نه لکه زيد لا عالم دهنه موجبہ معدولة المحمول وايي مثال دَ دريم چه حرف سلب جُزء دَ دوارو نه وي لکه اللاحي لا عالم دهنه موجبہ معدولة الطرفين وايي او دَ سالبہ معدولة الموضوع دَ پاره مثال لکه اللاحي ليس بعالم "نه ژوندے عالم نه دے" او مثال دَ سالبہ معدولة المحمول لکه العالم ليس بلاحي (عالم نه ژوندے ندے) او مثال دَ سالبہ معدولة الطرفين لکه اللاحي ليس بلاجماد (لاحي لا جماد نه دے بلکه جماد دے).

فائده: چه قضيه ثلاثيه وي او حرف نفی په رابط باندي داخل وي نو هغه قضيه به سالبه وي معدولة به نه وي لکه الانسان ليس هو بفرس او که حرف رابط په حرف نفی داخل وي نو بيا به قضيه موجبہ معدولة المحمول وي لکه زيد هو ليس بعالم شو معني به ئے داسي کوی زيد نه عالم دے او که قضيه ثنائيه وه نو بيا سياق سباق نه معلومول پکار دي چه دا سالبه ده که موجبہ معدولة المحمول، او يا په دغه صوره کنين د معدولی او محصلی مدار په اعتبار د معتبر او په فرض د فارض باندي دے. قضيه موجبہ غير معدوله ته محصله وايي لکه زيد قائم شو حُکمه محصله دَ حصول نه ده نو هر کله چه حرف سلب جزء دَ موضوع محمول نه نه شو نوموضوع، محمول حاصل او موجود دي اوسالبه چه حرف سلب جزء دَ موضوع يا محمول نه وي هغه ته بسيطه وايي حُکمه بسيطه معني قليل الاجزاء او سالبه غير معدولة اجزاء هم کم دي دَ سالبه معدوله نه.

### فصل قد يذکر الجهة في القضية

په موجهات کنبي د شروع نه مخکنبي يو خو خبري پيژندل ضروري دي (۱) دَ محمول نسبت چه موضوع ته اوشي نو په حقيقت کنبي به دانسبت يا ضروري او لازم وي لکه الله موجود او الانسان حيوان ناطق او (۲) يا به ممتنع وي لکه الکافر يدخل الجنة نو دخول دَ جنت نسبت کول کافر ته ممتنع دي. يا لکه شريك الباري موجود دلته هم دَ شريك نسبت کول واجب تعالی ته ممتنع دي (۳) يا به دا نسبت دائمي او هميشه به وي دَ موضوع نه به جدا کبري نه لکه المؤمن مخلد في الجنة او الکافر مخلد في النار

(۴) او يا به دا نسبت بالفعل وي يعنې د درېو زمانو نه به په يو زمانه كښې ثابت وي لكه خالد ياكل الطعام، وساجد سائق السيارة، وفاطمة باكيه.

(۵) او يا به دا نسبت ممكن وي يعنې محمول ثبوت به موضوع د پاره ضروري نه وي او سلب به هم ضروري نه وي لكه زيد قائم، و عمرو شاعر، نو دغه نفس الامرې نسبت باندې چه كوم لفظ دلالت كوي په قضيه كښې هغې ته جهت وايې او قضيه ته بيا موجهه وايې. نو جهات پنځه شو (۱) ضرورة، (۲) امتناع، (۳) دوام، (۴) فعليت، (۵) امكان كومه قضيه كښې چه ثبوت د محمول موضوع لره ضروري وي هغې سره به يا الضرورة لفظ لكې لكه الله موجود بالضرورة او كومه قضيه كښې چه ثبوت د محمول موضوع لره ممتنع وي هغې سره به بالامتناع لكې لكه شريك الباري موجود بالامتناع دغسې به ټولو كښې به خپل لفظ لكې مثلاً المؤمن محلد في اللجنة بالدوام، فاطمة كاتبة بالامكان، خالد سائق السيارة بالفعل. دوهمه خبره دا زده كول پكار دي چه موجهات په دوه قسمه دي (۱) بسائط، (۲) مركبا.

بسيطه: هغې ته وايې چه هغه صرف موجهه وي يا سالبه لكه الانسان حيوان بالضرورة ولا شئ من الانسان بجبر بالضرورة.

مركبه: دېته وايې چه هغه د ايجاب او سلب دواړونه جوړه شوي وي بسائط او مركبات ټول ۱۵ دي، ۸ قضئي بسائط دي او ۷ مركبات دي.

بسائط دا دي: (۱) ضرورية مطلقة، (۲) دائمه مطلقة، (۳)، مشروطه عامه، (۴) عرفيه عامه، (۵) وقيته مطلقة، (۶) منتشره مطلقة، (۷) مطلقة عامه، (۸) ممكنه عامه.

دا خبره هم ياد ساتل پكار دي چه ضروريه مطلقه او مشروطه عامه، وقيته، مطلقه، منتشره مطلقه دا څلور قضئي مكيفي دي په كيفه د ضرورة سره يعنې دا جهات مقيد دي په قيد د ضرورة سره خو فرق دا دے چه ضروريه مطلقه كښې ضرورة په اعتبار د ذات د موضوع سره دے او په مشروطه عامه كښې ضرورة په اعتبار د وصف عنواني د موضوع سره دے او په وقيته مطلقه كښې په اعتبار د وقت معين سره دے او په منتشره ملطقه كښې په اعتبار د وقت غير معين سره دے.

او عرفيه عامه، مطلقه عامه، ممكنه عامه په دې قضاياء كښې حكم په دوام د

محمول سره وي موضوع ته اثباتاً يا نفيّاً خو پورې چه ذات دَ موضوع متّصف وي په وصف عنواني سره او په مطلقه عامه کښې حکم بالفعل وي او په ممکنه عامه کښې په امکان سره وي.

دربمه خبره دا زده کول پکار دي چه ذات دَ موضوع عبارة دے دَ افرادود دَ موضوع نه مثلاً کل انسان حیوان کښې مراد دَ ذات دَ موضوع نه ما صدق عليه الانسان دے چه زيد، عمر، بکر وغیره دي. دوهم دے وصف عنواني چه دا عبارة دے دَ هغه تعبير نه چه شوے دے دَ موضوع نه چه هغه انسان دے يا انسانيت دے مثلاً يا لکه موجّهات لفظ دَ ټولو موجّهاتو دَ پاره وصف عنواني دے حاصل دا شو دَ کوم شي نه چه تعبير په کوم لفظ سره شوے وي هغې ته وصف عنواني وايې يعنې **Head line** ته وصف عنواني وايې.

خلورمه خبره دا زده کول پکار دي چه کله نسبت دَ محمول اوشي موضوع ته دا نسبت کله ضروري وي لکه کل انسان حیوان بالضرورة او کله دائمي وي لکه کل فلک متحرك بالدوام او کله امکاني وي لکه زيد کاتب بالامکان او کله امتناعي وي لکه اجتماع النقيضين موجود بالامتناع دَ ضروري مطلب دا دے چه محمول دَ موضوع نه جدا کېږي او دَ دائمي مطلب دا دے چه محمول دَ موضوع نه نه جدا کېږي لېکن جدا کېدل يې ممکن وي او دَ امکاني مطلب دا دے چه محمول دَ موضوع نه نه جدا کېدل ضروري وي او نه نه جدا کېدل (يعنې جدا کېدل او نه جدا کېدل دواړه ممکن وي) او دَ امتناعي مطلب دا دے چه محمول موضوع باندې هېڅ کله هم نه صادقېږي بلکه ضروري العدم وي، او چه نسبت دَ محمول موضوع ته بالفعل وي هغه ظاهر دے چه محمول ثبوت موضوع ته سلب دَ موضوع نه په يو زمانه کښې وي دَ ازنو ثلاثو نه.

فيسمى موجهة ورباعية: يعنې کوم وقت کښې چه قضيه کښې جهت ذکر شي بيا قضيه ته موجهة او رباعية وئيلے شي موجهة وئيلو وجهه ظاهره ده چه مشتمل ده په جهت باندې او رباعية ورته حُکمه وايې چه دا قضيه مشتمل ده په خلورو اجزائو باندې موضوع، محمول، نسبت او جهت.

سوال: که د څلور اجزاؤ د وجه نه قضيه رباعيه جوړېږي، نو بيا محصورې ته هم رباعيه وئېل پکار دي ځکه په هغې کښې څلورم شئ سور دے.

جواب: جهت د قضیې سره لازم وي او سور د هر قضیه سره لازم نه وي لکه شخصیه، طبیعیه، مهمله د دې وجې نه سور څلورم جزء نه حسابېږي او په مطلقه کښې اگر که سور نه وي لېکن صلاحیت د قبلولو د سور پکښې شته.

فأحدها الضرورية المطلقة: ضروریه مطلقه، ده تعریف حاصل دا دے چه ثبوت د محمول موضوع لره یا نفي د محمول د موضوع نه ضروري وي تر څو پورې چه ذات د موضوع موجود وي موجب د پاره مثال لکه الانسان حیوان بالضرورة دلته ثبوت د حیونیت انسان د پاره ضروري دے څو پورې چه ذات د موضوع چه زید، عمر بکر دي موجود وي او سالبه د پاره مثال لکه الانسان ليس بجبر بالضرورة سلب د حجریت د انسان نه ضروري دے څو پورې چه ذات د انسان موجود وي.

والثانية الدائمة المطلقة: د دې د تعریف حاصل دا دے چه ثبوت د محمول موضوع لپاره همېشه وي دا موجب شوه. او دائمه سالبه دېته ويې چه سلب د محمول د موضوع نه همېشه وي د موجب د پاره مثال لکه کل فلك متحرك بالدوام دلته ثبوت د متحرك د فلك د پاره همېشه د پاره ثابت دے يعنې فلك همېشه گول حرکت کوي دا حرکت د فلك نه جدا کېږي نه اگر که جدا کېدل ممکن دي او جدا کېږي ځکه نه، چه زمانه نوم دے د حرکت د فلك نه نو کچرته فلك بريك (stop) شو نو ټوله زمانه به بريك شي. نظام به ټول دزهم برهم شي (کذا قالوا).

او د سالبه د پاره مثال لکه لا شئ من الفلك بساکن بالدوام دلته سکون نفي شوه دے د فلك نه همېشه د پاره.

والثالثة المشروطة العامة: د دې تعریف حاصل دا دے چه مشروطه عامه دېته وايې چه ثبوت د محمول د موضوع د پاره یا نفي د محمول د موضوع نه ضروري وي تر څو پورې چه ذات د موضوع موصوف وي په وصف عنواني سره او که ذات د موضوع نه وصف عنواني ختم شو نو بيا به ثبوت یا نفي د محمول هم ختمېږي د موجب د پاره مثال لکه کل کاتب متحرك الاصابع بالضرورة ما دام کاتباً (د هر کاتب گوتې حرکت

کوي خامخا تر څو چه کاتب وي). مطلب دا دے چه تحرك ډ اصابع (چه محمول دے) کاتب ډ پاره (چه موضوع ده) هغه وخته پورې ثابت دے چه څو پورې ذات ډ موضوع چه زيد، عمر، بکر دي په وصف عنواني يعني کتابت سره موصوف وي. او چه کله ډ کاتب افراد (چه زيد، عمر، بکر دي) کاتب نه وي (يعني وصف عنواني ورلره ثابت نه وي) بلکه اوده وي. يا مره وي يا هسې ناست وي کتابت نه کوي، نو ډ تحرك الاصابع والا حکم به ولره ثابت نه وي او ډسالبه ډ پاره مثال لکه لا شي من الکاتب بساکن الاصابع بالضرورة ما دام کاتباً (هېڅ يو کاتب گوتې ساکن نه وي خامخا څو پورې چه هغه کاتب وي) يعني ډ سکون الاصابع نفې کاتب نه ده چه کتابت والا وصف په ذات ډ موضوع کښې نه وي نو بيا به سکون ډ اصابع نفې هم نه وي (يعني چه اصابع کتابت نه کوي نو بيا به ساکنې وي).

والوصف العنواني عندهم: په دې عبارت سره مصنف<sup>ح</sup> تعريف ډ وصف عنواني کوي لېکن مونگ تاسو ته ډ وصف عنواني تعريف په ايډوانس کښې کړے دے. يو ځل پرې نظر بيا واچوه.

والرابعة العرفية العامة: ډ دې ډ تعريف حاصل دا دے چه عرفيه عامه هغه موجهه ده چه دې کښې ثبوت ډ محمول موضوع لپاره يا نفې ډ محمول موضوع نه دائمي وي څو پورې چه ذات ډ موضوع موصوف وي په وصف عنواني سره. ډ موجهه ډ پاره مثال لکه بالدوام کل کاتب متحرك الاصابع ما دام کاتباً. په دې مثال کښې تحريك ډ اصابع ډ کاتب ډ پاره دائمي طور باندي ثابت دے لېکن څو پورې چه کاتب کاتب وي او چه کله کاتب کاتب نه وي نو تحرك الاصابع حکم به هم نه وي او ډسالبه ډ پاره مثال لکه لا شي من الدائم بمستقيظ ما دام کاتباً په دې مثال کښې دا ويخ والے همېشه ډ پاره نفې شوے دے. ډ نائم نه لېکن چه څو پورې هغه نائم وي او کله چه ډ نائم صفت ختم شي نو ډ ويخ والي نفې به هم ختمه شي.

والخامسة الوقتية المطلقة: ډ دې ډ تعريف حاصل دا دے چه په دې کښې محمول ثبوت موضوع ډ پاره يا نفې ډ محمول موضوع نه ضروري وي لېکن په يو وقت معين کښې ډ ذات ډ موضوع نه موجهه ډ پاره مثال لکه: کل قمر منخسف بالضرورة وقت

حیلوۍ الارض بینہ و بین الشمس، په دې مثال کښې د قمر د پاره انخساف خامخ ثابت کړے دے. په یو خاص وقت کښې چه د قمر او شمس په مېنځ کښې زمکه حائله شي ځکه چه قمر د شمس نه چارج (charg) کېږي نو چه کله زمکه د داوړو په مېنځ کښې پرده شي او کنکشن کت شي نو قمر بیا منخسف شي (کذا قالوا) او سالبه د پاره مثال لکه لا شی من القمر منخسف بالضرورة وقت التریع. یعنی د تریع په وقت کښې هیڅ یو قمر منخسف بالکل نه ده. په دې مثال کښې د قمر نه انخساف سلب شوے دے په یو خاص وقت کښې چه وقت د تریع دے تریع هغه وقت دے چه قمر د دولس برجونو نه په څلورم برج ته راشي. چه په هغه کښې شمس هه وي نو بیا د قمر کنکشن نه کت کېږي. نو مکمل چارج د شمس نه کوي نو انخساف په قمر نه راځي.

والسادسة المنتشرة المطلقة: د منتشري مطلقې د تعريف حاصل دا دے چه ثبوت د محمول موضوع لره يا نفي د محمول موضوع لره ضروري وي په وقت غير معين کښې لکه کل حیوان متنفس بالضرورة وقتاً ما. په دې قضیه کښې د حیوان د پاره تنفس (ساه اخستل) ثابت کړي دي په وقت غير معين کښې ځکه د انسان ساه اخستل په یو وقت معين پورې خاص نه ده. بلکه بلا تعین هر وخت ساه اخلي.

او د سالبه د پاره مثال لکه لا شی من الحجر بمتنفس وقتاً ما په دې مثال کښې منتشره ورته هم ځکه وايې چه محمول ثبوت يا نفي موضوع نه هر وقت کیدے شي.

والسابعة المطلقة العامة: د مطلقه عامه تعريف حاصل دا دے چه په دې کښې محمول موضوع لپاره ثابت شوے وي يا نفي شوي وي د دريو زمانو نه په یوه زمانه کښې.

د موجب د پاره مثال لکه کل انسان ضاحك بالفعل یعنی دريو زمانو نه په یو زمانه کښې ثبوت د ضحك انسان د پاره ضروري دے سالبه د پاره مثال لا شی من الانسان بضاحك بالفعل سلب د ضحك د انسان نه په دريو زمانو نه په یوه زمانه کښې ضروري دے.

والثامنة الممكنة العامة: ممکنه عامه تعريف دا دے چه ممکنه عامه دېته وايې چه په هغې کښې جانب مخالف نه ضرورة سلب شوے وي یعنی که قضیه موجب وي نو

جانب مخالف یعنی سالبہ بہ ضرور نہ وي او کہ قضیہ سالبہ وي نو جانب مخالف موجبہ بہ ضرور نہ وي.

د موجبہ د پارہ مثال لکہ کل نار حارۃ بالامکان العام د حار جانب مخالف چہ عدم حار یعنی یخ والے دے نار د پارہ ضروري نہ دے.

او د سالبہ د پارہ مثال لکہ لا شی من النار بیارد بالامکان العام د عدم برودت جانب مخالف چہ برودت دے د نار د پارہ ضروري نہ دے.

### فصل فی المركبات

پہ موجہات مرکبو کنبی شروع کولو نہ مخکنبی یو خو خبری ضروري وي .  
اولہ خبرہ: مرکبہ ہم ہغہ بسیطہ دہ لہکن آخر کنبی لفظ د 'لا دوام' یا د 'لا ضرورۃ' بہ راغلے وي. د لا دوام یا لا ضرورۃ نہ وروستو بہ بلہ قضیہ مونز اوباسو (ذکر کؤ بہ) نو مرکبہ کنبی یو قضیہ ظاہراً شوہ چہ بسیطہ دہ دوہمہ قضیہ کنایۃً او اشارۃً دہ.

دوہمہ خبرہ: د لا دوام او لا ضرورۃ نہ مخکنبی کومہ بسیطہ چہ ذکر دہ ہغہ کہ موجبہ وہ. نو د لا دوام یا لا ضرورۃ نہ وروستہ بہ کومہ قضیہ چہ مونز ذکر کؤو ہغہ بہ سالبہ وي او کہ مخکنبی سالبہ وہ نو وروستہ بہ موجبہ ذکر کؤو نو مرکبہ ہغی تہ وایہ چہ ہغہ جوہرہ شوي وي د ایجاب او سلب دواہو نہ.

سوال: دا خو اجتماع د نقیضونو دہ حکہ ایجاب او سلب خو نہ جمع کبری.  
جواب: ہغہ اجتماع د نقیضہنو منع دہ چہ دواہرہ صراحۃً وي دلته دواہرہ صراحۃً نہ دي کہ یو قضیہ صراحۃً وي بلہ بہ اشارۃً وي.

درہمہ خبرہ: د لا دوام بہ دا مطلب وي چہ د مخکنبی بسیطہ کنبی چہ کوم نسبت ذکر شوے دے دغہ نسبت پہ اعتبار د ذات د موضوع سرہ دائمی نہ دے او لا ضرورۃ دا معنی چہ مخکنبی قضیہ کنبی دغہ نسبت ضروري نہ دے.

خلورمہ خبرہ: د لا ضرورۃ نہ وروستو بہ ممکنہ عامہ ذکر کؤو (اُباسو بہ) او د لا دوام نہ وروستو بہ مطلقہ عامہ اُباسو. البتہ پہ دواہو قضیو کنبی بہ کلیت او جزئیت کنبی فرق نہ وي کہ لا دوام او لا ضرورۃ نہ مخکنبی قضیہ کلیہ وہ نو وروستہ چہ

مونگ کومه قضیه اوباسو هغه به هم کلیه وي او که جزئیه وه نو مونگ چه کومه قضیه اوباسو هغه به هم جزئیه وي.

فائده: کښې اوله خبره دا زده کړه چه مرکبه د ايجاب او سلب نه جوړه شوه نو دپته به موجه نوم وايو او که سالبه نو مصنف ح په دې عـ رة سره جواب اوکړو.

والاعتبار في تسميتها: حاصل يې دا دے چه اول جزء چه هغه بسيطه ده اعتبار هغې لره د که هغه موجه وه نو ټوله به موجه وي او که هغه سالبه وي نو ټوله مرکبه به سالبه وي ځکه هغه مقدمه ده.

"والتقديم من اسباب الترجيح" بله وجه دا ده چه هغه صراحةً ذکر دے. دوهمه خبره دا زده کړه چه ټول موجهات مرکبه د دؤو قضيو نه جوړي دي يوه قضيه صراحةً ده دوهمه اشاره ده لېکن ممکنه خاصه د الفاظ په اعتبار سره دا يوه قضيه ده ظاهراً دوه قضیې نه دي لکه کل انسان ضاحک بالامکان الخاص دا مرکبه ده او يوه قضيه ده لېکن حقيقت کښې دا هم دوه قضيو نه مرکبه ده نو دا مذکوره مثال به داسې ادا کوي کل انسان ضاحک بالامکان العام ولا شئ من الانسان بضاحک بالامکان العام نو ممکنه خاصه ده دوه ممکنه عامونه جوړېږي.

ومن المركبات المشروطة الخاصة: مرکبات کښې اوله قضيه مشروطة خاصه ده وهي المشروطة العامة دا د بسائطوهغه مشروطة عامه ده چه اخر کښې قيد د لا دوام داخل شوه دے او لا دوام نه وروستو به مطلقه عامه به ذکر کړو. نو داسې به وايو بالضرورة کل کاتب متحرك الاصابع ما دام کاتباً لا دائماً اي لا شئ من الکاتب بمتحرك الاصابع بالفعل دا موجه شوه او سالبه د پاره مثال لکه لا شئ من الکاتب ساکن الاصابع ما دام کاتباً لا دائماً اي کل کاتب ساکن الاصابع بالفعل .

ومنها العرفية الخامسة: دا هغه عرفيه عامه ده کومه چه بسائطو کښې ذکر شوه لېکن قيد د لا دوام داخل شوه دے نو لا دوام نه وروستو به مطلقه عامه ذکر کړو. د دې مثال بعينه د مشروطة خاصه پشان دے صرف اول کښې د بالضرورة په ځائے بالدوام کېده.

ومنها الوجودية الا ضرورية: دا هم مطلقه عامه ده لېکن لا ضرورية قيد ورباندي داخل

شوه وي او لا ضرورة نه وروسته به ممکنه عامه ذکر کولو مثال کل انسان ضاحت بالفعل لا بالضرورة اي لا شيء من الانسان بضاحك بالامكان العام او دسالبه مثال لا شيء من الانسان بضاحك بالفعل لا بالضرورة اي كل انسان ضاحك بالامكان العام. ومنها الوجودية دائمة: دا مطلقه عامه ده لا دوام قېد ورباندي داخل شوه دے د ده دؤو مطلقو عامو نه جورېري دې مثال بعينه د وجوديه لا ضروريه دے صرف د بالضرورة په خائي بالدوام کېده.

ومنها الوقتية: دا هغه وقتيه مطلقه ده کومه چه بسائطو کښې ذکر شوه. په آخر کښې قېد د لا دوام داخل شوه دے دا جورېري د وقتيه مطلقه نه او مطلقه عامه نه لکه کل قمر منخسف وقت حيلولة الارض بينه وبين الشمس لا دائما اي لا شيء من القمر بمنخسف بالفعل او سالبه دپاره مثال لکه لا شيء من القمر بمنخسف وقت الترييع لا دائما اي كل قمر منخسف بالفعل.

ومنها المنتشرة: دا هغه منتشره مطلقه عامه ده چه په هغې لا دوام داخل شوه وي دا د منتشره مطلقه او مطلقه عامه نه جورېري مثال کل انسان متنفس في وقت ما لا دائما اي لا شيء من الانسان بمتنفس بالفعل او د سالبه د پاره مثال لکه لا شيء من الانسان بمتنفس في وقت ما لا دائما اي كل انسان متنفس بالفعل.

ومنها الممكنة الخاصة: دا هغه قضيه ده چه د نفي د ضرورة شوه وي جانب د وجود او عدم دواړو نه يعنې دې کښې نه ايجاب ضروري وي او نه سلب دا ده دوه ممکنه عامه نه جورېري لکه کل انسان کاتب بالامكان الخاص يعنې انسان د پاره نه کتابت ثبوت ضروري وي او نه کتابت عدم ضروري دے او سالبه د پاره مثال لکه لا شيء من الانسان بكاتب بالامكان الخاص په حقيقت کېښ دا ممکنه خاصه هم دوه ممکنه عامه نه جوړه ده چه کل انسان کاتب بالامكان العام ولا شيء من الانسان بكاتب بالامكان العام.

فصل الدوام اشارة الى مطلقة عامة: مصنف غرض دې فصل نه هم هغه دے کوم چه مونږ تاسو ته په ايډوانس کښې بيان کړے وه چه د لا دوام نه وروسته به مطلقه عامه راوستلے کېږي. او د لا ضرورة نه به وروستو ممکنه عامه. مثالونه هم

ټول مخکښې تېر شوي وي. مصنف ٢ هم دواړو د پاره مثالونه ذکر کړي دي اول د پاره کل انسان متعجب بالفعل لا دائماً. الخ سره او دوهم د پاره کل حيوان ماش بالفعل لا بالضرورة الخ سره.

### باب الشرطيات

هر کله چه مصنف ٢ فارغ شو د حمليات او د هغې د احکام نه نو شروع يې وکړه په شرطيات کښې نو اوس مصنف ٢ فرمايې چه د شرطيه او د متصله او د منفصله اجمالي تعريف تاسو ته مخکښې ذکر شوي دے اوس تاسو ته بيا ذکر کوم يعنې شرطيه هغه قضيه ده چه هغه مرکبه وي د دوو قضيو نه ځکه انحلال د ترکيب نه وروسته راځي مثال لکه ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود. د شرطيه د تعريف نه وروستو مصنف ٢ تقسيم د شرطيه کوي دؤو قسمينو ته متصله او منفصله. او بيا د متصلي تقسيم کوي موجي او سالي ته لېکن د شرطياتو بحث زده کولو او يادولو د پاره مصنف ٢ طالبانو او طالباتو ته دا مدحيه کلام پيش کوي. چه اعلم ايها الفطين اللبيب والذكي الاريب فطين او ذكي دواړه الفاظ مترادفه دي او للبيب او اريب هم قريب المعنى دي نو ترجمه يې دا ده چه اے هغه طالبه (او اے هغه طالبې) چه ته ذهين او (ذهينه) او عقلمند (او عقلمنده) يې او سمجهدار (او سمجهداره) يې نو شرطيه اولاً په دوه قسمه ده متصله او منفصله، متصله موجه تعريف مصنف ٢ په دې الفاظو سره کوي.

فهى اللتى حکم فيها بثبوت نسبة على تقدير ثبوت نسبة اخرى فى الايجاب، متصله موجه دېته وايې چه حکم کړے شوي وي په ثبوت د يو نسبت سره په فرض کولو د ثبوت د بل نسبت او شات کت تعريف يې دا دے چه که تا يو قضيه اومنله نوبله به هم منې. لکه ان کان زيد انساناً کان حيواناً نو حيوانيت زيد لپاره هله ثابتېري چه انسانيت ورلره ثابت شي نو چه ان کان زيد انساناً قضيه اومنله نو کان حيواناً به هم منې او د متصله سالبه تعريف مصنف ٢ په دې عبارت سره کوي وبنفي نسبة على تقدير نسبة اخرى فى السلب.

خبردار: کتاب نسخه کښې غلطې ده: صحيح عبارت داسې پکار دے وبنفي نسبة

علي تقدير ثبوت نسبة اخرى، مطلب دا شو چه سالبه دېته وايې چه حکم شوه وي په هغې کښې په نفي د يو نسبت په فرض کولو د ثبوت د بل نسبت سره لکه ليس البتة اذا كان زيدا انسانا كان فرسا يعني که دا خبره او دا قضيه که ته منې چه زيد انسان دے، نو بيا به خامخا دا قضيه هم منې چه زيد خرنه دے يا اس نه دے نو د شرطيه متصله سالبه تعريف حاصل دا شو چه دا هغه قضيه ده چه په هغې کښې يو نسبت ثبوت فرض کولو باندې د بل نسبت نفي شوه وي .

فائده: دا خبره ازده کول پکار دي چه که په قضيه کښې د دوو نسبتونو د اتصال حکم شوه وه هغه ته متصله موجهه وايې برابره خبره ده چه اطراف د قضيه وجودي وي او که عدي او که په قضيه کښې حکم شوه وي په نفي د اتصال باندې هغې ته متصله سالبه وئيلے کېږي برابره خبره ده چه اطراف يې وجودي وي او که عدي په دې اعتبار سره د موجهه خلور صورتونه جوړېږي.

(۱): چه د قضيه دواړه طرفونه وجودي وي لکه دغه مثال مذکور شو.

(۲): چه د قضيه دواړه طرفونه عدي وي لکه ان لم يكن الشمس طالعة لم يكن النهار موجودا په دې مثال کښې اطراف دواړه عدي دي لېکن اتصال شته دے ځکه په تقدير د عدم طلوع شمس سره عدم وجود نهار حکم شوه دے مطلب يې دا دے که شمس طلوع او نه شوه نو وجود د نهار به هم نه وي.

(۳): مقدم عدي وي او تالي وجودي وي او په قضيه کښې اتصال وي لکه ان لم تكن الشمس طالعة كان الليل موجودا دا هم موجهه ده.

(۴): مقدم وجودي وي او تالي عدي وي لکه ان كانت الشمس طالعة لم يكن الليل موجودا په دې مثال کښې هم اتصال شته دے دا هم موجهه ده.

دغه قاعده مذکوره په رڼا کښې خلور صورتونه په متصله سالبه کښې هم جوړېږي. (۱): چه مقدم تالي دواړه وجودي وي لېکن اتصال نفي شوه وي لکه ليس البتة اذا كان زيد انسانا كان فرسا.

(۲): مقدم تالي دواړه عدي وي او اتصال سلب شوه وي لکه ليس البتة اذا لم يكن الشمس طالعة لم يكن الليل موجودا.

(۳) مقدم عدمي او تالي وجودي وي او اتصال نفی شوی وي لکه ليس البتة کما لم

تکن شمس طاعة کان الليل موجوداً.

(۴) مقدم وجودي وي او تالي عدمي وي او اتصال نه وي لکه ليس البتة اذا كانت شمس طاعة لم يكن النهار موجوداً (دا اته واره قسمونه بنه ياد کره، تذکر و تفکر و تشکر).

ثم المنتصه صنفن: غرض د مصنف د دې عبارت نه تقسيم د متصله کوي دوه قسمين ته يوه لزوميه دويمه اتفاقيه لزوميه دېته وايې چه مقدم او تالي منخ کښې عداقه وي يعني اتصال د خه علاقې د وجه نه راغلی او اتفاقيه دېته وايې چه مقدم و دې دواړه اتفاقاً جمع شوي وي خه علاقه نه وي بيا علاقه په دوه قسمه ده (۱) علاقه د علیت، (۲) علاقه د تضائف.

که مقدم او تالي منخ کښې علاقه د علیت وه نو دا علاقه بيا په درې قسمه ده (۱) چه مقدم علت وي تالي د پاره لکه ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود دے مثال کښې مقدم علت د تالي د پاره حکه که شمس طلوع او نشي بيا وجود د نهار نه راخي. (۲) تالي علت وي مقدم د پاره لکه ان كان النهار موجودا فالشمس طالعة دے مثال کښې طلوع الشمس چه دا تالي ده، علت دے د مقدم چه وجود النهار دے.

(۳) مقدم تالي دواړه د پاره شئ ثالث علت وي لکه ان كان النهار موجوداً فالعالم مضى دې مقدم او تالي دواړو د پاره الشمس طالعة علت دے او يا به مقدم او تالي منخ کښې علاقه د تضائف وي د تضائف تعريف مصنف په دې عبارت سره کرے دے: هو ان يكون تعقل احدهما موقوفاً على تعقل الآخر.

يعني تضائف دېته وايې چه فهم د احدهما موقوف وي فهم د آخر پورې لکه ابوة، او بنوة، شوي لکه فوق، او تحت، شوي لکه يمين، شمال شوي لکه عام، او خاص شو او چه مقدم، او تالي کښې علاقه د تضائف وي لکه ان كان زيد ابا لعمر وكان عمراً ابنه دا ټول مثالونه د متصله لزوميه شو او چه مقدم او تالي اتفاقي جمع شوی وي خه علاقه د لزوم يا د تضائف پکښې نه وي لکه ان كان الانسان ناطقاً فالحمار ناهق. نو د ناطقيت د انسان او ناهيقت د حمار منخ کښې دا اتصال اتفاقي دے خه علاقې د

وچي نه نه دے بل مثال لکه که زيد ډاکټر وي نو بکر به موجي' وي يا لکه که د غواڻي بکري وي نو د خر به بکري نه وي ، دا اتصال هم اتفاقي دے .  
 واما المنفصلة: دې عبارت سره غرض د مصنف<sup>ح</sup> تعريف د دويم قسم د شرطيه کوي چه هغه منفصله ده د منفصله تعريف حاصل دا دے چه منفصله هغه شرطيه ده چه په هغې کښې حکم شوه وي په جدائي سره په ما بين د دوو قضيو کښې لکه هذا العدد اما زوج او فرد دا مثال د منفصلی موجي شو او منفصله سالبه ديته وائي چه په هغې کښې حکم شوه وي په نفي د جدائي سره لکه ليس البتة اما ان يكون هذا اسوداً او کاتبا بل مثال لکه دا خبره داسې نه ده چه زيد به يا ډاکټر وي او يا به انجنير وي يعني دا جدائي کول به ما بين د ډاکټر او انجنير کښې صحيح نده بلکه زيد دواړه کيدنه شي.

### فصل الشرطية المنفصلة على ثلاثة اضرب

غرض د مصنف<sup>ح</sup> تقسيم د شرطيه منفصله کوي دوه اقسامو ته: (۱) حقيقيه، (۲) مانعة لخلوه، (۳) مانعة الجمع ، که په قضيه منفصله کښې تنافي او او جدائي په صدق او کذب دواړو کښې وه يعني مقدم تالي دواړه نه جمع کيدے شو او نه دواړه پورته کيدے شو دپته حقيقبه وايې لکه هذا العدد اما زوج او فرد دې مثال کښې مقدم او تالي دواړه جمع کيدے هم نشي چه يو عدد مثلاً (خلور) هم زوج شي او هم فرد شي. او دواړه پورته کيدے هم نشي چه يو عدد نه زوج شي او نه فرد بلکه يو به خامخا وي دا مثال د منفصله حقيقيه موجب شو او مثال د منفصله حقيقيه سالبه لکه ليس البتة اما ان يكون هذا العدد زوجاً او منقسماً بمتساويين دلته تنافي په صدق او کذب کښې سلب شوېده يعني داسې کيدے شي چه عدد دې زوج هم نه وي او منقسم بمتساويين دې هم نه وي بلکه فرد دې وي يا لکه ليس البتة اما ان يكون هذا الحيوان اسداً او فرساً نو داسې کيدے شي چه حيوان نه اسد شي او نه فرس بلکه حمار شي او که تنافي او جدائي صرف په صدق کښې وي يعني مقدم او تالي دواړه جمع کيدے نشي پورته کيدے شي هغې ته بيا منفصله موجب مانع الجمع وايې لکه هذا الشيء اما شجر او حجر دې مثال کښې مقدم او تالي دواړه پورته

کیدے شي چه یو شی نه شجر شي او نه حجر بلکه قلم شي لېکن دواړه جمع کیدے نه شي چه یو شی هم شجر شي او هم حجر (حککه طرفین د دي متنافین دي، د دي نه فرق هم معلوم شو مونږ نه به مابین د متنافین او نقيضین کښ، چه نقيضین په یو محل کښ جمع کیري هم نه لکه انسر او لا انسان شو، او متنافین، په یو محل کښ نه جمع کیري لیکن د یو محل نه دواړه پورته کیدے شي لکه حجر، او شجر شو") او که په صدق کښې تنافي نفي کرے شي هغې ته بیا منفصله سالبه مانعة الجمع وایې لکه ليس البتة اما ان يكون هذا الانسان حيوانا او اسودًا. دې مثال کښې حیوان او اسود مېنځ کښې جدائی نفي شوېده یعنی یو شے هم حیوان کېدے شي او هم اسود لکه حبشي شو.

او منفصله مانعة الخلو دېته وایې چه مقدم او تالي مېنځ کښې منافات په کذب کښې وي یعنی دواړه پورته کیدے نشي جمع کیدے شي دېته منفصله مانعة الخلو وایې لکه اما ان يكون زيد في البحر او لا يغرق دې مقدم او تالي دواړو ارتفاع نسي کیدے چه زيد في البحر نشي بلکه في البر شي او يغرق شي خکه په بر کښې غرق محال دے. البته مقدم او تالي جمع کیدے شي چه زيد هم في البحر شي او لا يفرق شي خکه هوکتا په زيد دې لامبو وهي، یا په کشتی کې دي وي یا بل څه ټیکنالوجي (Technology) په ذریعه سره في البحر دی وي او غرق دي هم نه وي او د سالبه د پاره مثال لکه ليس البتة اما ان يكون هذا الشيء شجراً او حجراً یعنی داسې کیدے شي چه یو شي نه شجر شي او نه حجر بلکه گادے شي.

فصل المنفصله بأقسامها الثلاثة قسماً: په دې فصل کښې مصنف د منفصله درې واړه اقسام چه حقیقه د مانعة الجمع ده او مانعة الخلو ده تقسیم یې کوي نورو دوو اقسام ته نو حقیقه هم په دوه قسمه شوه. (۱) عنادية، (۲) اتفایه او مانعة الجمع هم په دوه قسمه شوه عنادية (۲) اتفایه او مانعة الخلو هم په دوه قسمه شوه (۱) عنایه، (۲) اتفایه. نو دا ټول شپږ اقسام شو. عنادية دېته وایې: چه مقدم او تالي کښې منافات ذاتاً وي لکه هذا الشيء اما شجر و اما حجر.

اتفایه دېته وایې: چه مقدم او تالي کښې منافات ذاتاً نه وي لکه زيد به یا ډاکټر وي

او يا به مولانا وي دا منافات اتفاقي دے زيد دواړه كيدے شي چه هم ډاكترو وي او هم دې مولانا وي يا لكه فاطمه به يا استاذه وي او يا به بنخه وي نو دا جدائی اتفاقي ده فاطمه دواړه كيدے شي .

فصل اعلم انه كما ينقسم الحملية: مصنف<sup>ح</sup> په دې فصل كښې دا خبره ذكر كوي چه قضيه حمليه كې حكم په افرادو باندې وي كلا يا بعضاً نو دغه حمليه ته بيا شخصيه محصوره مهمله ويلے شي ، او په قضيه شرطيه كښې حكم په تقاديرو باندې وي افراد باندې نه وي. د تقاديرو معنی احوال او اوضاع چه حاصل وي مقدم ته هغه حال فرضي ولې نه وي مثلاً كلما كان زيد فرساً كان صاهلاً. يعنې زيد چه په كوم حال يا په كومه زمانه يا په كوم مكان كښې فرس وي نو صاهل به هم وي دلته اگر چه د زيد فرس كيدل محال دي او فرضي دي لېكن په تقدير د فرسيت سره صاهليت به ورلره ثابت وي. نو د دې فصل نه د مصنف<sup>ح</sup> غرض دا دے چه څنگه شخصيه، مهمله، محصوره په حمليه كښې دا اقسام جاري كېدل نو په شرطيه كښې هم جاري كېږي. لېكن په شرطيات كښې قضيه طبعيه نشته ځكه په طبعيه كښې حكم په طبيعت باندې وي او په شرطيه كښې په تقادير حكم وي نو شرطيه كښې صرف درې اقسام جاري كېږي. (۱) شخصيه، (۲) محصوره، (۳) مهمله.

بيان د دغه اقسامو دا دے: چه كه شرطيه متصله وي او كه منفصله اتصال يا د انفصال حكم به په يو خاص زمانه يا خاص مكان يا خاص حالت كښې شوے وه هغه به شرطيه شخصيه وي. مثال د شخصيه متصله لكه ان جئتني اليوم اكرمك دلته اكرام په يو خاص زمانه كښې دے چه اليوم دے نو داشخصيه متصله شو شخصيه خو د اليوم د وجې نه شوه او متصله ځكه ده چه اتصال د اكرام د متكلم حال مشخص د مخاطب پورې راغله دے او د شخصيه منفصله مثال لكه اما ان تَظَهَرَ اليوم الشمس و اما ان لا تكون مضيئة دلته حكم د انفصال هم په تقدير د اليوم سره دے او كه حكم اتصالي يا انفصالي په ټولو احوالو او ازمانو كښې وي. نو هغې ته به شرطيه محصوره كليو وئيلے شي لكه كلما كانت الشمس طالعة فالنهار موجود دا مثال د شرطيه محصوره موجهه كليو متصله دے مطلب ئي دا دے چه په

کومه زمانه او په کوم حال کښی چه شمس طالع وي نو نهار به موجود وي او د منفصله د پاره مثال لکه دائما اما ان يكون الشمس طالعة و اما الليل موجود او مثال دشرطيه محصورې جزئيه متصله لکه قد يكون اذا كان الشئ حيواناً كان انسانا دشرطيه موجبي جزئيه دپاره شعر کښ مثال لکه

قد يدرك المتأني بعض حاجته وقد يكون مع المستعجل الذلل

او د جزئيه منفصله، مثال لکه قد يكون اما ان يكون الشئ حيواناً واما ان يكون شجراً او شرطيه مهمله هغه شرطيه ده چه هغې کښې بيان د تقادير نه وي شوه لکه ان کان زيد مسلما کان مصليا دې قضيه کښې حکم اتصال د پاره څه خاص زمانه يا مکان يا حالت نه دے ذکر شوه دوهم مثال د شرطيه مهمله په کتاب کښې چه کوم ذکر دے لکه ان کان زيد انسانا کان حيواناً او منفصلي مهملي د پاره مثال لکه إمّا أن يَكُونَ هَذَا العدد زوجاً وإمّا أن يَكُونَ فرّداً په دي قضيه کې د حکم انفصالی د پاره څه حال يا زمانه ذکر نه ده نو دا مهمله شوه .

فصل في ذكر اسوار الشرطيات الخ: په دې فصل کښې مصنف د ذکر د اسوار د شرطيات کوي حاصل د هغې دا دے موجب کليه متصله سور متي، مهما، کما دے لکه متي مهما کما کانت الشمس طالعة کان النهار موجودا او د منفصله د پاره لفظ د دائماً يا ابداً، لا محاله قديماً وغيره راخي لکه دائماً ابداً اما ان يكون هذا العدد زوجاً واما ان يكون العدد فرّداً.

او سالبه کليه سور متصله او منفصله دواړو کښې ليس البتة دے متصله مثال ليس البتة اذا کانت الشمس طالعة کان الليل موجوداً او د منفصله مثال لکه ليس البتة اما ان يكون الشمس طالعة واما ان يكون النهار موجود او موجب جزئيه سوريه متصله او منفصله دواړو کښې قد يكون دے.

مثال د متصله لکه قد يكون اذا کانت الشمس طالعة کان النهار موجود. او مثال د منفصله لکه قد يكون اما ان يكون الشمس طالعة او يكون الليل موجوداً.

او د سالبه جزئيه سور په متصله او منفصله دواړو کښې قد لا يكون راخي مثال د متصله لکه قد لا يكون اذا کانت الشمس طالعة کان الليل موجوداً او مثال د منفصله

لکه قد لا يكون اما ان يكون الشمس طالعة واما ان يكون النهار موجوداً. او دَ سالبه جزئيه دَ پاره يو سور بل هم شته چه هغه دا دے چه دَ موجبہ کلیه په سور حرف سلب داخل شي لکه ليس کلما كانت الشمس طالعة کان النهار موجودا دا دَ متصله مثال دے او دَ منفصله دَ پاره مثال لکه ليس دائماً اما ان يكون الشمس طالعة او لا يكون النهار موجوداً.

او که په شرطيه باندې لَو، اِنْ او اِذَا داخل شي نو هغه به شرطيه متصله مهمله به وي لکه اذا كان الشئ انساناً کان حیواناً او که په قضيہ شرطيه اما يا او داخل شي نو هغه به شرطيه منفصله مهمله به وي لکه اما ان يكون هذا الشئ حیواناً او حجراً.

### فصل طرفا الشرطيه... الخ

په دې فصل کېښي مصنف دوه خبرې ذکر کوي.

اوله خبره: دا ده چه قضيه شرطيه چونکه مرکبه ده د دَوو قضيو نه بعد التركيب پکښي حکم نشته او چه کهولاؤ شي دوو قضيو ته بيا به پکښي حکم وي يعنې قضيه شرطيه متصله وي او که منفصله تركيب نه مخکښي پکښي هم حکم وه او تركيب نه وروستو چه انحلال يې اوشي دوو قضيو ته بيا پکښي هم حکم راځي لېکن په کوم وقت کېښي چه حرف اتصال يا حرف انفصال داخل شي او مرکبه شي بيا پکښي حکم نه وي.

فائده: دا مسئله اصل کښي اختلافي ده يو مذهب د سيد زاهد دے دويم مذهب د صاحب سلم (محب الله بهاري<sup>ؒ</sup>) دے مذهب د سيد زاهد دا دے چه د شرطي په دواړه طرفين کښي حکم دے ځکه هر يو د طرفينو نه مرکب تام دے او مرکب تام مشتمل وي په حکم او مذهب د صاحب سلم دا دے چه په طرفين د قضيه شرطيه کښي حکم نشته څو پوري چه دا طرفين وي د شرطي، ځکه که دي کښي حکم وے نو دی کښي به احتمال د صدق او کذب وو او سکوت به ورباندي هم صحيح وه، والا امر ليس كذلك، ځکه الشمس طالعة مرکب تام دے، احتمال د صدق او کذب هم لري سکوت ورباندي هم صحيح دے ليکن کله چه په دي حرف شرط داخل شو مثلاً ان كانت الشمس طالعة، نو اوس احتمال د صدق او کذب هم نه لري او سکوت

ورباندې هم صحيح نه دے، نو دا مرکب تام هم نه شو، البتّه په مجموعه قضيه شرطيه کښ حکم شته يا دا اتصال يا دا انفصال يا د سلب د دواړو، مصنف په نيز مختار مذهب د صاحب سلم وو، نو ځکه ئي اوئيل چه لا حکم فيهما، .  
دوهمه خبره: دا ذکر کوي چه قضيه شرطيه طرفين چه مقدم تالي وي په دې کښې شپږ صورتونه جوړېږي.

(۱): مقدم تالی دواړه حمله وي، (۲) چه قضيه شرطيه مقدم تالی دواړه متصله وي.  
 (۳) قضيه شرطيه مقدم تالی دواړه منفصله وي (۴) مقدم حمله تالی متصله، (۵) قضيه شرطيه مقدم حمله وي تالی منفصله وي، (۶) يا مقدم متصله او تالی منفصله اول احتمال چه قضيه شرطيه مرکبه شوي وي د حمليو نه لکه کما ان کان الشئ انسانا کان حیواناً دے قضيه کښې مقدم چه کما کان الشئ انساناً هم حمله ده. کان حیوانا تالي هم حمله ده دوهم احتمال چه مرکبه شوي وي د دؤو متصلو نه لکه کما ان کان الشئ انسانا فهو حیوان فکلما لم یکن الشئ حیوانا لم یکن انسانا دا قضيه شرطيه مرکبه ده د دؤو متصلو نه ځکه مقدم چه کما ان کان الشئ انسانا فهو حیوان، دے او تالي فکلما لم یکن الشئ حیوانا لم یکن انسانا، دے.

او درېم احتمال چه شرطيه مرکبه شوي وي د دؤو قضيو منفصلو نه مثال لکه کما کان دائماً ان یكون العدد زوجا او فرداً فداًئماً اما ان یكون منقسماً بمتساويين او غير منقسم نو دا قضيه شرطيه ده دوو منفصلو نه مرکبه ده چه اوله کما کان دائماً ان یكون العدد زوجا او فرداً ده' او دوهمه منفصله فداًئماً ان یكون منقسماً بمتساويين او غير منقسم ده' او څلورم احتمال چه قضيه شرطيه مرکبه شوي وي د يوي حمله نه او د يوي متصلې نه لکه ان کان طلوع الشمس علة لوجود النهار فکلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود نو دا قضيه شرطيه د يوي حمله نه مرکبه شوي ده چه هغه ان کان طلوع الشمس علة لوجود النهار دے او د يوي متصله نه چه هغه فکلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود دے او پينځم احتمال چه قضيه شرطيه مرکبه وي د يو حمله نه او د يوي منفصله نه مثال لکه ان کان هَذَا عدداً فهو دائماً زوج او فرد' نو په دې کښې اوله قضيه چه ان کان هَذَا عدداً دا حمله ده او

دوهمه قضيه چه فهو زوج او فرد منفصله ده. او شپږم احتمال چه قضيه شرطيه مركبه شوې وي د يوي متصله او د يوي منفصله نه لكه ان كان كلما كانت الشمس طالعة فالنهار موجود فدائماً اما ان يكون الشمس طالعة فالنهار موجود.

نو په دې شرطيه كښې اوله قضيه چه كلما كانت الشمس طالعة ذكر دے فالنهار موجود ده متصله ده او دوهمه قضيه چه اما ان يكون الشمس طالعة واما ان يكون النهار موجوداً دا قضيه منفصله ده او د دې دواړو قضيو نه يوه قضيه شرطيه مركبه شوبده. او نور د منفصلات مثالونه په حاشيه كښې ذكر دي نو بيا د ذكر كولو تكليف نشو كوله.

فصل و اذا قد فرغنا: په دې فصل كښې مصنف<sup>ح</sup> دا خبره ذكر كوي چه د قضيه اقسام اوليه چه حمليه او شرطيه دي او اقسام ثانويه چه متصله منفصله وغيره وه هغې نه مونږ فارغ شو. نو اوس وخت راغله دے چه مونږ په بعض احكام د قضيو كښې شروع كړو او بحث د قضاياو نه دا موقوف عليه وه د پاره د دغه احكامو او د قضايا بعض احكام هغه بحث دے د تناقض نه او د عكس نه مراد د عكوس نه عكس مستوي او عكس نقيض دے.

سوال: عكوس صيغه ده جمع د اطلاق يې په درېو يا ما فوق د درېو نه كېږي حالانكه مصنف<sup>ح</sup> عكسونه صرف دوه ذكر كړي دي؟

جواب: مراد د جمع نه جمع لغوي ده چه ما فوق الواحد جمع اصطلاحي مراد نه ده.

### فصل التناقض هو اختلاف القضيتين بالاجاب والسلب

تناقض صيغه د مصدر ده د باب تفاعل نه معنی لغوي "يو بل ماتول" او په اصطلاح كښې تناقض تعريف مصنف<sup>ح</sup> په دې عبارت سره كړے دے چه هو اختلاف القضيتين بالاجاب والسلب الخ د دې تعريف مطلب دا دے چه تناقض دېته وايي چه دوو قضيو كښې اختلاف راشي په دې شان سره كه يو موجب وي نو بله به سالبه وي او كه يو صادق وي نو بله به كاذبه وي او كه اوله قضيه كاذبه وي نو دوهمه به صادق وي لكه زيد قائم او زيد ليس بقائم دا تعريف مشتمل دے په يو څو قېدونو باندي اول قېد پكښې اختلاف دے دا په منزله د جنس دے اختلاف د قضيتين ته هم شامل دے او اختلاف د مفردين ته هم شامل دے.

قضیتین دا فصل دے نور د اختلاف ټول صورتونه یې خارج کړل. صرف اختلاف د قضیتین ته شامل دے یعنې تناقض هغه ته وایې چه اختلاف به په قضیتین کښې وي که قضیتین کښې اختلاف نه وو بلکې مفردینو کې وو نو دیته تناقض نشي وئیلے. ځکه په قیاس کښې چه کوم پکار راځي هغه تناقض دے. چه د قضیتین وي د مفردین تناقض پکار نه راځي.

بالایجاب او السلب دا بل فصل دے ، دی قید ذکر کولو سره یې احتراز وکړو د هغه اختلاف د قضیو نه چه یو حملیه وي بله شرطیه وي یا یو متصله وي بله منفصله وي هغې ته تناقض نشي وئیلے.

لذاته: دا بل فصل دے دې سره یې احتراز اوکړو د هغه اختلاف نه چه هغه په واسطه د امر مساوي سره وي یا د خصوصیت د مادي د وجې نه اختلاف راغله وي لکه زید انسان چه صادق وي نو زید لیس بناطق به کاذب وي لېکن دا اوله قضیه ده دوهمې قضیې کذب لپاره لذاته مقتضی نه ده. ځکه انسان او ناطق کښې مساوات دے د دې وجې نه د ناطق نفي کولو سره انسان هم نفي کېږي. بیا هم دا خبره ازده کړه چه مذکوره شرائطو د وجې نه تناقض نه راځي څو پورې چه اته (۸) شرائط نور د تناقض موجود شوي نه وي.

اول شرط: وحدة موضوع دے یعنې دواړو قضیو موضوع به یو وي که موضوع کښې اختلاف وه نو تناقض به نه وي لکه زید قائم وعمرو لیس بقائم دے مثال کښې تناقض نشته ځکه موضوع جدا جدا ده.

دوهم شرط: وحدة محمول دے یعنې د دواړو قضیو محمول به یو وي که محمول جدا وه نو تناقض به نه وي لکه زید قائم وزید لیس بقائم.

درېم شرط: وحدة مکان دے یعنې دواړو قضیو مکان به یو وي که مکان بدل شو تناقض به نه وي لکه زید موجود فی الدار وزید لیس بموجود فی السوق دلته مکان بدل دے ځکه یو قضیه کښې وایې چه زید کور کښې دے او په دوهمه قضیه کښې نفي ده زید ده په سوق کښې.

څلورم شرط: دواړو قضیو زمانه به یوه وي که زمانه یو نه وه نو تناقض به نه وي لکه زید

نائم في الليل وزيد ليس بنائم في النهار دلته زمانه جدا جدا ده اوله قضيه كښې زمانه الليل دے د نوم د پاره دوهمه قضيه كښې نفي ده نوم ده زيد نه په نهار كښې شوبده.

پينځم شرط: اتحاد د شرط دے شرط د دواړو قضيو به يو وي كه شرط جدا جدا راشي بيا به تناقض نه وي لكه زيد متحرك الاصابع بشرط كونه كاتب وزيد ليس بمتحرك الاصابع بشرط كونه غير كاتب نو په اوله قضيه كښې زيد د پاره تحرك د اصابع ثابت دے لهكن په شرط د كتابت سره او په دوهمه قضيه كښې نفي د تحرك د اصابع زيد د پاره ثابت دے لهكن په شرط د عدم كتابت سره.

شپږم شرط: اتحاد به وي په قوه او فعل كښې كه قوه او فعل كښې اتحاد نه وه بيا به تناقض نه وي لكه الخمر في الدن مسكر بالقوه او الخمر في الدن ليس بمسكر بالفعل اوله قضيه كښې وايې چه متهكئ شراب كښې د نشې استعداد شته. دوهمه قضيه كښې وايې چه د متهكئ شراب كښې بالفعل نشه نشته. نو دې دواړو قضيو كښې تناقض نشته.

اووم شرط: وحدة د جزء كل دے كه په جزء او كل كښې وحدة نه وه بيا به تناقض نه وي لكه الزنجي اسود كله الزنجي ليس باسود جزئه.

اتم شرط: وحدة د نسبت دے دواړو قضيو كښې نسبت به يو وي كه نسبت بدل شو تناقض به نه وي مثلا زيد اب لبكر، وزيد ليس باب لخالد دلته اوله قضيه كښې وايې زيد پلار د بكر دے دوهمه قضيه كښې وايې زيد د خالد پلار نه دے نو نسبت بدل شو نو تناقض نشته دا اته شرائط په شعر كښې هم ذكر دي چه د يادولو د پاره آسان دي. شعر دا دے.

وحدة موضوع و محمول مكان

در تناقض هشت وحدة شرط دان

قوت و فعل است در آخر زمان

وحدة شرط و اضافة جزء كل

### وبعضهم اکتفوا بوحده تین

په دې عبارت سره مصنف اشاره کوي يو اختلاف ته چه بعض منطقیان په نزد شرائط د تناقض صرف دوه دي (۱) وحدت موضوع، (۲) وحدت محمول او دا باقي شرائط

داخل دي په دې دواړو کښې.  
 وبعضه قنعوا بوحدة النسبة په دې عبارت سره مصنف اشاره کوي يو بل مذهب ته  
 د منطقيانو چه د هغوي په نزد د تناقض د پاره صرف يو شرط دے چه وحدة النسبت  
 دے او دا باقي شرائط داخل دي په دې کښې ځکه چه نسبت يو وي نو ټولو کښې به  
 اتحاد وي او که نسبت بدل شي نو هر يو شرط بدل شو.

### ولا بد في التناقض في المحصورتين

غرض د مصنف د دې عبارت نه بيان د شرط د تناقض دے په ما بين د محصورتين  
 کښې مخکښې کوم اته (۸) شرائط چه ذکر شو دا شرائط د قضيه شرطي د پاره  
 وو. او چه دواړه قضيه محصورې وې بيا د تناقض د پاره شرط دا دے چه اختلاف به  
 وي په کښې يعني کليت او جزئيت کښې. که يوه محصوره کيښه وي نو بڼه به  
 جزئيه وي او که يوه جزئيه وي نو بله به کيښه وي. او دا ځکه چه تناقض کښې دا  
 شرط دے چه يوه قضيه صادق وي نو بله به کاذبه وي او چه دواړه کيښه شي نو دواړه  
 کاذبه کيدے شي لان الکليتين قد تکذبان. مثلاً کل حيوان انسان ولا شی من  
 الحيوان بانسان دا دواړه کيښه دي او دواړه کاذبه دي والجزئتين قد تصدقن او چه  
 دواړه جزئيه شي نو دواړه صادق کيدے هم شي لکه بعض الحيوان انسان و بعض  
 الحيوان ليس بانسان دا دواړه جزئيه دي او دواړه صادق دي او دواړو قضيو کاذب  
 کېدل يا صادق کېدل دا په هر هغه مثال کښې کيدے شي چه موضوع عامه وي د  
 محمول نه لکه په دې امثلو مذکوره کښې هم دغسي ده چه موضوع عامه ده د محمول  
 نه ځکه حيوان عام دے د انسان نه.

ولا بد في تناقض القضايا الموجهة: غرض د مصنف د دې عبارت نه بيان د شرط دے  
 لپاره د تناقض د موجبات حاصل يې دا دے چه په دوه موجهو کښې د تناقض د پاره  
 لسم شی شرط دے چه هغه من الاختلاف في الجهة چه جهت کښې به اختلاف وي  
 که يو قضيه کښې د جهة ضرورت وي نو په بله کښې به جهة امکان وي او که يو  
 قضيه کښې جهة دوام وي نو په بله کښې جهة د فعليت وي نو نقيض د ضرورية

مطلقه به ممکنه عامه وي مثلاً لکه کل انسان حیوان بالضرورة دا ضرورية مطلقه ده دے دي نقيض به ممکنه عامه وي چه بعض الانسان ليس بحيوان بالامكان العام نو په اوله قضيه کښې ضرورية مطلقه د حکم شوه دے په ضرورة د ثبوت د محمول چه حیوان دے د پاره د موضوع چه انسان دے او په دوهمه قضيه کښې چه ممکنه عامه ده حکم شوه دے په جانب مخالف سره ي ثبوت د حیوان انسان د پاره ضروري نه دے (او جانب موافق چه سلب د حیوان دے د انسان نه عام دے که ضروري وي او که غير ضروري وي) او په ما بين د ضرورت او سلب ضرورة کښې تناقض دے ځکه ضرورت په ضروريه مطلقه کښې وه او سلب ضرورة په ممکنه عامه کښې دے. او نقيض د دائمه مطلقه مطلقه عامه ده مثال د دائمه مطلقه کل فلک متحرك بالدوام د دي نقيض به بعض الفلك ليس بمتحرك بالفعل راخي نو اوله قضيه چه دائمه مطلقه ده پکښې حکم شوه دے په دوام د ثبوت د محمول سره د پاره د موضوع او دوهمه قضيه چه مطلقه عامه په هغې کښې حکم شوه دے په سلب د محمول چه متحرك دے د فلک نه بالفعل او په ما بين د دوام د ثبوت د محمول کښې او په ما بين د سلب ده ده محمول د موضوع نه بالفعل کښې تناقض دے.

ونقيض المشروطة العامة الحينية الممكنة ونقيض العرفية العامة الحينية المطلقة

او نقيض د مشروطه عامه حينية ممکنه ده او نقيض د عرفيه عامه حينية مطلقه ده. يوه اهمه خبره: دوه قضیې د بسائطو نه داسې دي چه هغه صرف د تناقض په وقت کښې ذکر کولې شي او په عامو حالاتو کښې په بسائطو کښې د هغې ذکر نه کېږي. يو حينية ممکنه ده، دوهمه حينية مطلقه ده.

حينية ممکنه: هغه قضيه ده چه هغې کښې حکم شوه وي په ثبوت د محمول موضوع لره يا نفي د محمول موضوع نه ممکن وي څو پورې چه ذات د موضوع موصوف وي په وصف عنواني سره.

حينية مطلقه: هغې ته وايي چه محمول ثبوت موضوع د پاره يا نفي د محمول د موضوع نه د درېو (۳) زمانو نه يو زمانه کښې وي لېکن څو پورې چه ذات د موضوع موصوف وي په وصف عنواني د موضوع سره نو نقيض د مشروطه عامه حينية ممکنه

ده لکه کل کاتب متحرك الاصابع بالضرورة ما دام کاتباً دا مشروطه عامه ده د دي نقيض به حينية ممکنه وي چه هغه دا ده بعض الکاتب ليس بمتحرك الاصابع بالامکان العام حېن هو کاتب نو اوله قضيه مشروطه عامه ده حکم پکښې شوے دے چه ثبوت د محمول چه متحرك الاصابع دے ضروري دے د پاره د کاتب تر څو پورې چه ذات د موضوع چه افراد د کاتب وي متصف دي په وصف عنواني سره چه کتابت دے او دوهمه قضيه حينيه ممکنه ده چه دي کښې حکم شوے دے په ثبوت د محمول چه متحرك الاصابع دے ضروري نه دے د پاره د موضوع چه کاتب دے تر څو پورې چه ذات د موضوع موصوف وي په وصف عنواني سره يعنې افراد د کاتب موصوف وي په کتابت سره او شك هم نشته چه په ما بين د ضرورت د ثبوت د محمول کښې په اعتبار د وصف عنواني سره او په ما بين د سلب ضرورت کښې تناقض دے. او نقيض د عرفيه عامه حينية مطلقه ده. مثال لکه بالداوم کل کاتب متحرك الاصابع ما دام کاتباً دا عرفيه عامه ده د دي نقيض حينية مطلقه ده چه هغه بعض الکاتب ليس بمتحرك الاصابع بالفعل حېن هو کاتب، نو اوله قضيه عرفيه عامه ده حکم پکښې شوے دے په ثبوت د محمول چه متحرك الاصابع دے د پاره د موضوع چه کاتب دے تر څو پورې چه ذات د موضوع چه افراد د کاتب دي موصوف وي په وصف عنواني سره او دوهمه قضيه حينيه مطلقه ده چه دي کښې محمول چه متحرك الاصابع بالفعل دے، سلب دے د موضوع نه چه کاتب دے. تر څو پورې ذات د موضوع چه افراد د کاتب دي متصف وي په وصف عنواني سره او شك نشته چه په ما بين د دوام د ثبوت د محمول کښې لپاره د موضوع په اعتبار د وصف عنواني سره او په ما بين د سلب د محمول بالفعل د موضوع نه په اعتبار د وصف عنواني کښې تناقض دے.

فائده: بسائطو کښې چه د کليت او د جزئيت اعتبار وکړے شي نو مجموعه ۲۴ صورتونه جوړېږي چه هغه په لاندینۍ نقشه کښې ملاحظه کړۍ.

نوم دَ قضيه	نقيض قضيه	مثال اصل قضيه	مثال نقيض قضيه
۱: ضروريه مطلقه موجبہ كليہ	ممکنہ عامہ سالہ جزئيہ	مثال اصل قضيه كل انسان حيوان بالضرورة	مثال نقيض قضيه بعض الانسان ليس بحيوان بالامكان العام
۲: ضروريه مطلقه موجبہ جزئيہ	ممکنہ عامہ سالہ كليہ	بعض الانسان حيوان بالضرورة	لا شئ من الانسان بحيوان بالامكان العام
۳: ضروريه مطلقه سالہ كليہ	ممکنہ عامہ موجبہ جزئيہ	لا شئ من الانسان بحجر بالضرورة	بعض الانسان حجر بالامكان العام
۴: ضروريه مطلقه سالہ جزئيہ	ممکنہ عامہ موجبہ كليہ	بعض الانسان ليس بحجر بالضرورة	كل انسان حجر بالامكان العام
۵: مشروطه عامہ موجبہ كليہ	حينيہ ممکنہ سالہ جزئيہ	كل كاتب متحرك الاصابع بالضرورة ما دام كاتباً	بعض الكاتب ليس بمتحرك الاصابع بالامكان العام حين هو كاتب
۶: مشروط عامہ موجبہ جزئيہ	حينيہ ممکنہ سالہ كليہ	بعض الكاتب متحرك الاصابع بالضرورة ما دام كاتباً	لا شئ من الكاتب بمتحرك الاصابع بالامكان العام حين هو كاتب
۷: مشروط عامہ سالہ كليہ	حينيہ ممکنہ موجبہ جزئيہ	لا شئ من الكاتب ساكن الاصابع بالضرورة ما دام كاتباً	بعض الكاتب ساكن الاصابع بالامكان العام حين هو كاتب
۸: مشروط عامہ سالہ جزئيہ	حينيہ ممکنہ موجبہ كليہ	بعض الكاتب ليس بساكن الاصابع بالضرورة ما دام كاتباً	كل كاتب ساكن الاصابع بالامكان العام حين هو كاتب

بعض الفلك ليس بمتحرك بالفعل لا شئ من الفلك بمتحرك بالفعل	كل فلك متحرك بالداوم بعض الفلك متحرك بالداوم	مطلقه عامه سالبه جزئيه مطلقه عامه سالبه كليه	۹: دائمه مطلقه موجبه كليه ۱۰: دائمه مطلقه موجبه جزئيه
بعض الفلك ساكن بالفعل كل فلك ساكن بالفعل	لا شئ من الفلك بساكن بالداوم بعض الفلك ليس بساكن بالداوم	مطلقه عامه موجبه جزئيه مطلقه عامه موجبه كليه	۱۱: دائمه مطلقه سالبه كليه ۱۲: دائمه مطلقه سالبه جزئيه
بعض الكاتب ليس بمتحرك الاصابع بالفعل حين هو كاتب	كل كاتب متحرك الاصابع بالداوم ما دام كاتبًا	حينيه مطلقه سالبه جزئيه	۱۳: عرفيه عامه موجبه كليه
لا شئ من الكاتب بمتحرك الاصابع بالفعل حين هو كاتب	بعض الكاتب متحرك الاصابع بالداوم ما دام كاتبًا	حينيه مطلقه سالبه كليه	۱۴: عرفيه عامه موجبه جزئيه
بعض الكاتب ساكن الاصابع بالفعل حين هو كاتب	لا شئ من الكاتب بساكن الاصابع بالداوم ما دام كاتبًا	حينيه مطلقه موجبه جزئيه	۱۵: عرفيه عامه سالبه كليه
كل كاتب ساكن الاصابع بالفعل حين هو كاتب	بعض الكاتب ليس بساكن الاصابع بالداوم ما دام كاتبًا	حينيه مطلقه موجبه كليه	۱۶: عرفيه عامه سالبه جزئيه
بعض الانسان ليس بمتنفس بالداوم	كل انسان متنفس بالفعل	دائمه مطلقه سالبه جزئيه	۱۷: مطلقه عامه موجبه كليه
لا شئ من الانسان بمتنفس بالداوم	بعض الانسان متنفس بالفعل	دائمه مطلقه سالبه كليه	۱۸: مطلقه عامه موجبه جزئيه
بعض الانسان ضاحك	لا شئ من الانسان	دائمه مطلقه	۱۹: مطلقه عامه

بالدوام	بضاحك بالفعل	موجبه جزئيه	سالبه كليہ
كل انسان ضاحك	بعض الانسان ليس	دائمه مطلقه	۲۰: مطلقه عامه
بالدوام	بضاحك بالفعل	موجبه كليہ	سالبه جزئيه
بعض الانسان ليس	كل انسان كاتب بالامكان	ضروريه	۲۱: ممكنه عامه
بكاتب بالضرورة	العام	مطلقه	موجبه كليہ
		سالبه جزئيه	
لا شيء من الانسان	بعض الانسان كاتب	ضروريه مطلقه	۲۲: ممكنه عامه
بكاتب بالضرورة	بالامكان العام	سالبه كليہ	موجبه جزئيه
بعض الانسان كاتب	لا شيء من الانسان	ضروريه	۲۳: ممكنه عامه
بالضرورة	لكاتب بالامكان العام	مطلقه	سالبه كليہ
		موجبه جزئيه	
كل انسان كاتب	بعض الانسان ليس	ضروريه مطلقه	۲۴: ممكنه عامه
بالضرورة	بكاتب بالامكان العام	موجبه كليہ	سالبه جزئيه

ونقيض المركبات منها مفهوم مردود بين نقيض بسائطها: په دې عبارت سره مصنف د مرکبات موجبات نقيض طرفته اشاره کوي د قضايا موجهه مرکبات نقيض و دستلو طريقه دا ده چه د مركبه موجهه ده دواړو جزئين نقيض به اباسي او بيا دغه دواړه نقيضينو نه قضيه شرطيه مانعة الخلوه جوړه کړي په دې شان سره چه په اول کښې به اَمَّا ذکر کړي او په درميان کښې به (او) ذکر کړي هم دغه مطلب دے د دې عبارت چه مفهوم مردد بين نقيض بسائطها.

مثلاً په موجهه مرکبات کښې مونږ د مشروطه خاصه نقيض اباسو مثلاً مشروطه خاصه دا ده بالضرورة كل كاتب متحرك الاصابع ما دام كاتباً لا دائماً دا مشروطه عامه ده اولاً دائماً نه روسته به مطلقه عامه سالبه كليہ اباسو. چه لاشئ من الكاتب بمتحرك الاصابع بالفعل (دا دواړه قضیې مشروطه خاصه شوه) دې

مشروطه خاصه نقيض طريقه دا ده چه اول به د دواړو جزئېن نقيض اوباسو دا اول جزء نقيض حينية ممكنه سالبه جزئيه ده چه بعض الكاتب ليس بمتحرك الاصابع بالامكان العام حين هو كاتب او د دوهم جزء نقيض دائمه مطلقه موجبېه جزئيه ده چه بعض الكاتب متحرك الاصابع دائماً اوس د دغه دواړو قضيو نه به شرطيه منفصله مانعة الخلوۃ جوړه كړه. په اول كښې به اماً ذكر كړو. او په درميان كښې به آو ذكر كړو. هغه دا ده.

اما بعض الكاتب ليس بمتحرك الاصابع بالامكان العام حين هو كاتب او بعض الكاتب متحرك الاصابع دائماً. دا د مشروطه خاصه موجبېه كليېه چه بالضرورة كل كاتب متحرك الاصابع لا دائماً نقيض شو.

سوال: دا خو د يو موجهه مركبه مثال شو د نورو مركبات مثالونه هم ذكر كول پكار دي كنه؟

جواب: مصنف جواب او كړو په دې عبارة سره والتفصيل يطلب من مطولات الفن. چه د مزيد تفصيل د پاره غټو كتابونو د منطق ته لاس واچوه. دلته په دې صبر او كړه. فصل ويشترط في اخذ نقائص الشرطيات: هر كله چه مصنف فارغ شو د نقيض د حمليات نه نو شروع يې كړه په بيان د نقيض د شرطياتو كښې. د شرطيه د نقيض د پاره درې شرائط دي.

(۱): اتحاد في الجنس يعني دواړو قضيو جنس به يو وي د مراد د جنس نه متصله او منفصله دي. يعني كه اصل قضيه متصله وه نو نقيض به هم متصله وي او كه اصل قضيه منفصله وه نو نقيض به هم منفصله وي.

(۲): دوهم شرط اتحاد في النوع (اتحاد في النوع نه مراد اتفاق دے په عناد، اتفاق او لزوم كښې) يعني كه اصل قضيه عناديه يا اتفاقيه يا لزوميه وه نو نقيض به هم عناديه اتفاقيه يا لزوميه وي.

(۳): درېم شرط دا دے اختلاف في الكيف يعني كه اصل قضيه موجبېه وه نو نقيض به سالبه وي كه اصل قضيه سالبه وه نو نقيض به يې موجبېه وي نو نقيض د متصله لزوميه موجبېه سالبه متصله لزوميه ده.

مثال: لکه دایما کما کان آ، ب - فج - د نو دا قضیه متصله لزومیه موجبہ ده معنی یې دا ده دایما کما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود نو دا دواړه قضیې متفق دي په جنس او نوع کښې او مختلف دي په کبف کښې. او مثال د منفصله عنادیه موجبہ لکه دایما اما ان یكون العدد زوجاً او فرداً نو نقیض ددې سالبه منفصله عنادیه ده چه لیس دایما اما ان یكون هذا العدد زوجاً او فرداً او شک هم نشته چه دا دواړه قضیې متفق دي په جنس او نوع کښې او مختلف دي په کبف کښې.

### فصل العکس المستوي

هر کله چه فارغ شو مصنف د بحث د تناقض نه نو شروع یې اوکړه په بیان د عکس کښې نو اول عکس مستوي ذکر کوي بیا عکس نقیض ذکر کوي. او عکس مستوي مقدم کړو په عکس نقیض ځکه عکس مستوي په نسبت د عکس نقیض آسان دے ځکه عکس مستوي کښې صرف د قضیه طرفین بدلول وي او په عکس نقیض کښې د طرفین نقیض کښې تبدیلی وي دوهم نوم د ده عکس مستقیم دے ځکه دې په نسبت د عکس نقیض سیدها ساده دے لغوی معنی ده عکس بدلول او په اصطلاح کښې عکس مستوي دپته وایې چه د قضیې طرفین یعنی موضوع محمول داسې بدل شي چه موضوع د محمول ځای ته یوسي او محمول د موضوع ځای ته له سره د بقاء د صدق او کبف نه یعنی که اصل قضیه صادقہ وه نو عکس به هم صادق وي او که اصل قضیه موجبہ وي نو عکس به هم موجبہ وي او که اصل قضیه سالبه وي نو عکس به هم سالبه وي.

سوال: داسې وئېل هم پکار دي کنه که اصل قضیه کاذبه وي نو عکس به هم کاذب وي لکه بعض شارحینو دغسې لیکل دي.

جواب: دا خبره صحیح نه ده چه که اصل قضیه کاذبه وي نو عکس به هم کاذب وي د دې وجې نه مصنف دا قید ذکر نه کړو گوره کنه مثلاً کل حیوان انسان قضیه کاذبه ده لېکن د دې عکس صحیح دے چه بعض الانسان حیوان د دې وجه دا ده چه قضیه ملزوم ده او عکس ورسره لازم دے او صدق د ملزوم مستلزم دے صدق

د لازم لره لېکن انتفاء د ملزوم مستلزم نه ده انتفا د لازم لره ځکه لازم کله ده ملزوم نه بغير هم موجود کيدے شي حاصل د تعريف د عکس مستوي دا شو چه جزء اول د قضيه ثاني کرې او جزء ثاني اول کرې مع بقاء الصدق والکيف.

فالسالبه الكلية: غرض د مصنف بيان د عکس د محصورات دے نو عکس د سالبه کليه سالبه کليه راځي مثلاً لا شئ من الانسان بمجرد دې عکس لا شئ من الحجر بانسان راځي: د عکس مستوي تمام شرائط په دې کښي شته دے بدليل الخلف يعني د سالبه کليه عکس سالبه کليه راځي دا خبره او منه! که نه مني؟ نو خلاف مفروض به راشي دليل خلف وئيلے شي مدعي ثابتول په بطلان د نقيض د مدعي سره يعني که ته سالبه کليه عکس سالبه کليه نه مني او خامخا سرزوري کوي نو بيا به ده دې نقيض مني چه موجيه جزئيه ده چه بعض الحجر انسان (لان العکس لازم) اوس به مونگ دا موجيه جزئيه صغري کرو او اصل قضيه به کبري کرو نو نتيجه به محال راځي مثلاً بعض الحجر انسان ولاشئ من الانسان بمجرد.

(نو نتيجه چونکه ده اخس ارذل تابع وي نو په موجيه او سالبه کښي اخس سالبه ده او په کليه او جزئيه کښي اخس جزئيه ده نو سالبه کليه نه به سلب راواخلو او ده موجيه جزئيه نه به جزئيت راواخلو. نو نتيجه به د سالبې سالبه جزئيه راشي). نو نتيجه به بعض الحجر ليس بمجرد راشي او دا محال ده ځکه دې کښي سلب ده شئ ده خپل ځان نه راځي او دا محال لازم شويدے ده نقيض ده عکس نه چه بعض الحجر انسان دے نو چه نقيض ده عکس محال شونو عکس حق شو چه لاشئ من الحجر بانسان. (نو دا محال د خصم د 'سرزوري' نه راغلو) چه سالبه کليه عکس سالبه کليه نه منله پس ده غوښي نه ئي او منله خو هغه مزه ئي اوس چرته ده؟)

### والسالبه الجزئية لاتنعكس لزوماً:

ده دې عبارة نه غرض ده مصنف بيان ده عکس ده سالبه جزئيه دے حاصل ئے دادے چه ده سالبه جزئيه عکس نه راځي دليل ئے دادے.

### لجواز عموم الموضوع في العملية والمقدم في الشرطية:

ځکه کيدے شي چه قضيه حمله کښي موضوع ده محمول نه عام وي او په

قضيه شرطيه کتب مقدم ده تالی نه عام وی او عکس ئے حکه نه راخی که اصل قضیه صادق وی نو عکس ئے صادق نه دے مثلاً گوره بعض الحيوان ليس بانسان داسالبه جزئيه ده صادق ده او ده دې عکس چه بعض الانسان ليس بحيوان كاذبه ده دغه سی شرطيه قد لا يكون اذا كان الشئ حيواناً كان انساناً صادق ده حکه ده دې معنی داده چه کله داسی نه کیگی چه یوشی حیوان وی هغه دې انسان وي لیکن ده دې عکس کاذب دے چه هغه قد لا يكون اذا كان الشئ انساناً كان حیواناً. او که عکس ئی سالبه کلیه راوی نو هغه هم کاذب ده چه ليس البتته اذا كان الشئ انساناً كان حیواناً.

### والموجبه الكلية تنعكس الى موجبه جزئية:

غرض د مصنف د دې عبارت نه بیان د عکس د موجبه کلیه دے چه موجبه کلیه عکس موجبه جزئیه راخی مثلاً کل انسان حیوان چه موجبه کلیه ده د دے عکس به بعض الحيوان انسان راخی.

### ولا تنعكس موجبة كلية:

غرض د مصنف د دې عبارت نه دفع د سوال ده حاصل ئے دادے چه موجبه کلیه عکس موجبه کلیه ولي نه راخی مصنف په دے عبارت سره جواب کوی چه حاصل ئے دادے چه د موجبه کلیه عکس موجبه کلیه حکه نه راخی چه هو کتا ہے چه معمول په قضیه حملیه کتب یا تالی به په قضیه شرطیه کتب عام وی د موضوع او د مقدم نه بیا نتیجه کاذبه راخی مثلاً د کل انسان حیوان عکس که موجبه کلیه راخی نو هغه به کل حیوان انسان راخی او په دے خَر هم پوهیگی چه دا قضیه کاذبه ده حکه هر حیوان کتب خَر هم داخل دے او هغه وائی حُه خو انسان نه یمه نو کل حیوان انسان خنکه صحیح کیگی؟

وههنا شك: غرض د مصنف دې عبارت نه یو اعتراض نقل کوی په دے مذکورہ دعوی باندے او بیا به ده دغې نه دوه جوابونه اوکری حاصل د سوال دا دے چه ته وائی عکس ده موجبه کلیه موجبه جزئیه راخی دا حُه نه منم حکه حُه به تا ته یو مثال اوبنائم هلته عکس ده موجبه کلیه موجبه جزئیه به کاذبه راخی مثلاً کل شیخ

کان شابا (هر بودا ځوان وو) دا موجهه کلیه ده او سو (۱۰۰) فیصد صحیح ده لیکن ده دې عکس موجهه جزئیه صحیح نه راځی چه بعض الشباب کان شیخا (بعض ځوان بودا وو) دا صحیح نه ده.

واجیب: سره مصنف اول جواب کوی حاصل ئے دادے چه تا محمول صرف (شابا) نقل کرے دے گان هم د شابا سره نقل کول پکار دی بیا عکس صحیح راځی تقدیر به داسی شی چه بعض من گان شابا شیخ (بعض هغه خلق چه ځوانان وو اوس بوداگان دی) دا عکس بالکل صحیح دے.

وقد یجاب: سره مصنف دویم جواب کوی حاصل ئے دادے مونگ کان په معنی د یکون سره اخلو یعنی نسبت د ماضی په مستقبل باندے بدلوو. ځکه نسبت باقی ساتل په عکس کښ ضروری نه دی نو اوس به عکس داسے شی بعض الشباب یکون شیخا. معنی ئی بالکل صحیح ده.

بعض علماء دریم جواب هم کړیدے چه حاصل ئے دادے کل الشیخ کان شابا. وقتیه مطلقه ده (ځکه معنی ئے داده هر بودا یو معین وقت کښ ځوان وه) ده دې عکس به مطلقه عامه راځی چه بعض الشباب کان شیخا با الفعل، بعض ځوانان دریو (۳) زمانو نه په یو زمانه کښ بودا گان دي. اوس معنی صحیح ده.

### والموجبة الجزئية تنعكس الى موجبة جزئية:

غرض ده مصنف ده دې عبارت نه بیان ده عکس مستوی دے موجهه جزئیه دے حاصل ئے دادے چه ده موجهه جزئیه عکس موجهه جزئیه راځی مثلاً بعض الحیوان انسان دا موجهه جزئیه ده ده دې عکس بعض الانسان حیوان راځی.

### وقد یورد علی انعکاس الموجبة الجزئية:

غرض ده مصنف ده دې عبارت نه یو اعتراض نقل کوی په عکس ده موجهه جزئیه باندے او بیا به ده هغه جواب اوکړی حاصل ده اعتراض دادے چه څه دا خبره نه منم چه عکس ده موجهه جزئیه موجهه جزئیه راځی. ځکه څه به تاته مثال اوبنائم چه هلته ده موجهه جزئیه عکس موجهه جزئیه که اوباسی نو معنی نه صحیح کیکی. مثلاً (بعض الوند فی الحائط) دا موجهه جزئیه ده او صحیح ده لیکن ددی

عکس ستا د قاعدي مطابق بعض الحائظ في الوند (خه ديوال په ميخ کښ دے) راخي حالانکه دا صحيح ندے ځکه ميخ په ديوال کښ وي ليکن ديوال په ميخ کښ مونږ تر اوسه پوري نه دے ليدلے.

والجواب: سره مصنف ده دغه اعتراض مذکور نه جواب کوي حاصل ده جواب دادے چه معترض صاحبه تاسو نه په عکس ويستلو کښ غلطی راغله ده ځکه محمول في الحائظ مجموعه دے او تاسو صرف حائظ رانقل کړيدے او هغه نه موضوع جوړه کړيدے.

براه کرم! تاسو جار او مجرور دواړه رانقل کړئ په ځانے د موضوع نو انشاء الله په عکس کښ به هيڅ پریشاني نه وي او چه ټول في الحائظ موضوع کړي نو تقدير به داسی شي چه بعض ما في الحائظ وتد او دا عکس بالکل صحيح دے.

وباقی مباحث العکوس: ده دې عبارت نه غرض ده مصنف دادے چه مصنف عذر پيش کوي چه د موجهات او شرطيات عکوس د منطق په اعلى کتابونو کښ اوگوره هلته به ستاسو تشقی اوشی او ځما دا کتاب چونکه مختصر رساله ده، د دومره تفصیل گنجائش نه لري لهذا تاسو خفه نشئ ليکن ځه (حسين على حفظه الله) دا وائم چه د شرطيات عکوس مختصراً مخکښ تير شويدي چه په هغه نور هم قياس کولے شي. او د بعض موجهات مختصراً عکوس دلته ذکر کوم چه د رهنمائی دپاره دا کافی دی په دے زړگے صبر کړه. نو د ضروريه دائمه، مشروطه عامه، عرفيه عامه، وغيره عکس حينية مطلقه راخي. مثلاً کل انسان حيوان بالضرورة او بالذوام او ما دام انساناً د دې عکس بعض الانسان حيوان با الفعل حين هو حيوان.

دغه رنگه وقتيه، منتشره، وجوديه لا ضرورية، وجوديه لا دائمه، مطلقه عامه وغيره قضايا عکس مطلقه عامه راخي. لکه کل قمر منخسف با الضرورة وقت حيلولة الارض وقتاً لا دائماً او با الفعل لا با الضرورة او لا دائماً.

د دې عکس بعض المنخسف قمر با الفعل (وقس على هذا) او په سوالب کښ د دائمتين عکس دائمه راخي مثلاً لا شئ من الانسان بحجر با الضرورة او بالذوام عکس لا شئ من الحجر بانسان بالذوام راخي. دارنگه د مشروطه عامه عرفيه عامه سالبه، عکس عرفيه عامه راخي مثلاً. لا شئ من الكاتب بساكن الاصابع با

الصرورة او بالدوام مادام کاتبا عکس لاشئ من ساکن الاصابع بکاتب دائما مادام کاتبا راخی. والله اعلم وعلمه اتم.

### فصل عکس النقیض

هر کله چه مصنف فارغ شو د بیان د عکس مستوی نه نو اوس ئے شروع وکړه په بیان د عکس نقیض کښ. یاد ساتل پکار دی چه عکس نقیض دوه دی یو عکس نقیض د متقدمینو دے او دویم عکس نقیض د متأخرین دے. د متقدمینو په نزد د عکس نقیض تعریف مصنف په دے عبارت سره کوی.

هو جعل الخ حاصل ئے دادے چه د موضوع نقیض به ابا سے ده محمول په خانے به ئی کیدے او د محمول نقیض به د موضوع په خانے کیدے یعنی نقیض د موضوع به محمول کړے او نقیض ده محمول به موضوع کړے سره د بقاء د صدق او کیف نه یعنی که اصل قضیه صادق وی نو نقیض به هم صادق وی او که اصل قضیه موجب وی نو نقیض به ئی هم موجب وی. مثلا کل انسان حیوان د انسان نقیض لا انسان دے او د حیوان نقیض لا حیوان دے او دا قضیه موجب کلیه ده. نو ددی نقیض به کل لا حیوان لا انسان راخی او اصل قضیه صادق ده نو نقیض ئی هم صادق دے.

او د متأخرین په نزد عکس نقیض تعریف دادے: چه نقیض د محمول به د موضوع په خانے کیدی او عین موضوع به د محمول په خانے کیدی سره د بقاء د صدق نه او بغیر د اتفاق نه په کیف کښے یعنی که اصل قضیه موجب وی نو نقیض به سالبه وی. متأخرین په نزد د کل انسان حیوان نقیض به داسی جوړ وو. چه حیوان نه به لا حیوان واخلو او موضوع به ئے کړو. او عین انسان به محمول کړو. او قضیه به سالبه کړو یعنی لا شی من الاحیوان بانسان اصل هم صادق دے او نقیض هم صادق دے.

چونکه د متأخرین په مذهب باندے به عکس نقیض کښ جاخه ډیره ده د دې وجه نه په علومو او فنونو کښ شائع او مستعمل نه دے او د متقدمین عکس نقیض 'مارکیټ او وئلیو (value)' ډیره ده د دې وجه نه به راتلونکو کړو کښ بحث د عکس نقیض د متقدمینو نه به کوو.

## تعمیرات الیہ جہۃ الکلیۃ.

اصل کہیں عکس نقیض وہ عکس مسنوی عکس دے (خُککہ عکس مستوی کسی چہ کوم حصصم د سوالبو وو' عکس نقیض کسی ہفہ حکم د موجباتو دے) مثلاً ہلتہ د سالبہ کلیہ عکس سالبہ کلیہ راتلہ او دلتہ د موجبہ کلیہ عکس موجبہ کلیہ راخی ہلتہ د سالبہ جزئیہ عکس نہ راتلو دلتہ د موجبہ جزئیہ عکس نقیض نہ راخی ہلتہ د موجبہ کلیہ عکس موجبہ جزئیہ راتلہ دلتہ وہ سالبہ کلیہ نقیض سالبہ جزئیہ راخی ہلتہ د موجبہ جزئیہ عکس موجبہ جزئیہ راتلہ دلتہ د سالبہ جزئیہ عکس نقیض سالبہ جزئیہ راخی. (فَارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْجِدْهُ هَكَذَا) نو د موجبہ کلیہ عکس نقیض موجبہ کلیہ راخی لکہ کل انسان حیوان د دے عکس بہ کل لا حیوان لا انسان وی. (کما مرّ)

والموجبة الجزئية: د موجبہ جزئیہ عکس نقیض نہ راخی خُککہ مثلاً بعض الحيوان لا انسان موجبہ جزئیہ وہ او صادقہ وہ او د دے عکس نقیض کہ د قانون مطابق راوباسی نو داسی بہ راخی. بعض الانسان لا حیوان او دا کاذب دے. خُککہ چہ داسی انسان چہ ہفہ لا حیوان وی تر اوسہ دنیا کبھی نہ دے موجود شوے.

والبالغۃ الکلیۃ: د سالبہ کلیہ عکس نقیض سالبہ جزئیہ راخی مثلاً لاشئ من الانسان بفرس سالبہ کلیہ وہ صادقہ وہ د دے عکس نقیض بعض الالفرس لیس بلا انسان (بعض نہ فرس نہ انسان نہ دے بلکہ انسان دے)

ولا نقول: غرض د مصنف د دے عبارتہ دادے چہ د سالبہ کلیہ عکس سالبہ کلیہ نہ راخی. چہ لاشئ من الالفرس بلا انسان (یعنی غیر فرس غیر انسان نہ دے) دا سالبہ کلیہ غلطہ وہ خُککہ یو خو بہ اعتبار د معنی سرہ خُککہ چہ د سالبی کلیہ معنی بہ داشی چہ غیر فرس نہ غیر انسان نشتہ حالانکہ دا غلطہ وہ خُککہ غیر فرس نہ غیر انسان شتہ چہ قلم کتاب وغیرہ دی، دویمہ وجہ دا وہ چہ د دی نقیض موجبہ جزئیہ راخی چہ بعض الالفرس لا انسان (یعنی بعض نہ فرس نہ انسان دے) او دا موجبہ جزئیہ صادقہ وہ بہ دیوال باندے او قانون دادے چہ نقیض صادقہ شی نو اصل بہ کاذب وی دوارہ صادقہ کیدے نشی خُککہ بیا اجتماع وہ نقیضو راخی نو کوم عکس نقیض چہ سالبہ کلیہ وہ چہ لاشئ من الالفرس بلا انسان دا کاذب شو

او په عكس نقيض كښ خو دا شرط وو. چه عكس او اصل دواړه به متفق وي. په صدق كښ او دلته اصل سالبه كليہ چه لا شئ من الانسان بفرس صادق ده او عكس ئه چه لا شئ من اللا فرس بلا انسان كاذب دے نو ظاهرا معلومه شوه چه لاشئ من اللا فرس بلا انسان عكس ده لا شئ من الانسان بفرس دپاره نه دے. والسالبه الجزئية: او د سالبه جزئيه عكس نقيض سالبه جزئيه راخى لكه بعض الحيوان ليس بانسان ده دې عكس نقيض بعض الانسان ليس بلا حيوان (يعنى بعض نه انسان نه حيوان نه دے بلكه حيوان دے) لكه فرس شو.

وعكوس الموجهات: غرض د مصنف د دې عبارة نه عذر پيش كول دى چه د موجهات عكس نقيض مادي رساله كښ بيان نه كړو. ځكه دا مختصر رساله ده خپل حيثيت نه غټ كار ته لاس نشي اچولى. لهذا كه ستاسو شوق وي نو د منطق غټ كتابونه مطالعه كړئ. انشاء الله تشفى به او شئ.

واذ قد فرغنا: په دے عبارة كښ مصنف دا فرمائى چه هر كله مونك فارغ شو د بحث د قضايا او د بحث د عكس مستوى نه او عكس نقيض او تناقض نه چه دا موقوف عليه ده دپاره ده حجة وو نو اوس مونك سره دا خبره لائق ده چه مونك شروع كړو په مقصد او موقوف كښ چه هغه بحث دے ده حجة.

الحجة على ثلاثة اقسام: حجة په درے قسمه ده.

(۱) قياس (۲) استقراء (۳) تمثيل.

وجه ده حصر داده چه استدلال به خالى نه وي يا به د كلى نه وي په جزئى يا به د جزئى نه وي په كلى يا به د جزئى نه وي په جزئى.

كه اول وه نو دا قياس دے او كه دويم وه نو دا استقراء ده او كه دريم وو نو دا تمثيل دے.

### فصل فى القياس

په دى فصل كښ مصنف تعريف او اقسام د قياس ذكر كوى قياس ئى مقدم كړو په استقراء او تمثيل باندے ځكه قياس يقينى دے او استقراء او تمثيل ظنى دى.

قياس تعريف: وهو قول مؤلف من قضايا الخ.

حاصل د تعريف دادے چه قياس ديتته واى چه هغه ده دوه يا د دريو قضايانه جوړ

شوه وى چه د هغوى منلو سره يو بل قول او قضيه منل هم لازم وى مثلا العالم متغير وکل متغير حادث که دا دوه قضئى او منلے شى نو دريمه قضيه به هم منى چه فالعالم حادث.

فائده: د استدلال نه مخکښ فالعالم حادث، ته مطلوب وئيلے شى او د استدلال په وقت کښ دې ته مدعى وئيلے شى او استدلال نه بعد ورته نتيجه وئيلے شى. نو مطلوب مدعى او نتيجه درى واړه متحد بالذات او متغائر با الاعتبار دى. فان كان النتيجة: غرض ده مصنف ده دې عبارة نه تقسيم ده قياس كوى دوه قسمين ته. (۱) قياس اقترانى. (۲) قياس استثنائى.

قياس استثنائى هغه ته وائى چه مركب وى مقدم او تالى نه او ده مصنف په عبارة سره ده قياس استثنائى تعريف دادے چه نتيجه يا نقيض ده نتيجه په قياس كښ مذکور وى. چه نتيجه مذکور وى لکه ان كان زيد انساناً كان حيواناً لکنه انسان فهو حيوان، نو فهو حيوان نتيجه ده او دا په قياس كښ مذکور ده چه كان حيوانا دے او هو حيوان او كان حيوانا يو مطلب دے حكه هو او كان دواړو كښ ضمير زيد ته راجع دے او چه نقيض د نتيجه مذکور وى لکه ان كان زيد حمراً كان ناهقاً لکنه ليس بنا هق انه ليس بجمار نو انه ليس بجمار نتيجه ده او د دې نتيجه نقيض په قياس كښ مذکور دے په صغرى كښ چه ان كان زيد حمراً دے. او قياس اقترانى ديتته وائى چه مركب وى د موضوع او محمول نه او د مصنف په نزد قياس اقترانى ديتته وائى چه نتيجه يا نقيض د نتيجه په قياس كښ مذکور نه وى لکه زيد انسان و كل انسان حيوان زيد حيوان دلته زيد حيوان دا نتيجه ده او دا په قياس كښ مذکور نه ده.

### فصل فى القياس الاقترانى وهو قسمان

غرض د مصنف د دې فصل نه تقسيم د قياس كوى. دوو قسمين ته.

(۱) يو قياس منى (۲) او دويم قياس شرطى.

دويم غرض د مصنف بيان د څه اصطلاحاتو دے ده قياس اقترانى هغه اصطلاحات دادې.

(۱) قياس اقترانى چه د كومو قضايانو نه جوړ كړے شوه وى هغى ته مقدمات د

قیاس وائی.

(۲) د نتیجه موضوع ته اصغر او د نتیجه محمول ته اکبر وئیلے شي.  
 (۳) اصغر چه کوم مقدمه کښ موجود وی هغه ته صغری او اکبر چه په کوم مقدمه کښ موجود وی هغه ته کبری وئیلے شي.

(۴) کوم جزء چه صغری او کبری کښ مکرر دے هغه ته حد اوسط وائی.

(۵) حد اوسط کله د صغری خواه کښ وی او کله د کبری خوا کښ وی دې هیئت ته شکل وائی. مثلاً خَالِدٌ غَبِيٌّ وَكُلُّ غَبِيٍّ يَرَسِبُ فِي الْإِخْتِبَارِ، فَخَالِدٌ يَرَسِبُ فِي الْإِخْتِبَارِ، دې مثال کښ خالد غبی او کل غبی یرسب فی الاختبار دا مقدمات د قیاس دی، او فخریه دا د نتیجی موضوع ده، ده ته اصغر وئیلے شي او یرسب فی الاختبار دا د نتیجی محمول دے ده ته اکبر وئیلے شي او خالد غبی دا صغری ده ځکه اصغر دې کښ موجود دے او کل غبی یرسب دا کبری ده ځکه اکبر په دې قضیه کښ موجود دے. او غَبِيٌّ دا حد اوسط دے ځکه په صغری او کبری کښ مکرر دے او دا حد اوسط اوله قضیه کښ د اصغر چه خالد دے په خواه کښ دے او په دویمه قضیه کښ چه یرسب دے د اکبر په خواه کښ دے. حد اوسط کله موضوع خواه کښی وی او که محمول خواه کښی وی، دی ناز او انداز ته شکل وائی.

والاشکال اربعة: غرض د مصنف بیان د اشکال اربعة دے. حاصل د هغی دادے چه اشکال څلور دی.

شکل اول دیته وائی چه حد اوسط په صغری کښ محمول او کبری کښ موضوع وی لکه العالم متغیر الخ شو، او شکل ثانی دیته وائی چه حد اوسط په صغری او کبری دواړو کښ محمول وی لکه کل انسان حیوان الخ، او که حد اوسط په صغری او کبری دواړو کښ موضوع وه نو هغی ته شکل ثالث وئیلے شي لکه کل انسان حیوان الخ. او که حد اوسط په صغری کښ موضوع او کبری کښ محمول وو نو هغی ته شکل رابع وئیلے شي. لکه کل انسان حیوان الخ. امثله د ټولو اشکالو په کتاب کښ موجود دي د دی وجه نه تفصیل نه طي کشح کیری.

### فصل و اشرف الاشکال

پدی فصل کښ مصنف پنځه خبری ذکر کوي (۱) اوله خبره فضیلت د شکل اول

بیانوی چه شکل اول دپاره باری تعالی داسی کمال ورکړے چه داسی کمال په بل شکل کنښ نشته. چه د ده نتیجه بدیهي ده ذهن ورته فطرتاً سبقت کوی، سوچ فکر ته ضرورت نه راخی.

(۲) دویم خبره شرائط د شکل اول بیانوی. چه د شکل اول دوه شرطه دی. ایجاب الصغری وکلیه الکبری.

(۳) دریمه خبره هغه صورتونه ذکر کوی چه هغی کنښ شکل اول نتیجه ورکوی چه هغه خلور دی.

(۴) خلورمه خبره احتمالات عقلیه په هر شکل کنښ بیانوی چه احتمالات عقلیه په هر شکل کنښ (۱۶) جوړیږی لیکن نتیجه ورکونکی صورتونه صرف خلور دی دولس صورتونه ساقط دی چه د هغی تفصیل په کتاب کنښ دے.

(۵) پنځمه خبره نتیجه ورکونکی صورتونو دپاره مثالونه پیش کوی.

نقشه صور منتج او غیر منتج شکل اول.

نتیجه	مثال کبری	مثال صغری		کبری	صغری	
کل انسان جسم	وکل حیوان جسم	کل انسان حیوان	منتج	موجبه کلیه	موجبه کلیه	۱
لا شی من الانسان بحجر	لا شی من الحیوان بحجر	//	//	سالبه کلیه	//	۲
بعض حیوان صهال	وکل فرس صهال	بعض حیوان فرس	//	موجبه کلیه	موجبه جزئیة	۳
بعض حیوان لیس بنا هق	ولا شی من الناطق بنا هق	بعض حیوان ناطق	//	سالبه کلیه	//	۴
X	X	X	غیر منتج	موجبه جزئیة	موجبه کلیه	۵
X	X	X	//	سالبه	//	۶

				جزئیہ		
X	X	X	//	موجبہ جزئیہ	موجبہ جزئیہ	۷
X	X	X	//	سالہ جزئیہ	//	۸
X	X	X	//	موجبہ کلیہ	سالہ کلیہ	۹
X	X	X	//	موجبہ جزئیہ	//	۱۰
X	X	X	//	سالہ کلیہ	//	۱۱
X	X	X	//	سالہ جزئیہ	//	۱۲
X	X	X	//	موجبہ کلیہ	سالہ جزئیہ	۱۳
X	X	X	//	موجبہ جزئیہ	//	۱۴
X	X	X	//	سالہ کلیہ	//	۱۵
X	X	X	//	سالہ جزئیہ	//	۱۶

تنبیہ: غرض د مصنف د انعقاد د تنبیہ نه دوه خبری ذکر کول دی . اوله خبره کښی دوه امتیازات د شکل اول ذکر کوی . اول امتیاز د شکل اول چه نتیجه موجبہ کلیہ راتلل . (۲) امتیاز دادے چه خلور واره محصورات د شکل اول په نتیجه کښی راخی دا کمال بل هیخ شکل ته حاصل نه دے .

دویمه خبره په تنبیہ کښی دا ذکر کوی که د شکل اول صغری موجبہ وه نو بیا به جهت ده امکان نه وی یعنی صغری به ممکنه عامه یا ممکنه خاصه نه وی بلکه جهت به ده فعلیت وی .

### ويشترط في انتاج الشكل الثاني:

غرض د مصنف د دی عبارت نه بیان د شکل ثانی دے دا خبره یاد ساتل پکار دی چه احتمالات عقلیه هم په شکل ثانی کښ ۱۶ جوړپیری لیکن صورمنتجه پشان د شکل اول خلور دی.

د شکل ثانی د نتیجه دپاره اول شرط اختلاف فی کیف دے یعنی که صغری موجبہ وی نو کبریٰ به سالبہ وی او که صغری سالبہ وی نو کبریٰ به موجبہ وی. دویم شرط په اعتبار د کمیت سره کلیت ده کبریٰ شرط دے دا دواړه شرطه ځکه لازمی دی که د دواړو شرطونو لحاظ اونه ساتلے شی نو نتیجه به کله موجبہ وی او کله به سالبہ.

یعنی په یو قیاس کښ چه هغه به صادق وی او نتیجه به ئی کله موجبہ وی او کله سالبہ او دا اختلاف د نتیجی د عدم انتاج دلیل دے دی دپاره دا دواړه شرطونه لازمی دی. مثلا که صغریٰ او کبریٰ کښ اختلاف فی کیف لحاظ اونشی او دواړه موجبہ شی نو نتیجه به کله موجبہ وی او کله سالبہ لکه کل انسان حیوان (صغریٰ موجبہ) وکل ناطق حیوان (کبریٰ موجبہ) دا قیاس بالکل صحیح دے. د د نتیجه به موجبہ راځی چه کل انسان ناطق.

دویم مثال ته گوره چه نتیجه سالبہ وی مثلا صغریٰ هم هغه پخوانی ده کبریٰ بدل کړه خو موجبہ ذکر کړه.

لکه کل انسان حیوان (صغریٰ موجبہ) وکل فرس حیوان (کبریٰ موجبہ) دلته نتیجه به سالبہ راځی یعنی. لا شی من الانسان بفرس ځکه که نتیجه موجبہ راوړی چه کل انسان فرس نو دا به غلطه وی ځکه انسان فرس نه وی نو معلومه شوه که اختلاف فی کیف شرط نه وی نو بیا به اختلاف راځی په نتیجه کښ دغه سی که ده دویم شرط چه کلیت د کبریٰ دے که ده هغه لحاظ اونشی نو بیا به هم په نتیجه کښ اختلاف راځی مثلا کل انسان ناطق و بعض الصّٰهال لیس بناطق. نتیجه بعض الانسان لیس بصاهل سالبه راغله. دویم مثال صغریٰ پخپل ځائے اوساته او کبریٰ بدل کړه. مثلا کل انسان ناطق و بعض الحيوان لیس بناطق نو نتیجه به موجبہ راځی

يعني بعض الانسان حيوان او که نتیجه سالبه اوباسی چه بعض الانسان ليس بحيوان نو داغلطه ده خکه چه د باری تعالی قدرت دا دے چه انسان بغیر د حیوان نه نشی موجود کیدلے نو دغه دوارو شرطونو لحاظ چه اوکړے شی نو شکل ثانی صور مُنتجه هم خلور دی .

اول صورت دادے چه صغری موجبہ کلیه وی او کبری سالبه کلیه وی نتیجه به سالبه کلیه وی لکه کل ج ، ب یعنی کل انسان حیوان (صغری) ولاشی من أب یعنی لا شی من الحجر بحيوان نو نتیجه ئی داده چه لا شی من الحجر بحيوان سیدها ساده داسی اویه کل انسان حیوان ولا شی من الحجر بحيوان نو نتیجه داده لا شی من الانسان بحجر اوس دا نتیجه صحیح ده دلیل په دې باندے مصنف ذکر کوی په دے عبارة سره.

والدليل على هذا الانتاج: حاصل دادې چه د شکل اول نتیجه بدیهی د هغی ثابت کولو ضرورت نشته. باقی نورو اشکالو نتیجه ظاهره او بدیهی نه وی د دې ثابت کولو د پاره معیار شکل اول دے یعنی شکل ثانی اول صورة نتیجه صحیح ده او که نه؟ دا به مونگ داسی معلوموو. چه مونگ به د کبری عکس مستوی اوباسو بیا به ئی د صغری سره ٹچ (touch) کړو نو دا به شکل اول جوړ شی بیا به نتیجه اوباسو که مذکوره نتیجه یعنی سالبه کلیه راغله نو دا نتیجه بیا صحیح ده او که راغله نو د شکل ثانی د نتیجه بیا صحیح نه ده نو اوس راخه چي دا پرتال اوکړو 'مثلاً صغری کل ج ب او کبری لاشی من ا ، ب نتیجه لاشی من ج ا' دا نتیجه ثابت کولو د پاره د کبری به عکس اوباسو هغه لاشی من ب ا . اوس دا عکس د صغری سره میلاؤ کړه او نتیجه اباسه. صغری کل ج . ب کبری لاشی من ا ب. نو دا شکل اول دے خکه حد اوسط چه (ب) دے محمول فی الصغری او موضوع فی الکبری دے نو نتیجه لاشی من ج . ا داده شکل اول هم نتیجه ده او دا نتیجه مذکوره د شکل ثانی هم ده نو پته اولکیده چه نتیجه صحیح ده.

الضرب الثاني: دویم صورة د شکل ثانی د صور اربعونه چه هغه نتیجه ورکونکی دی هغه دادے چه صغری سالبه کلیه او کبری موجبہ کلیه نتیجه به سالبه کلیه وی

مثال لکه لاشئ من ج، ب (يعنى لا شئ من الحجر بحيوان) (صغرى) وکل انب (يعنى کل انسان حيوان) نتیجه لاشئ من ج، أ یعنی لاشئ من الحجر بحيوان.

والدليل على الانتاج عكس الصغرى : غرض د مصنف د دى عبارت نه دا ثابتون غواړي چه د ضرب ثانی چه کومه نتیجه سالبه کلیه راغلي ده دا صحیح ده که خوګ ئی نه منی نو مونږ سره دلیل شته دے چه د هغه دلیل نه هم دا ثابتیږي چه د نتیجه صحیح ده . دلیل حاصل دا دے چه مونږ به خلور کارونه اوکړو : (۱) د صغری به عکس اوباسو (۲) هغه عکس نه به کبزی جوړه کړو . (۳) عین کبری نه به صغری جوړه کړو . (۴) کومه نتیجه چه راشی دهغی به عکس اوباسو نو مطلوبه نتیجه به حاصله شی . مثلاً لاشئ من الحجر بحيوان وکل انسان حيوان لاشئ من الحجر بانسان صغری عکس کولو نه بعد لاشئ من الحيوان بحجر دا عکس شده صغری ، کبری جوړه کړه او عین کبری صغری کړه لکه کي انسان حيوان و لاشئ من الحيوان بحجر نتیجه : لاشئ من الانسان بحجر اوس د نتیجه عکس کړه نو لاشئ من الحجر بانسان مطلوبه نتیجه راغله .

فائده : په دلیل کښی د کبری عکس جائز نه دے ځکه چه د موجبی کښی عکس موجب جزئیه راځی نو کبری به موجب جزئیه شی حالانکه شکل اول کښی کلیت د کبری شرط دے .

الضرب الثالث: دریم صورت ده شکل ثانی هغه دادے چه صغری موجب جزئیه وی او کبری سالبه کلیه وی نتیجه به سالبه جزئیه راځی . ده هغه مثالونه کتاب کښی مذکور دی .

الضرب الرابع: خلورم صورت ده شکل ثانی چه صغری سالبه جزئیه وی او کبری موجب کلیه وی نو نتیجه سالبه جزئیه وی مثال کتاب کښی مذکور دے .

## نقشه شکل ثانی

نتیجه	مثال کبری	مثال صغری	منتجه و غیر منتج	کبری	صغری	
فلا شئ من الانسان بحجر	لا شئ من الحجر بحيوان	كل انسان حيوان	منتج	سالبه کلیه	موجبه کلیه	۱
فبعض الحيوان ليس بفرس	لاشئ من الفرس بانسان	بعض الحيوان انسان	//	//	موجبه جزئیه	۲
فلا شئ من الحجر بانسان	وكل انسان حيوان	لاشئ من الحجر بحيوان	//	موجبه کلیه	سالبه کلیه	۳
فبعض الحيوان ليس بناطق	وكل ناطق انسان	بعض الحيوان ليس بانسان	//	//	سالبه جزئیه	۴
X	X	X	غیر منتج	//	موجبه کلیه	۵
X	X	X	//	موجبه جزئیه	//	۶
X	X	X	//	سالبه جزئیه	//	۷
X	X	X	//	موجبه کلیه	موجبه جزئیه	۸
X	X	X	//	موجبه جزئیه	//	۹
X	X	X	//	سالبه	//	۱۰

x	x	x	//	موجبہ جزئیہ	سالہ کلیہ	۱۱
x	x	x	//	سالہ کلیہ	//	۱۲
x	x	x	//	سالہ جزئیہ	//	۱۳
x	x	x	//	موجبہ جزئیہ	سالہ جزئیہ	۱۴
x	x	x	//	سالہ کلیہ	//	۱۵
x	x	x	//	سالہ جزئیہ	//	۱۶

### فصل شرط انتاج الشكل الثالث

دې فصل کښ مصنف ده شکل ثالث شرط ذکر کوی چه شکل ثالث کښ دا شرط دے چه صغریٰ به موجبہ وی او صغریٰ کبریٰ کښ یوه مقدمه به کلیه وی ده شکل ثالث نتیجه ورکونکی صورتونه شپړ دي.  
مثالونه په نقشه کښ کتلے شی.

## نقشه شکل ثالث

نتیجه	مثال کبری	مثال صغری	منتجه و غیر منتجه	کبری	صغری	
بعض الحيوان ناطق	وکل انسان ناطق	کل انسان حيوان	منتج	موجبه کليه	موجبه کليه	۱
بعض الحيوان کاتب	وبعض الانسان کاتب	//	//	موجبه جزئيه	//	۲
بعض الحيوان ليس بفرس	ولاشئ من الانسان بفرس	//	//	سالبه کليه	//	۳
بعض الحيوان ليس بکاتب	بعض الانسان ليس بکاتب	//	//	سالبه جزئيه	//	۴
بعض الحيوان ناطق	کل انسان ناطق	بعض الانسان حيوان	//	موجبه کليه	موجبه جزئيه	۵
بعض الحيوان ليس بحجر	لاشئ من الانسان بحجر	//	//	سالبه کليه	//	۶
x	x	x	غیر	موجبه	//	۷

			منتج	جزئیہ		
x	x	x	//	سالہ	//	۸
				جزئیہ		
x	x	x	//	موجبہ	سالہ	۹
				کلیہ	کلیہ	
x	x	x	//	موجبہ	//	۱۰
				جزئیہ		
x	x	x	//	سالہ	//	۱۱
				کلیہ		
x	x	x	//	سالہ	//	۱۲
				جزئیہ		
x	x	x	//	موجبہ	سالہ	۱۳
				کلیہ	جزئیہ	
x	x	x	//	موجبہ	//	۱۴
				جزئیہ		
x	x	x	//	سالہ	//	۱۵
				کلیہ		
x	x	x	//	سالہ	//	۱۶
				جزئیہ		

### فصل و شرائط الشكل الرابع مع کثرتها الخ

غرض د مصنف د انعقاد د دې فصل نه هغه معذرت کول دی طالبانو ته چه د شکل رابع شرائط او مثالونه ما ندی ذکر کړي په خپل دې کتاب کښن لهذا تاسو خفه نشئ،.....! هغی وجه داده چه خما دا کتاب ورکوته رساله ده او شکل رابع کښن تفصیل ډیر دے د دې مجبوری د وجه نه دومره تفصیل دا نشی برداشت کولے. لهذا که تاسو تفصیل شوق لرئ نو د منطق اعلی کتابونو مطالعه اوکړئ.

دويمه وجه ده نه ذکر کولو دا د چه د شکل رابع صورتونه په نسبت سره شکل اول ثاني، ثالث ته فائده کمه لری. په یو شی کښ چه فائده کمه وی او تکلیف ډیر ورکوی نو د هغه نه طی کشح (ډډه) کول مستحب دی. داړنکه مصنف په دی فصل کښ دا خبره هم ذکر کوی چه اشکال اربعه په موجهاتو کښ جاري کولو مثالونه هم ما ذکر نه کړل. امید دے چه تاسو ته به حُما دا اعدار مقبول وی.

فائدة ولعلك علمت: په دی فائده کښ مصنف یوه اهمه نکته ذکر کوی. هغه دا چه نتیجه تابع د اخس ارزل وی. یعنی صغری کبری کښ چه کومه اخسه ارزله وی نتیجه به د هغی تابع وی او اخس ارزل معلومات به داسی کوی چه موجهه او سالبه کښ سالبه ارزله ده او په کلیه او جزئیه کښ جزئیه ارزله ده. لهذا قیاس چه مرکب شوی د سالبه او موجهه نه نو نتیجه به سالبه راخی او که قیاس مرکب شی د کلیه او جزئیه نه نو نتیجه به جزئیه راخی.

### فصل فی الاقترانیات من الشرطیات

غرض ده مصنف ده دې فصل نه بیان ده جاري کولو ده اشکال اربعو دے په قیاس اقترانی شرطی کښ، دا خبره تاته معلومه ده چه قیاس اقترانی په دوه قسمه ده. حملی چه مرکب شوی وی ده حملیات نه یعنی صغری کبری دواړه حملیه وی. دویم قسم د اقترانی هغه شرطی دے چه مرکب شوی وی د حملیه او شرطیه نه. یا ده دواړو شرطیونه یعنی صغری کبری دواړه شرطیه وی. نو اشکال اربعه په حملیاتو کښ د جاري کولو مثالونه ذکر شو. اوس اشکال اربعه په شرطیات کښ جاري کولو باره کښ مصنف فرمائی چه دا شرطیات قیاس دی په حملیات باندے یعنی په حملیاتو کښ چه کوم شرائط د اشکال اربعه وو او کوم صورتونه وه بعینه هم هغه په شرطیات کښ جاري کیگی. مثلا هلته په شکل اول کښ دا شرط وه چه ایجاب الصغری و کلیة الکبری نو په شرطیات کښ به شکل اول کښ هم دغه شرط دے یا مثلا په حملیاتو کښ شکل اول تعریف داوه چه چه حد اوسط په صغری کښ محمول او په کبری کښ موضوع نو په شرطیات کښ به حد اوسط په صغری کښ تالی او په کبری کښ

مقدم وی، صرف ده موضوع محمول پہ خائے به مقدم تالی راخی.  
 دا خبره یاد ساتل پکار دی: چه اشکال اربعه په قیاس شرطی کنس جاری کیگی.  
 نو د هغی پنخه صورتونه دی.

(۱) صغری کبری دواړه متصله وی.

(۲) دواړه منفصله وی.

(۳) یو متصله او یو بله حملیه وی.

(۴) یو منفصله او بله حملیه وی.

(۵) یو متصله او بله منفصله وی.

نو اشکال اربعه چه په دی پنخه صورتونه کنس جاری کوی نو ټول شل مثالونه غواړی. ځکه  $20 = 4 \times 5$  لیکن مصنف صرف په اول صورت کنس دری اشکال جاری کړیدی. یعنی چه صغری کبری دواړه متصله وی هغی دپاره اشکال ثلثه جاری کړیدی. لیکن شکل رابع دپاره مثال ئه نه دے ذکر کړے ځکه د هغے فائده کمه ده او لہزان پکنس زیات دے او دویم او دریم صورت (یعنی چه دواړه منفصله وی یا یو متصله او بله حملیه وی) هغی کنس صرف شکل اول جاری کړیدی یعنی هغی دپاره صرف شکل اول په مثال کنس راوړے دے بقایا اشکال اختصاراً نه دی جاری کړی. او دریم او څلورم صورت دپاره مصنف مثال کنس شکل اول هم نه دے ذکر کړے قیاساً علی ما سبق.

د هغی مثال به مونگ پیش کوؤ مذکورہ تفصیل په رنرا کنس به لاندی نقشه کنس مثالونه مذکور دی. سوچ پرے اوکړه.

### صغری کبری دواړه متصله

شکل اول: کلما کان زید انسانا کان حیواناً (صغری) وکلما کان حیواناً کان جسماً

(کبری) کلما کان زید انسان کان جسماً (نتیجه)

په دے مثال کنس کان حیوان حد اوسط دے چه په صغری کنس تالی اوپه کبری

کنس مقدم واقع دے.

شکل ثانی: کلما کان زید انسانا کان حیوانا (صغری) ولیس البتة اذا کان حجراً کان

حيوانا (كبرى) ليس البتة اذا كان زيد انساناً كان حجراً (نتيجة) دے مثال كښن كان حيوانا حد اوسط دے چه صغرى كبرى دواړو كښن تالى كښن واقع دے. شكل ثالث: كلما كان زيد انسانا كان حيواناً (صغرى) وكلما كان زيد انسانا كان كاتباً (كبرى) قد يكون اذا كان زيداً حيوانا كان كاتباً (نتيجة) شكل ثالث نتيجة موجهه جزئيه راخى موجهه كليه نه راخى. په دے مثال كښن حد اوسط كان زيد انسانا دے چه صغرى دواړو كښن مقدم كښن واقع دے. مذكوره مثالونه د قياس شرطى دى اول صورة چه صغرى كبرى دواړه متصله وى دهغى دى. دويم صورة مثال:

### صغرى كبرى دواړه منفصله

دا مثال به مونږ صرف په شكل اول كښن جارى كوؤ باقى اشكالو كښن د قياس نه كار واخله.

شكل اول: إِمَّا كُلُّ أ، بْ أَوْ كُلُّ جْ، ذُ (صغرى منفصله)

سيدها ساده مثال (يعنى إِمَّا أَنْ يَكُونَ الْعَدَدُ زَوْجًا وَإِمَّا أَنْ يَكُونَ فَرْدًا) ودائماً كُلُّ ذُ ، هُ ، أَوْ كُلُّ دُ ، ذُ (كبرى منفصله)

(يعنى دائماً اما ان يكون العدد زوج الزوج او يكون زوج الفرد) دائماً اما كل آ، بْ او كل ج. ه. ا. و كل د، ذ (نتيجة)

يعنى دائماً اما ان يكون العدد فرداً وإِمَّا أَنْ يَكُونَ زَوْجًا أَوْ يَكُونَ زَوْجَ الْفَرْدِ. حد اوسط په دے كښن ، دَ ، دے او په ساده مثال كښن حد اوسط ، زوج ، دے.

دريم صورة چه قياس مركب وى د متصله او حمله نه.

### متصله حمله

شكل اول: كلما كان بَ ، جَ فكل ج. أ (صغرى متصله) وكل عَ . آ (كبرى حمله) حد اوسط. عَ . دے چه صغرى كښن تالى او كبرى كښن موضوع دے. نتيجة كلما كان بَ .

جَ فكل جَ . عَ ساده مثال. كلما كان هذا الشيء انسانا كان حيواناً (صغرى متصله) وكل حيوان جسم (كبرى حمله) حد اوسط حيوان دے.

كلما كان هذا الشيء انسانا كان جسماً (نتيجة)

اوس به مونگ آخري دواړه صورتونه مثالونه پيش كوؤ. چه مصنف ندى ذكر كړى نو څلورم صورة دادے.

چه صغرى حمله او كبرى منفصله وى:

لكه هذا عدد (صغرى حمله) دائماً اما ان يكون العدد زوجا او فرداً (كبرى منفصله) حد اوسط عدد دے چه صغرى كنب محمول او كبرى كنب مقدم واقع دے. نتیجه هذا اما ان يكون زوجا او فرداً.

ده پنځم صورة مثال چه صغرى متصله او كبرى منفصله وى: لكه كلما كان هذا الشئ عدد فهو اربعة (صغرى متصله) وداثماً اما ان يكون العدد زوجا او فرداً په دے مثال كنب عدد حد اوسط دے چه صغرى كنب تالى او كبرى كنب مقدم واقع دے نتیجه داده كلما كان هذا الشئ اربعة فهو اما ان يكون زوجاً او فرداً.

### فصل فى القياس الاستثنائى

په دے فصل كنب مصنف بيان د قياس استثنائى كوى حاصل دادى چه اول مصنف تعريف ده قياس استثنائى كوى د قياس استثنائى مختصر حاصل دادے چه قياس استثنائى ديته وائى چه دے مركب شوى وى د دوو مقدمو نه. اوله مقدمه شرطيه وى دويمه حمله وى او ده دى دواړو مينځ كنب كلمه د لکن وغيره راغلى وى. كه اوله قضيه شرطيه وى نو شرطيه به يا (۱) متصله وى يا به (۲) منفصله وى او كه منفصله وى نو يا به (۳) حقيقيه وى يا (۴) مانعة الجمع او يا (۵) مانعة الخلو.

تحقيق المقام على ما يليق بهذا المقام: دادے چه دې مقام كنب څلور صورتونه دى (۱) اول صورة دادے كه اوله قضيه شرطيه متصله وه (چه مركبه ده د مقدم او تالى نه) نو كه لکن سره استثناء د عين مقدم شوى وه نو نتیجه به عين تالى وى لكه كلما كانت الشمس طالعة كان النهار موجوداً (دا شرطيه متصله ده چه مركب ده د مقدم تالى نه كلما كانت الشمس طالعة مقدم او كان النهار موجود تالى) لکن الشمس طالعة (دا قضيه حمله ده او شرطيه او حمله مينځ كنب كلمه د لکن راغلى ده) او كلمه د لکن سره استثناء د عين مقدم شوى ده چه الشمس طالعة دے نو نتیجه به عين تالى وى چه هغه فالنهار موجود دے او دے كنب دويم صورة دادے

که په لکن سره استثناء د نقیض د تالی اوشی نو نتیجه به نقیض د مقدم راخی لکه داسی اوایه لکن النهار لیس بموجود (نو النهار لیس بموجود دا د تالی نقیض دے او دغه استثناء اوشوه په لکن سره) نو نتیجه به نقیض د مقدم راخی چه هغه فا الشمس لیست بطالعه دے.

دویم صورت دادے که اوله قضیه شرطیه منفصله حقیقیه وه او په هغه کلمه د لکن داخل شوے وه نو د دې بیا خلور صورتونه جوړیکي. اول صورت (۱) چه استثناء د عین مقدم اوشی نو نتیجه به نقیض ده تالی راخی. (۲) اوکه استثناء د عین تالی اوشی نو نتیجه به نقیض ده مقدم راخی. (۳) عکس ده اول یعنی که استثناء ده نقیض ده مقدم اوشی نو نتیجه به عین تالی راخی. (۴) عکس ده دویم یعنی که استثناء ده نقیض د تالی اوشی نو نتیجه به عین مقدم راخی، ده اول صورت ده پاره مثال لکه هذالعدد اما زوج او فرد (دا شرطیه منفصله ده) لکنه زوج استثناء د عین مقدم اوشوه نو نتیجه به نقیض د تالی راخی چه فهو لیس بفرد.

د دویم صورت مثال لکه لکنه فرد دا استثناء د عین تالی اوشوه نو نتیجه به نقیض ده مقدم راخی چه فهو لیس بزوج. د دریم صورت مثال لکه لکنه لیس بزوج دا استثناء د نقیض د مقدم اوشوه. نو نتیجه به عین تالی راخی چه فهو فرد دے. د خلورم صورت مثال چه استثناء د نقیض د تالی اوشی لکه لکنه لیس بفرد نو نتیجه به عین مقدم راخی چه فهو زوج دے.

دریم صورت دادے چه اوله قضیه منفصله مانعة الجمع وی نو بیا به اول دواړه صورتونه (ده منفصله حقیقه) جاری کیږي. یعنی که استثناء د عین مقدم اوشوه نو نتیجه به نقیض ده تالی وی. لکه اما ان یكون هذالشئ شجراً او حجراً لکنه شجرٌ فهو لیس بحجر. او که استثناء ده عین تالی اوشی نو نتیجه به نقیض ده مقدم راخی لکه لکنه حجرٌ فهو لیس بشجر.

او خلورم صورت دادے که اوله قضیه شرطیه منفصله مانعة الخلوه وه نو بیا به روستنی دواړه صورتونه (ده منفصله حقیقه) جاری کیږي. مثلاً اما ان یكون زیدٌ فی

البحر او لا يغرق زيداً نو که استثناء د نقيض د مقدم اشي مثلاً لکنه لیس فی البحر نو نتیجه به عین تالی راخی چه فهو لا يغرق. او که استثناء نقيض د تالی اشيو مثلاً لکنه يغرق نو نتیجه به عین مقدم راخی چه فهو فی البحر. فتدبر و تذكر وتشکر نو دا په خلورو صورتونو کښی لس اقسام جوړېږي، اجمالی خاکه ئي دا ده :

دوه صورتونه د متصلی، خلور صورتونه د منفصلی، دوه صورتونه د مانعة الجمع، دوه صورتونه د مانعة الخلو، تفصیل د پاره نقشه وگورئ:

شرطیه	مقدم	تالی	مقدمه	استثناء عین
(۱)	متصله	کما كانت الشمس طالعة	كان النهار موجوداً	لكن الشمس طالعة
(۲)	منفصله	مقدم تالی	مقدمه	استثناء نقيض تالی
(۳)	حقیقیه (۱)	هذا العدد اما ان يكون زوجا او فرداً	لكنه زوج	نتیجه نقيض تالی فهو ليس بفردي
(۴)	(۲)	//	استثناء عین تالی	نتیجه نقيض مقدم فهو ليس بزواج
(۵)	(۳)	//	نقيض مقدم	نتیجه عین تالی فهو فرد
	//	//	لكنه ليس بزواج	

نتیجہ عین مقدم فہو زوج	استثناء نقیض تالی لکنہ لیس بفر د	//	(۴) //	(۶)
نتیجہ نقیض تالی فہو لیس بجر	استثناء عین مقدم لکنہ شجر	هذا الشی امان یکون شجرًا او حجرًا (مقدم تالی)	مانعة الجمع (۱)	(۷)
نتیجہ نقیض مقدم فہو لیس بجر	استثناء عین تالی لکنہ حجر	//	(۲) //	(۸)
نتیجہ عین تالی	استثناء نقیض مقدم	مقدم	مانعة الخلوه (۱)	(۹)
فہو لایغرق	لکنہ لیس فی البحر	اما ان بكون زید فی البحر (مقدم) اولایغرق زید (تالی)		
نتیجہ عین مقدم	استثناء نقیض تالی	//	(۲)	(۱۰)
فہو فی البحر	لکنہ یغرق	//	//	

فصل الاستقراء هو الحكم على كل: ده حجت درے اقسام وو.

(۱) قیاس (۲) استقراء (۳) تمثیل

هر کله چه فارغ شو مصنف د قسم اول نه چه قیاس دے نو شروع ئی اوکره په قسم ثانی ده حجت کنبه چه استقراء ده. استقراء په لغت کنبن تتبع او تلاش کولو ته وائی او په اصطلاح ده مناطقو کنبن امر جزئی نه په کلی حکم لگولو ته استقراء وئیلے شی و بعبارة اخری داسې اووایه چه ده کلی ده بعض افراد حکم د کلی په ټولو افرادو لگول دیته استقراء وائی.

سادہ مثال لکھ پہ پشاور کنس بعضی پولیس والو سنا نہ پہ فردوس کنس رشوت واخستو نو تا اوئیل چہ د پشاور پول پولیس رشوت خوارہ دی. نو د بعض افرادو حکم چہ رشوت خوارہ کیدل تا پہ تولو افرادو د پولیس اولکوو دا استقراء دہ. لکھ پہ استقراء کنس دویمہ خبرہ دادہ چہ دا مفید د یقین ندہ بلکہ مفید دہ ظن دہ. لکھ دا خبرہ ضروری نہ دہ چہ دا حکم دے د کلی تولو افرادو لره ثابت وی. مثلاً پہ مثال مذکور کنس دا خبرہ ضرور نہ دہ چہ د پشاور پول پولیس دے رشوت خوارہ وی ہوکتا ہے بعض کسان دے دہ خلور میاشتو او چیلو والا وی هغوی دے پوره زندگی کنسے چرتہ رشوت نہ وی اغستے استقراء پہ دوه قسمہ دہ (۱) استقراء تام (۲) استقراء ناقص.

(۱) استقراء تام دیتہ وائی چہ د تمام جزئیات حکم پہ کلی اولگوی مثلاً کل جسم اما حیوان او جماد او نبات وکل واحد منہما متحیّز فکل جسم متحیّز، دے مثال کنس جسم یو کلی دے د هغه افرادو حیوان جمادات نباتات دی. دے تمام افراد حکم متحیّز کیدل دی دا حکم مونگ پہ کلی ہم اولکولو. چہ هر جسم متحیّز دے. (متحیّز معنی مکان کنسے کیدل) استقراء تام تہ قیاس مقسم ہم وائی د استقراء تام مثال دیر کم دے لکھ دا پہ حقیقت کنس استقراء نہ دہ بلکہ دہ قیاس یو قسم دے.

دویم استقراء ناقص دہ د هغے تعریف او مثال محکے تیر شو (چہ د بعض افراد حکم پہ تولو افرادو لگول) دہ استقراء ناقص دپارہ مصنف دہ مثال حاصل دادی مونر پہ اکثر حیوانات کنس سوچ اوکرو بلکہ اولیدل چہ د خوراک پہ وقت کنس فک اسفل لاندے جامی لره حرکت ورکوی ( او خوحوئی ئے نو مونگ دا حکم کلی تولو افرادو لره ثابت کرپو. چہ کُلُّ حَيَوَانٍ يُحَرِّكُ فَكَّهُ الْاَسْفَلُ عِنْدَ الْمَضْغِ، او دا استقراء مفید دہ یقین لکھ ندہ. بعضی حیوانات داسی ہم شتہ چہ د شخوند پہ وخت کنس هغوی فک اعلی (باندے جامہ) خوزوی لکھ تمساح شو دا یو قسم مہے دے چہ دا کارنامہ دہ د نشان امتیاز دے نو استقراء مفید دہ یقین نہ شوه.

### فصل التمثیل وهو اثبات حکم فی جزئی لوجودہ فی جزئی آخر

هر کله چہ مصنف فارغ شو د دویم قسم د حجت نہ چہ هغه استقراء دہ نو شروع ئے اوکرہ پہ دریم قسم د حجت کنس چہ هغه تہ تمثیل وائی. تمثیل پہ لغت

کښن تشبيیه ورکولو ته وائی او په اصطلاح د مناطقو کښن تمثیل وئیلے شی. دیو جزئی حکم بل جزئی له ورکړے د وجه د علت مشترکه نه او په اصطلاح د اصول فقهه کښن دیته قیاس وائی. په تمثیل کښن ضروری ده معرفت د خلور شیانو نه اصل او مقیس علیه. (۲) مقیس (۳) علت مشترکه (۴) حکم مثلا خمر یو جزئی دے او دده حکم دادے چه دا حرام دی ځکه چه خمر کښن سکر نشته اوس بل یو شی چه هغه کښن نشه وی هم ته وئیلے شی چه دا حرام دے مثلا بهنگ هم حرام دی ځکه دے کښن هم نشه ده نو خمر مقیس علیه شو او بهنگ مقیس شو، او علت مشترکه سکر شو او حکم حرام والے شو.

مصنف چه د تمثیل د پاره کوم مثال ذکر کړے دے د هغی حاصل دادے چه بیت حادث دے دوجے د تالیف نه یعنی کور حادث دے ځکه ده کښن ترکیب راغله دے د مختلف اجزاء نه او هر هغه شی چه دائے شان وی هغه حادث وی نو د کور د حدوث دپاره علت مشترکه هغه تالیف او ترکیب دے نو دا علت په یو بل جزئی کښن هم موجود دے نو هغه به هم دغه حکم وی. یعنی حادث به وی هغه عالم دے، دے هم حادث دے د وجے د علت مشترکه نه چه هغه تالیف دے ځکه عالم هم د مختلف اجزاؤ نه جوړ دے نو کوم وقت کښن چه د بیت او د عالم علت یو شو چه ترکیب دے نو حکم ئے هم یو شو. چه هغه حدوث دے نو بیت اصل او مقیس علیه شو او عالم مقیس شو. او ترکیب علت مشترکه شو او حدوث ئے حکم شو. نو اثبات د حکم د یو جزئی بل جزئی لره دیته منطقه تمثیل او فقهاء او اصول فقه علماء ورته قیاس وائی.

### اوس دا خبره یاد ساتل پکار دی:

چه مقیس علیه او مقیس او حکم دا ظاهر دی دے کښن ده بحث ضرورت نشته البته علت کښن خفاء ده هغه ده ثابت کولو ده پاره مصنف دوه طریقې ذکر کړیدی اوله طریقہ ته دوران یا طرد عکس وئیلے شی او دویمې طریقې نوم سپر او تقسیم دے. دوران څه ته وائی. د هغی مختصر وضاحت دادے دوران معنی (چورلیدل یا چکر لگول) اصطلاح کښن دوران موقوف کیدل د حکم علت پورے یعنی که علت وه نو

حڪم به وى او كه علت نه وى نو حڪم به هم نه وى يعنى حڪم علت پسې  
گرخى وائى كه ته ئے نو ۛه به هم يم. مثلا په مثال مذكور كښ سكر وه نو خمر حرام  
دى او كه سكر نه وه نو حرام نه دى (ۛكه بيا هغه خمر نه دى يا سكر دے يا عام  
شربت دے يا نبذ دے وغيره وغيره)

په دويم مثال كښ حدوث حڪم، عالم دپاره هله ثابت كيكي چه تركيب وى كه تركيب  
نه وى بيا به حدوث هم نه وى په عالم كښ او په بيت كښ تركيب شته نو حڪم چه  
حدوث دے هم شته او په واجب تعالى كښ تركيب نشته نو حدوث هم نشته.

دويمه طريقه: ده اثبات ده علت دپاره هغى ته سبر او تقسيم وائى. سبر لغوى معنى  
ازمائش كول او په اصطلاح كښ سبر او تقسيم ديتنه وائى چه ده مقيس عليه  
اوصاف معلوم كړے شى او دا خبره معلومه شى چه كوم يو وصف دے چه مقيس  
عليه او مقيس كښه مشترك دے يعنى ده مقيس عليه ۛه اوصاف شمار كړلے شى  
بيا ديو، يو وصف علت كيدل باطل كړے شى آخر كښ چه كوم وصف د اصل او د  
مقيس كښ علت جوړيدے شى هغه ثابت كړے شى چه صرف دا وصف د دې  
حڪم علت دے مثلا د حرمت د خمر په باره كښ او وئيلے شى چه خمر حرام دى يا  
د دې وصف (علت) د وجه نه چه دا د انگورو نه جوړيكي يا حرام دى د وجه د  
سيلان نه (بهيدل) يا حرام دى د وجه د خوړ والى نه يا حرام دى د وجه د نشى نه.  
(اوس يو يو علت باطلوه) چه انگورو نه جوړول علت د حرمت نه دے ۛكه بيا  
خوهر هغه شربت چه د انگورو نه جوړ شوے هغه حرام پكار دے او هر انگورى  
جوس حراميدل پكار دى والا مرليس كذالك.

او سيلان هم علت د حرمت نه دے ۛكه سيلان خو په ماء (اوبو) كښه هم دے نو  
بيا خو اوبه هم حراميدل پكار دى. وَلَا مُرْلِس كذالك.

او خوړ والے هم علت د حرمت نه دے ۛكه بيا هر خوړ شے حراميدل پكار وه  
لكه چائے، شهد، متهائى وغيره وَلَا مُرْلِس كذالك.

نو معلومه شوه چه علت ده حرمت هغه سكر نشه ده يعنى ده سكر نه علاوه نور  
اوصاف علت جوړيدلو صلاحيت نه لرى هم دا مطلب دے د مصنف د دې عبارة  
چه لوجود تلك الاوصاف في محل آخر مع تخلف الحکم عنه.

مثلا في المثال المذكور يقولون: ده سبر او تقسيم به په مثال مذکور کښ داسې جاری کوؤ. بیت حادث دے او علت د حدوث یا به وجود وی، او یا به امکان وی، یا به جسمیت وی، او یا به جوهریت وی، یا به تالیف وی د تالیف نه علاوه نور اوصاف د مقیس او مقیس علیه کښی د علت جوړیدلو صالح نه دی جوهریت علت د حدوث نشی کیدے ځکه عقول عشره جوهر دی سره ده دے نه چه هغه حادث نه دی بلکه قدیم دی (عند الفلاسفه) جسمیت هم علت د حدوث نشی کیدے ځکه افلاک اجسام دی سره د دے نه چه هغه قدیم دی حادث نه دی. (عند الفلاسفه) امکان هم علت د حدوث نه دے ځکه افلاک او عقول په اعتبار د ذات سره ممکن دی او حادث نه دی بلکه قدیم دی وكذلك صفات الله تعالی ممکنه مع انها قدیمه دارنگه وجود هم علت د حدوث نشی کید ځکه وجود د واجب تعالی دپاره ثابت دے سره د دې نه هغه قدیم دے نو معلومه شوه چه علت د حدوث هغه تالیف دے لاغیر". جواهر مجردة معنی عقول عشره اجسام اثریه معنی افلاک.

### یو اهم وضاحت

په عبارت کښ د عقول عشرؤ او د افلاکو ذکر اوشو. د دې متعلق مختصر وضاحت کوؤم. د فلاسفو په مشهور قول مطابق عقول لس دی او د ارسطو په نزد عقول تقریبا پنځوس (۵۰) دی. د دے حقیقت څه دے نو د دے په باره کښ که فلاسفه وائی چه عقل یو جوهر دے یعنی قائم بالذات دی خپل په کار او ذات کښ مادی محتاجه نه دے او متکلمین د عقول قائل نه دی او که فلاسفه د عقول نه تعبیر کوی په فرشتو سره چه عقول عشره عبارة دی د فرشتو نه چه لس فرشته چه جبرائیل علیه السلام وغیره دی او افلاک نه مراد اوه (۷) اسمانونه، عرش او کرسی دی. دا ټول نهه افلاک شو.

د فلاسفو یوه بنیادی عقیده داده چه الواحد لا یصدُرُ عنه إلا الواحد، الله تعالی واحد حقیقی ذات دے هغه نه به یو کار کیکی ډیر کارونه نشی کولے. (نعوذ بالله) نو الله تعالی ټولو نه مخکښ صرف یو کار او کړو چه عقل اول ئے پیدا کړو. او عقل اول واحد غیر حقیقی (اضافی) دے هغه کښ دوه جهته دی. (۱) یو جهت ده امکان

ذاتی (۲) دویم جهت د وجوب غیری.

امکان ذاتی په جهت سره عقل اول فلك اول پیدا کړو. او وجوب غیر په جهت سره عقل اول، عقل ثانی ئه پیدا کړو دغه سې په هغه کښ هم دوه جهت دی. (۱) امکان ذاتی (۲) او وجوب غیری.

امکان ذاتی په جهت سره فلك ثانی ئه پیدا کړو او وجوب غیری په جهت سره عقل ثالث ئه پیدا کړو دا سلسله تر فلك تاسع او عقل عاشر پورے اوچلیدله یعنی آخر کښ فلك تاسع پیدا شو. او عقل عاشر چه هغه ته عقل فَعَال (بیر کار کوونکے) هم وائی او عقل فعال ته ده تمام کارونو تصرف حواله شویدے. د فلاسفو دا عقیده نقلًا او عقلاً باطله ده. ۱

تفصیل د پاره شیخ الاسلام علامه ابن تیمیه کتاب الرد علی المنطقین دارنگه مجموعه الفتاوی ص ۲۴۲ ج ۲۷ ، ص ۳۳۶ ج ۱۸ وغیره مطالعه کړئ. او عقلاً خکه باطله ده چه عقول هم بسیط دی په عقل اول کښ. فلاسفه تکرر اعتباری قائل دی چه هغه کښ دوه جهت منی او په عقل فَعَال کښی خو به شماره جهتونه منی. نو په واجب تعالی کښ تکرر اعتباری ولے نه منی؟ نو صحیح خبره داده چه واجب تعالی واحد دے. لیکن تکرر په واجب تعالی کښ په اعتبار د صفاتو سره دے او دا تکرر وحدت سره منافی نه دے. یعنی په یو جهت سره واجب تعالی عالم دے په بل جهت سره قادر دے دغه سې د هر صفت جدا حیثیت او اعتبار دے نو هر کله چه تکرر اعتباری په واجب تعالی کښ راتلے شی نو د عقولو، واسطه کولو او نور قسما قسم تکلفاتو او اختراعاتو ته ضرورت پاتی نشو.

﴿وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾

۱. : فانقیل: ټولو اشیاء نه مخکي باری تعالی عقل پیدا کړے دے دانظریه خو حدیث نه ثابت دے، کما فی الحدیث اول ما خلق الله العقل الخ احياء علوم الدين ص ۸۳ ج ۱. جواب دادے دا حدیث ضعیف دے بلکه ده شیخ الاسلام ابن تیمیه په نزد په اتفاق د علماؤ سره دا حدیث موضوع دے. انظر جامع لرسائل ص ۱۶۸ ج ۱ المغنی عن حمل الاسفار ص ۸۳ ج ۱.

دل میں تو آتا ہے سمجھ میں نہیں آتا  
 بس میں جان گیا تیری پہچان یہی ہے  
 تو وحدت ہے مگر لاکھوں کے دلوں میں ہے تیرا مسکن  
 تیری وحدت کا کیا کہنا تیری کثرت کا کیا کہنا  
 برسو فلاسفہ کا چنا چنیں رہی  
 لیکن خدا کی بات جہاں تھی وہی رہی

✽ احقر حسین علی حفظہ اللہ ✽

✽✽✽✽

### فصل من الاقيسة المركبة قياس يسمي قياس الخلف

قياس پہ دوہ قسمہ دے یو قیاس بسیط دے چہ مرکب نہ وی دہ قیاسینو نہ دویم قیاس ہغہ ے چہ مرکب وی دہ قیاسینو نہ دی فصل کنب مصنف دہ قیاس مرکب یعنی قیاس خُلف بیانوی۔ قیاس خلف تہ قیاس خلف حُکھ وائی خلف معنی دہ بطلان او پہ قیاس خلف کنب ہم مطلوب ثابتولے شی پہ بطلان دہ نقیض دہ مطلوب سرہ پہ اصطلاح دہ منطق کنب قیاس خلف ہغہ قیاس دے چہ مرکب وی یو دہ قیاس اقترانی شرطی نہ (چہ دغہ قیاس اقترانی شرطی بہ خپلہ جوہروی دہ دوو (۲) شرطیو متصلو نہ) دویم قیاس بہ قیاس استثنائی وی چہ دہ ہغہ صغریٰ بہ دہ قیاس اقترانی نتیجہ وی او کبریٰ بہ دہ قیاس اقترانی دہ نتیجی تالی نقیض بہ وی مثلاً المدعی ثابت۔ دا یوہ دعویٰ شوہ دا مونگ ثابتوؤ پہ قیاس اقترانی شرطی سرہ لانہ لولم یثبت المدعی (مقدم) یثبت نقیضہ (تالی) دا صغریٰ شوہ وکُلَّمَا یَثْبُتْ نَقِیْضُهُ ثَبَّتْ الْمُحَالُ (دا مقدم او تالی کبریٰ شوہ) دا شکل اول دے حُکھ یثبت نقیضہ صغریٰ کنب تالی دے او پہ کبریٰ کنب مقدم دے دا حد اوسط چہ لرې کرئی نتیجہ بہ داشی لولم یثبت المدعی ثبت المُحَال۔ دا دہ قیاس خلف اول قیاس وہ چہ قیاس اقترانی دے، دہ نہ حاصل شوے نتیجہ چہ لولم یثبت المدعی ثبت المُحَال، دا بہ صغریٰ شی او ددی نتیجی تالی یعنی د ثبت المُحَال نقیض چہ ہغہ المُحَال لیس بثابت دے ہغہ بہ کبریٰ شی اوس بہ قیاس استثنائی داسی جوہروؤ لولم یثبت المدعی ثبت المُحَال (صغریٰ)

ولكن المحال ليس بثابت (كبرئى) فالمدعى ثابت نتيجة شوه. (لكه څرنگه چه صغرى كبرى قياس اقترانى كښ جارى كيځي. دغه رنگه كله كله په قياس استثنائى كښ هم جاري كيځي. يعنى اولئ مقدمه ته صغرى او دويمى مقدمه ته كبرى وئيلے شى)

په دے قياس كښ د مدعى نقيض چه ثبوت د محال وه هغه باطل كړو. نو اوس به مدعى ثابت وى كه مدعى هم ثابت نشى او نقيض هم ثابت نشى نو لازم به شى ارتفاع ده نقيضينو او دا باطل دے نو ده مدعى ثابتيدل نه منل هم باطل شو.

د قياس خلف بيان مصنف په يو مثال جزئى سره هم كړے دے په دے عبارة سره چه وان اشتهيت فهم هذا المعنى فى مثال جزئى. حاصل ئى دادے: چه كل انسان حيوان دا دعوه ده زمونږ اومنه كه نه منے؟ نو د دې نقيض به منى. چه هغه سالبه جزئيه ده چه بعض الانسان ليس بحيوان او كه دا نقيض صادق شى نو لازم به شى محال ځكه بعض انسان حيوان نه كيدل محال خبره ده نو نتيجه دا راغله كه زمونږ دعوه صادق نه شى نو لازم به شى محال ليكن محال ثابت نه دے نو زمونږ دعوى صادق ده ورنه لازم به شى ارتفاع ده نقيضينو او دا باطل دے او كوم شى چه مستلزم كيځي محال لره هغه پخپله باطل وى نو زمونږ دعوى نه منل باطل شو.

فصل وينبغى ان يعلم: غالبًا په دے فصل كښ مصنف درې خبرې ذكر كوي.

- (۱) چه كله فارغ شو مصنف د بيان د صورت د قياس نه نو شروع كوي په ماده د قياس كښ. (۲) مصنف دويم غرض ترغيب وركوي استاذانو او طالبانو ته د پاره د توجه وركولو ماده د قياس ته. لكه ځنگه چه تاسو خپل توانائى په ايزده كولو د صورت د قياس كښ صرف كوي د هغه نه زياته خپله توانائى خرچ كړئ په ايزده كولو ده ماده د قياس كښ ځكه چه د مادے بحث په نسبت د صورت دير مفيد دے. (۳) دريم غرض د مصنف كيله كوي د متأخرينو مناطقو نه يعنى مصنف د متقدمينو مناطقو نه خوشحاله دے چه هغوى د مادي بحث له كافي اهميت وركړے دے او د مادي د قياس بيان ئى دير په شوق و ذوق سره كړيدے او دغه وركړه پكار هم وه ځكه بحث د مادي د قياس نه دير مفيد دے په نسبت سره صورت د قياس ته ليكن مصنف د متأخرينو مناطقو نه كيله مند دے چه دوى مناسب خدمت ده ماده ده

قياس نه دے کرے اکثر ټيم پاسي ئے کرې ده او يا خانه پوري ئے کرېده.  
دې متاخرينوؤ صورة د قياس باندے خپل زور خرچ کرېدے حالانکه صورة د  
قياس فائده ډيره کمه ده د مادي د قياس نه داسې کار دوي لره پکار نه وه ځکه  
مادي د قياس نه بحث نه کول ډير نقصان دے ليکن اوس به څه کوي؟ ع :

د زرکو د کونټروبنکار د نورو مشغله شوه

خما د غرونو باز، توت خورکو، پسي گرځي

صلا کوي جرگه کوي غورزبيري تندرونه

څوځه جاله جوړوي خان له ډکو پسي گرځي

متاخرينوؤ د پاره دا حق خو حاصل دے چه صورة د قياس نه بقدر ضرورت بحث  
اوکړي ليکن دا حق ورته بالکل حاصل نه دے چه لبري فائدي د پاره دي ډير  
نقصان اوکړي ځکه د ميوو شوکولو د پاره ځانکي ماتول پکار نه دي کنه .....

ځکه خو دا شعر رايا د شو:

تخې يه حق هې شجر پ هو جو ثر لے جا

مگر نه اتا که شائيس بهي توژ کر لے جا

تيرے مگر ميں کنې غم نصيب بټے هيں

خوشي سيٹ کر ساري نه اپنے گم لے جا

(ح-ع-ج)

د دي درے '۳' غرضو نه بعد د ضروري الفاظو معنی او مطلب ذکر کوم ليکن هغه  
نه محکے دا خبره ايزده کره چه د قياس صورة هغه هيئت (Structure) ته وائی چه  
صغري کبري نه حاصل دے يعنې صغري به اول ورپسے به کبري وي. او حد اوسط  
به دواړو کښ مکرر وي ديته صورة د قياس وټيلے شي. او ماده د قياس عين صغري  
او کبري مقدم تالی مقدمه استثنائيه وغيره ته ماده د قياس وټيلے شي.

وقد عرفت الاشكال الاربعة:

يعنې صورة د قياس هغه د چه اشكال اربعه کښ ذکر شو. چه حد اوسط کله چرته  
وي نو شکل اول وي او چه کله چرته وي نو شکل ثاني وي او چه کله بل چرته وي نو

شڪل ثالث وى او ڇه ڪله به چرته وى نو شڪل رابع وى وغيره وغيره. ڪما مر تفصيلا فلا نعيده .

ڪانو اشد اهتماما فى تفصيل مواد الاقسية: يعنى متقدمينو مناطقو په بيان د مواد د قياس ڪنن ڊير اهتمام ڪريده او ذوق او شوق سره ئي ماده د قياس بيان ڪري ده. واكثر اعتناء عن البحث فى بسطها وتنقيحها:

او متقدمينو ڊير اهتمام ڪري ده ڇه ماده د قياس په تفصيل او وضاحت سره ذڪر ڪريده او خوره ڪريده.

لان معرفة هذا اتم فائدة واشمل عائدة: ڇڪه معرفت د ماده د قياس پوره فائده رسونكى ده او مشتمل ده په پوره فائده باندے ده طالبان ده منطق ڊپاره.

مع قلة جدوى هذه المباحث: يعنى صورة د قياس نه بحث ڪول فائده ئي ڪم ده. واقصروا فى بيانها على بيان حدود الصناعات الخمس: يعنى ماده نه بحث متاخرينو ڊير ڪم ڪري ده صرف صناعات خمسو په تعريفونو باندے اکتفا ئي ڪري ده. (صناعات خمسہ ڇه قياس برهاني، جدلي، خطابي، شعري او قياس سفسطى دي) او تفصيلات ئي ندي ذڪر ڪري.

لا ادرى اى امر دعاهم الى ذلك: يعنى ماته پته نشته ڇه ڪوم يوشئ وه ڇه متاخرين ئي مجبوره ڪرل د ضرورى شئ نه بحث پريخودلو باندے.

واى باعث اغراهم هناك: او ماته معلوم نه دے ڇه ڪوم شئ وه ڇه هغه په دوى باعث شو او غير ضرورى شئ ڪنن بحث ڪولو باندے مشغول ڪرل.

ولا بد للفظن اللبيب: او پڪار دي هر عقلمند او ذهين طالب او طالبى ڊپاره.

ان يهتم فى هذه المباحث الجليلة الشأن الباهرة البرهان غاية الاهتمام؛

ڇه هغه طالب او طالبه دي اوچت شان والا مباحثو لپاره او دي واضح دليل

ولا مسائلو ته دي متوجه شئ په ڪمال توجه سره (او دادى ازده ڪري)

وزبر الاقدمين السحرة: زبر معنى ڪُتب اقدمين معنى متقدمين سحرة معنى مهره

(ماهرين).

فعليك ايها الولد العزيز: په دي عبارة سره مصنف ده زره په درد سره طالبانو او طالباتو ته وصيت ڪوي ڇه بچورو! متاخرينو ڇه ڇه اوڪرل هغوى پوهه شه او د

هغوی کار' لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ: البته مونگ له دا پکار ده چه په پتو سترگو به د چا تقلید نه کوؤ خه او بد به پیژنو بیا به په خُذْ مَا صَفَا وَدَعْ مَا كَدُرْ باندے عمل اکترو.

د دې وجے نه خُما وصیت واوره او خُما په وصیت عمل اوکړه چه بنیاد دې مضبوط شی او چه بنیاد دې مضبوط شو نو تعمیر به دې هم مضبوط شی کما قال الشاعر:

تو خاک میں مل اور آگ میں جل جب خشت بنے تب کام چلے  
ان مردہ دلوں کی عنصر پر بنیاد نہ رکھ تعمیر نہ کر

### فصل فی البرهان:

مصنف په دے فصل کښ صناعات خمسہ ذکر کوی چه اول په هغوی کښ برهان دے، برهان ئے مقدم کړو په نورو صناعات خمسو باندے ځکه چه برهان یقینی دے او نور صناعات خمسہ یقینی نه دی برهان په لغت کښ دلیل ته وائی او په اصطلاح کښ برهان هغه قیاس ته وائی چه مرکب شوے وی د یقینیاتو نه.

بدیهیة کانت او نظریة: یعنی برهان هغه قیاس دے چه مرکب شوے وی ده ادسې مقدماتو نه چه هغه یقینی وی برابره خبره ده چه دغه مقدمات بدیهی وی او که نظری او که دا مقدمات نظری وی نو بیا دا خبره لازم ده چه دا به حاصل شوے وی د بدیهی نه هم دا معنی ده د مصنف د دے قول چه منتھیة الیها.

ځکه که دا مقدمات نظریه د بدیهی نه حاصل شوے نه وی بلکه د نظری نه حاصل شوے وی نو لازم کیگی دور او تسلسل ځکه که د یو نظری علم موقوف شی په بل نظری او د هغه علم په اول نظری نو دور لازم شو او که د هغه دویم نظری علم موقوف شو دریم نظری باندے او د هغه په څلورم باندے او دغه سی په مخکښ څه نو لازم شو تسلسل نو دا خامخا دا نظری به حاصل وی د بدیهی نه.

ولیس الامر کما زعم: غرض د مصنف د دے عبارت نه رد دے په بعضی منطقیانو باندے هغوی د برهان تعریف دا کړیدے چه دا به مرکب وی د مقدماتو بدیهیه نه صرف د نظریات نه به مرکب نه وی.

نو البدیهیات ستّه: بدیهیات شپږ دی. (۱) اوایات (۲) فطریات (۳) حدسیات (۴) مشاهدات (۵) تجربیات (۶) متواترات.

اوليات دپته وائی چه صرف ده موضوع محمول او نسبت تصور اوکړے شی نو عقل ته یقین حاصلیگی. دلیل ته ضرورت نه وی لکه الکُل اعظم من الجزء، دے قضیه کښن صرف د موضوع محمول او نسبت تصور کولو سره یقین حاصلیگی. چه کل اعظم وی د جزء نه دلیل ذکر کولو ته ضرورت نشته.

(۲) فطریات: وهی ما یفتقر الی واسطه : فطریات هغه قضایا ته وئیلے شی چه موضوع محمول او نسبت تصور سره یقین عقل ته نه حاصلیگی. بلکه د یقین راوستلو دپاره د دلیل ضرورت به وی لیکن دا دلیل به د ذهن نه غائب نه وی بلکه د موضوع، محمول تصور سره تصور د دلیل به هم آتومیتک ( automatic ) طور باندے ورسره راخی داسې قضایا ته قضایا قیاساتها معها هم وئیلے شی. یعنی هغه قضایا چه دلیل ورسره هم ذکر دے مثلا الحمد لله رب العالمین ثبوت د حمد د الله تعالی د پاره په دي دلیل 'رب العالمین' دے. یعنی الله تعالی رب دے تربیت کوی او کوم ذات چه تربیت کوی هغه لره حمد ثابت وی نو الله لره هم حمد ثابت دے د فطریاتو د دپاره مثال لکه الاربعه زوج، موضوع اربعه دے او محمول زوج دے نو په الاربعه زوج، باندے چه عقل ته یقین حاصلیگی هغه د یو دلیل د وجه نه نو هغه دلیل په الاربعه زوج کښن موجود دے چه کله هم د اربعو تصور اوشی. نو منقسم بمتساویین تصور ورسره هم راخی نو دلیل دادے لان الاربعه منقسم بمتساویین وکلما مذاشانه فهو زوج فالاربعه زوج.

وثالثها الحدسیات: په دے فصل کښن مصنف دریم قسم د بدیهیات ذکر کوی چه هغه حدس دے حدس او فراست (ایکومن Acumen)

تقریباً یو شئی دے کښن خه خاص فرق نشته. عام اصطلاح کښن ورته فراست وئیلے شی. او فلاسفه ورته حدس وائی حدس مقابل فکر او نظر دے. د حدس تعریف دادے چه ذهن حرکت اوکړی د مطلوب نه مبادی نه او بیا د مبادی نه مطلوب ته لیکن دا حرکتین تدریجی نه وی. بلکه دفعة واحدة وی یعنی اتومیتک طور باندے په مطلوب باندے علم راشی ذهن ته د سوچ فکر او د تکلیف ورکولو موقع ورنه کړے شی او فکر دپته وائی چه ذهن حرکتین اوکړی یو حرکت د مطلوب نه مبادی او بل د مبادی نه مطلوب ته لیکن دا حرکتین تدریجی وی. سوچ او فکر ته په کښن

ضرورت وی مثلاً انسان تاته بوجه ما معلوم دے په ضاحک کاتب سره ایکن ته د انسان ذاتیات او حقیقت معلوم کول غواړی نو په سوچ او فکر سره تا د انسان ذاتیات معلوم کړل چه حیوان او ناطق دے دا اول حرکت شو د مطلوب نه مبادیو ته بیا حیوان جنس وو تا مخکښ کړو. او ناطق فصل وو تا وروستو کړو. او ترتیب دې ورلره ورکړو. او د دې په ذریعه تا د انسان حقیقت معلوم کړو.

چه الانسان هو الحيوان الناطق. دا دویم حرکت شو د مبادیو نه مطلوب ته لیکن دا دواړه حرکتین پس ده سوچ او فکر او ترتیب نه اوشو دارنگه دا دواړه حرکتین تدریجی دی پس د دے دواړه حرکتین نه انسان حاصل شو. نو انسان نظری شو دا وو حقیقت د فکر او حدس مثال لکه دفعهٔ ذهن حرکت او کړو د مطلوب نه مبادیو ته او بیا ئے دفعهٔ حرکت او کړو د مبادی نه مطلوب ته او انسان ورته حاصل شو. دا حرکتین تدریجی طور باندے نه وی دیته حدس وائی. پس دے دواړه حرکتین نه انسان بدیهی شو. یعنی که انسان په حدس سره معلوم شی نو انسان بدیهی دے او که په فکر سره معلوم شی نو انسان نظری دے.

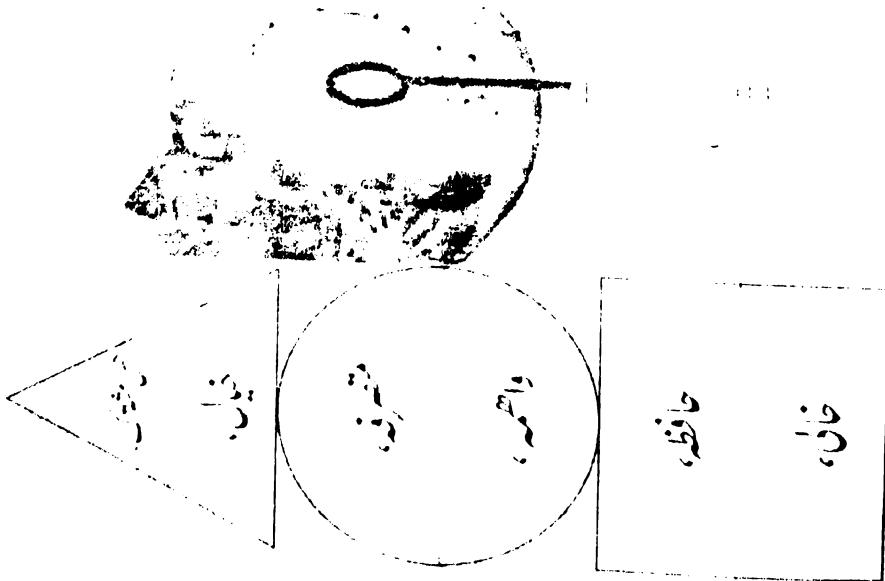
دویمه خبره په دے بحث کښ داده چه د حدس هم مراتب دی چه د چا حدس قوی وی د هغوی ذهن مطلوب ته ډیر ذر رسی. لکه انبیاء، اولیاء، حکماء شو او د بعضو خلقو حدس ضعیف وی په هر شی باندی به ورته لاس ایردی ورنه په اشاره ئی نه پیژنی لکه غبی قسم خلق او هغه خلق چه هغوی باندے سفاهت او ساده توب غالب وی نو کیدے شی یو شی به یو گس ته بدیهی وی حکه هغه ته به حدس او فراست حاصل وی او بل کس ته به هغه شی نظری وی حکه هغه به د حدس نه محروم وی. ورابعها المشاهدات: مشاهدات هغه قضایا ته وئیلے شی چه په هغه یقین عقل ته حاصلیگی. پس د مشاهده او احساس نه، مشاهده دیته وائی چه په یو شی علم راشی په واسطه د حواس خمسو ظاهر و سره چه قوة باصره، قوة سامعه، قوة شامه، او قوة لامسه دی، قوة باصره باری تعالی په سترگو کښے ایخے دے په دی سره انسان اشیاء وینی او قوة سامعه الله تعالی په دواړو غورونو کښے ایخے دے چه په دے قوة سره انسان آوازونه اورزی. قوة ذائقة په ژبه کښے ایخودے شوے دے چه کله شی په ژبه کیخودلے شی او د هغه ذائقه په لعاب سره خلط شی نو دغه قوة معلومی چه

دا ذائقه د څه شئ ده او قوه شامه دا قوه باری تعالی په دوو تېکړو د غوښو کېښ ایځی دے چه دا تېکړی د دماغو په اول سر کېښ او د پوزے په آخری حصه کېښ دی اوددی غوښو شکل پشان ده سرونو د میمو د بنځے دے (nipple of the breast) (یعنی بالکل غونډی منډی دی) په دے سره د اشیاء رانجات معلومیگی. او قوه لامسه باری تعالی په ټول بدن کېښ ایځودی ده خصوصاً په مسبحة او ابهامه گوته کېښ دا قوه په نسبت د نور بدن ډیر دے په دی قوه سره. د اشیاء یخ والے، گرم والے، خویه والے، جیشن والے، پوس والے، سخت والے، لوند والے، وچوالے، وغیره. کیفیات معلومیگی، یا به یقین راغله وی په دغه قضایاؤ باندے په وجدان سره یعنی په حواس باطنو سره.

د حواس ظاهره پشان حواس باطنه هم پنځه دی.

(۱) حس مشترك (۲) خیال (۳) متصرفه (۴) واهمه (۵) حافظه

تفصیل المقام دادے چه د هر انسان دماغو کېښ درے (۳) خانے وی او هره خانه په دوو حصو مشتمل ده اوله خانه د شکل مثلث پشان وی دویمه خانه گول ده او دریمه خانه د شکل مربع پشان ده په دے شکل سره حواس باطنه په دماغو کېښے موجود دی.



خانه اول په اوله حصه کښ حس مشترک دے د ده خدمات دادی چه ده کښ ظاهری اشیاء صورتونه منقش کیري پس د ادراک د قوت باصره نه خانه اول په دویمه حصه کښه خیال دے ده ده خدمت دادے چه دے خزانه دے دپاره ده حس مشترک یعنی یو صورت که ده حس مشترک نه غائب شی نو هغه په خیال کښ محفوظ پرورت وی معمولی توجه ده ذهن سره واپس یاد شی.

واهمه د دماغ ده دویمی خانه په حصه ثانی کښ واهمه ده ده دے خدمت دادے چه دا ده جزئیات محسوسو نه معانی جزئیه ادراک کوی. لکه مثلا دوه کسانو کښ ده محبت ادراک یا دوه کسانو کښ ده نفرت ادراک وغیره وغیره.

حافظه: ده دماغ په خانه ثالثه د اوله حصه کښ ده دې خدمت دادی چه دا خزانه ده دپاره ده واهمه یعنی واهمه چه کوم معانی جزئیو ادراک کړے وی هغه په دی قوه کښ محفوظ پراته وی.

متصرفه: ده دماغ خانه ثانی په حصه اول کښ ده دے خدمت دادے چه حس مشترک او واهمه چه کومو صورتونو ادراک کړے دے دا متصرفه په هغه کښ جوړ توپ کوی یا داسی اووایه چه کوم صورتونه په خیال کښ پراته دی نو قوه متصرفه په هغه کښ ترکیب او تحلیل کوی مثلا په خیال کښ صورت ده زید پروت دے نو متصرفه په هغه کښ تصرف اوکړی ده زید نه سر لړے کړی او بغیر ده سر نه هغه لره منده ورکړی یا مثلا زید په هوا کښی والوزوی یا په بل څه کار کښ مشغوله فرض کړی. دا تحلیل شو او که زید سر، سره ئے یو بل سر هم فرض کړو یعنی زید ذورأسین فرض کړی یا ئے زید ته ده حمارسرفت (fit) کړو نو دا ترکیب شو. (وهذه الأفعال كلها مُشاهدة نراها اليوم بالحاسوب (Computer)، والآلات الایکترونیة

دارنگه قوه متصرفه په هغه صورتونو کښ هم تحلیل او ترکیب کوی کوم چه په حافظه کښ پراته دی. په هغه کښ داسی تصرف کوی چه دیوشی نه بل شی جوړ کړی. و مدركات العقل الصرف: دے عبارة کښ مصنف بیان دیو نکته کوی چه هغه داده چه یو وجدانیات چه دا امور جزئیه دی ده دے ادراک حواس باطنه کوی او د

امور کليه چه مثلا انسانيت، حيوانيت وغيره دي د دے ادراك عقل کوی حواس باطنه نشی کولے.

### فائده :

په دي عبارة کښ اشاره ده دريم قسم ته د مشاهدات اول قسم د مشاهداتو هغه وه چه د هغي ادراك حواس ظاهر و کولو دويم قسم د مشاهداتو هغه وه چه د هغي ادراك حواس باطنو کولو دريم قسم د مشاهداتو دے چه د دي ادراك صرف عقل کوی بغير د واسطي د الاتو نه لکه علم زمونږ شو په خپل ذواتو او په افعالو د ذواتو باندي نو ټول اقسام د مشاهداتو دري شو نو مصنف فرمائی ، چه مدرکات د عقل الصرف ، دا په حواس باطنو کښ داخل نه دی بلکه دا مستقل قسم دی د مشاهداتو نه ، لیکن ! که د حس باطن نه مراد هغه قوه شي چه د حس ظاهر نه علاوه دے . نو بيا مدرکات د عقل په قسم ثاني (حواس باطنو) کښ داخل دی.

﴿احقر حسين علي حفظه الله﴾

فائده: حواس باطنه په وجود صرف فلاسفه قائل دی متکلمين ده حواس باطنو قائل نه دی متکلمينو په نزد باندے جزئیات کلیات تمام اشیاو ادراك زړه (heart) کوی. او عقل د زړه رهنمائی کوی. عقل ده زړه دپاره پشان د تارچ (tarch) دے. لیکن دا خبره یاد ساتل پکار دی چه د حواس باطنو په موجود کیدلو سره د اسلام په عقائدو باندے هیخ قد، غن؟ نه لکی. بلکه ده باری تعالی د قدرت مزید جهلکی ښکاره کیگی. لهذا متکلمين دی د دي د باطلولو ډیر تکلیف نه کوی

﴿احقر حسين علي حفظه الله﴾

وخامسها التجرييات: پنځم قسم ده بدیهیات هغه تجرییات دی. تجرییات هغه قضایا ته وئیلے شی چه په هغوی یقین حاصل وی. پس د بار بار تجربه (experience) کولو نه لکه السقمونيا مسهل یعنی سقمونيا (چه جمال کوټه ده) دا دستونه لکوی او د هغه نه بعد بيا صفراء ختمیری نو په دے قضیه یقین پس د بار بار تجربه کولو نه حاصل شویدے مثال په طور لکه فلیجل Flygel امساک راویلی ده دستونو نه. دا خبره هم په تجربه سره یقین ته رسیدلے ده یا لکه پینادول (Panadol) سره بخار

کنترول کیگی. په دے جمله یقین هم په تجربه سره حاصل دے. وسادسها لمتواترات: شپږ قسم د بدیهیات هغه متواترات دی. متواترات هغه قضایا ته وئیلے شی چه په هغه یقین حاصل وی د وجه د خبر ورکولو د دومره کسانو نه چه د هغوی اتفاق په دروغ باندے ممکن نه وی. مثلا زمونږ یقین حاصل دے په وجود د بغداد باندے اگر که مونگ نه دے لیدلے. ځکه د بغداد وجود باره کښ دومره خلغو خبر را کړیدے چه د هغوی یوځائے کیدل په دروغو محال دی، ځکه چه مسکن د هر یو جدا جدا علاقه کښ دے مثلا یو سرے کراچی کښ دے بل اسلام آباد کښ دے بل پشاور کښ دے بل کوهستان کښ دے بله وجه داده چه دا خبره ورکونکی دومره ډیر دی چه د دوی اتفاق په دروغ محال دے ځکه یو دوه کسان خود دروغو دپاره جمع کیدے شی لیکن په زرگونو کسان د دروغو جوړولو دپاره جمع کیدل ممکن نه دی.

واختلفوا فی اقل عدد هذه الجماعة: په متواترات کښ د عدد اکثر دپاره حد نشته کیدے شی چه یو واقعه هزار، لاکه، کسان ئے نقل کړی خیر دے، لیکن د عدد اقل دپاره څه حد شته او که نه؟

مصنف فرمائی، دی کښ اختلاف دے بعضو وئیلی دی چه کم از کم دا کسان به څلور وی که د څلورو نه تعداد کم شو دا خبر به متواتر نه وی. بعضو وئیلی دی کم از کم تعداد به لس وی او د بعض په نزد تقریبا کم از کم تعداد څلویښت کسان دی. مصنف فرمائی چه د عدد اقل دپاره هم څه تعین نشته بلکه دے ته به گورو چه واقعه څنگه ده، د هغه په مناسبت سره به خبر ورکونکو ته هم گورو. یعنی خبر دي حد ته اورسی چه یقین حاصلیگی بس دا متواتر دے خبر ورکونکی لس وی شل وی که څلویښت وی. ځکه که ورکوته واقعه وی خو چه کم کسان ئے نقل کړی نو هم یقین راځی لیکن که غټه واقعه وی نو تر څو چه ډیرو کسانو نه وی نقل کړی نو یقین نه راځی مثلا په افغانستان کښ په امریکنیانو باندے بلاستنګ (blasting) اوشو په هغه کښ شل کسان مړه او پنځوس ژوبل شو. نو دا وره واقعه ده چه دوه درے کسان ئے نقل کړی نو هم یقین راځی لیکن که څوک دا

واقعہ نقل کري ڇه صدر بُش (bush) سره د هيلي ڪاپٽر (helicopter) نه طالبانو والوڇولو نو په دے واقعہ يقين هله راڻي ڇه ڊير خلق ئے نقل کري يا ئے ڪم ڪسان نقل کري. ليڪن ڇه د هغوى خبر قابل يقين وى نو يقين حاصليري.

فهذه السّنة هي مبادئ البراهين ومقاطع الدليل ومنتهى اليقين:

دا شپڙ قسمه بديهيات دا د برهان د مباديو نه دى يعنى برهان د دے نه جوڙيگي او دى مباديو نه ڇه ڪوم دليل جوڙ شي هغه قطعي دليل وى او پوخ وى په يقين ڪنن.

فائدة زعم قوم: يو غرض د مصنف د فائده نه يو اختلاف ذڪر ڪول دى دويم غرض د مصنف احقاق دما هو الحق او ابطال دما هو الباطل دے. اختلاف دادے ڇه بعض علماء د منطق هغوى وائى ڇه مقدمات نقليه يعنى هغه مقدمات ڇه رانقل شوى وى دا په طريقه د تواتر سره ولے نه وى نو بيا هم دا قضايا نه مستعمليري په قياس برهاني ڪنن. يعنى قياس برهاني دينه نشي جوڙيدے وجه داده ڇه قياس برهاني قطعي او يقيني وى او مقدمات نقليه ڪنن د غلطى او د خطاء قوى احتمال دے نو مقدمات نقليه ظنى شو نو يقيني شى د ظنى نه ڇنگه مرڪب ڪيگي په دے علماء مصنف رد ڪوى په دے عبارة سره ڇه ‘وَإِنَّ هَذَا الظَّنَّ إِنَّمَا حَاصِلٌ دَرْدَادِ ڇه دا گمان صحيح نه دے ڇڪه مقدمات نقليه د يقين فائده ورڪوى خصوصاً په هغه وقت ڪنن ڇه دا د عقل هم مطابق وى او دارنگه مقدمات نقليه ڪنن د نقل شرائطو لحاظ شوے وى.

هاڻ ڪه خالى مقدمات نقليه وى نه د شرائطو د نقل لحاظ وى او نه مطابق د عقل سره وى بيا دا مقدمات نقليه يقيني نه دى. نو حاصل د رد دا شو ڇه هر مقدمه نقليه ظنى نه وى (هر سور ڪيرے شاه ڪل نه وى) نو دا په قياس برهاني ڪنن چليري.

(والله اعلم)

۱- خبردار: دمصنف دا عبارت ڇي وانضم اليه العقل "نه معلومير ڇي مقدمات نقليه هه مفيد د يقين دى ڇي د عقل مطابق وى والا فلا" داخبره غلطه ده. دامذهب د معتزلو دے. (ولمصري انه ابرؤ من هواء المحراب في تانوت. ولايكاد يروج على اطلاقه الاصبى او مجنون). صحيح خبره داده ڇي دليل نقلى مقرون بالشرائط مفيد د يقين دے د عقل مطابق وى او ڪنه. ‘وَإِنَّ هَذَا الظَّنَّ إِنَّمَا حَاصِلٌ دَرْدَادِ ڇه

### فصل البرهان قسبان لتي وائي

غرض ده مصنف ده دے فصل نه تقسيم کوي ده برهان دوو قسمين ته چه يو برهان لمي دے او بل برهان ايني دے. برهان لمي ديته وائي چه حد اوسط ذهن او نفس الامر دواړو کښي ده نسبت ده پاره علت وي (مراد ده نسبت نه نسبت ده اکبر دے اصغر ته) مثال لکه زيد متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط محوم فزید محوم په دي مثال کښي حد اوسط چه متعفن الاخلاط دے علت دپاره ده نسبت چي ثبوت ده حمي دے زيد ته او دا حد اوسط علت په ذهن او قياس کښي هم دے او په نفس الامر کښي هم علت دے ځکه حمي هله راځي چه تعفن ده اخلاطو راشي.

ده برهان لمي دويم تعريف دا هم مشهور دے چه برهان لمي ديته وائي چه هغه کښي انتقال وي علت نه معلول ته. په مثال مذکور کښي متعفن الاخلاط چه علت دے ده نه انتقال راغلي دے معلول طرف ته چه حمي ده او برهان ايني ديته وائي چه حد اوسط صرف ذهن (قياس) کښي علت وي دپاره د نسبت په نفس الامر کښي علت نه وي.

مثلا زيد محوم وکل محوم متعفن الاخلاط فزید متعفن الاخلاط په دے مثال کښي حد اوسط چه محوم دے (يعني بخار) صرف ذهن او قياس کښي علت دے ده متعفن الاخلاط دپاره په نفس الامر کښي محوم علت نه دے ده متعفن الاخلاط دپاره ځکه په نفس الامر کښي ده بخار ده تعفن ده اخلاط نه روسته راځي نو يو شئ چه وجود روسته راځي هغه ده مخکښ شئ دپاره څنگه علت جوړيدے شي؟

يا ده برهان ايني تعريف داسي هم کولے شي او مشهور هم دے چه هغه کښي انتقال راغلي وي ده معلول نه علت ته مثال مذکور کښي محوم دا معلول دے، ده نه انتقال راغلي دے علت ته چه متعفن الاخلاط دے. والله اعلم وعلمه اتم واکمل.  
(اللَّهُمَّ انْفَعْنِي مَا عَلَّمْتَنِي وَعَلَّمْنِي مَا يَنْفَعُنِي)

### فصل القياس الجدلي

غرض د مصنف د دي فصل نه بيان د دويم قياس دے د صناعات خمسو نه چه هغه قياس جدلي دے.

وجه د تسميه : جدل جهگري (debate) او مباحثي ته وائي او دا قياس هم اکثر په مناظرو او لانجو کښ استعماليري ، دی د وجي نه ديتته قياس جدلي وائي .

تعريف د قياس جدلي : اصطلاحاً قياس جدلي په دري قسمه دے :

(۱) اول قسم هغه دے چه مرکب شوي د داسي مقدماتو نه چه هغه عند عوام الناس مشهوری او متفقہ وي . دا شهرت او اتفاق د وجي د مصلحت عامه نه وي لکه العدل حسن وکل حسن محبوب فالعدل محبوب يا لکه الظلم قبيح والقبيح شنيع فالظلم شنيع يا لکه الارهاب (terrorism) (دهشتگردي) حركة شنيعة وکل حركة شنيعة جريمة فالارهاب حركة جريمة” او که شکل ثاني سره جوړول غواړي نو بيا به داسي شي کل ارهاب حركة شنيعة ولا شي من الجهاد بحركة شنيعة فلا شي من الارهاب بجهاد . او يا دا اتفاق د فطري عادت نه وي لکه كشف العورة عند الناس قبيح وکل قبيح واجب الاجتناب فكشف العورة واجب الاجتناب . دويم قسم قياس جدلي هغه دے چه مشهوری وي عند قوم دون قوم برابره خبره ده که صحيح وي او که خطا . چه صحيح وي لکه الخنزير نجس بعينه وکل ما هذا شانه لا يطهر فالخنزير لا يطهر ، دا مقدمه په نزد د مسلمانانو مشهوره ده او صحيح هم ده . او چه مشهوره وي عند قوم او غلطه وي لکه البقرة حيوان مقدس وکل حيوان مقدس اكله حرام فالبقرة اكله حرام (البقرة جنس عند البعض فلا يرد ما يرد) دا مقدمه په نزد د هندوانو مشهوره ده او حقيقه غلطه ده .

(۲) دريم قياس جدلي هغه دے چه مرکب وي د داسي مقدماتو نه چه هغه مسلم وي عند الخصم يعني خصم او مناظري هم تسليموي مثلاً اجتماع النقيضين محال ، التسلسل باطل ، الواجب قديم با الذات والزمان ، الدور محال وغيره مقدمات شو .

فائده : مقدمات مشهوره د پاره يو مثال قتل السارق واجب ذکر شوي دے دا مثال د مقدمات مشهورو نه کيدل مشکل دی لان المسلمون وغيرهم غير قاتلين بهذا الحكم

فلا آن يكون مشهوراً فتفكر . ﴿ احقر حسين على حفظ الله ﴾

دويمه خبره : د هندوانو قول ذبح الحيوان مذموم ذکر دے ليکن صحيح خبره دا ده چه هندوان صرف ذبح د بقری مذمومه گنہري او د هغي دفاع (protection) هم

کوی احتراماً لمعبودهم" او د نورو حیواناتو ذبح او اکل دواړه هندوانو کښ رائج دے  
کما هو ظاهر من المشاهدة .

غایة ما فی الباب : مونر دا ویلے شو چه مقدمات مشهوره فی ما بین الناس په  
اختلاف د امکانو ، ازمنوؤ و اشخاصو ، اقرانو ، عاداتو ، سره مختلف کیری . فلا ملام  
ولا کلام . ﴿احقر حسین علی حفظہ اللہ﴾

فائده : د یو قوم اتفاق راتلل په یو عقیده د هغی مختلف اسباب کیدے شی . دلته  
صرف دوه ذکر دی (۱) رقة القلب : د بعضی خلکو زړه نرم وی د هغی وجی نه سختو  
احکامو ته د ټینگی نه وی او د هغه نرمی اثر په عقیده هم وی . لکه گستاخ رسول  
په نزد د مسلمانانو واجب القتل دے بحکم شرعی لیکن د انگریزانو په نزد هغه  
معاف دے . یا لکه زانی محسن سزا رجم او قتل دے لیکن د روشن خیالو ( bright  
dreams) په نزد هلک راضی جینی راضی نوڅه کار دے د قاضی ؟

### ولکل قوم مشهورات خاصة بهم :

په دی عبارت کښ مصنف چه د هر قوم او د هر فن والاؤ په نزد څه قضیه مشهوره  
وی چه دغه مشهوره قضیه د بل قوم او بل فن والاؤ په نزد مشهوره نه وی اگر که  
دغه قضیه په نفس الامر کی غلطه ولی نه وی مثلاً مبتدعینو کښی دا قضیه مشهوره  
ده چه 'إرأ الاولیاء یدقرون أعداءهم وینصرون أولیاءهم' او په بریلیانو کښ دا  
قضیه مشهوره ده چه 'من هیأ طعاماً وجمع إخواناً وأوقد سراجاً ولیس جدیداً وتبحر وتعطر  
تعظیماً لقراءة مولد النبی صلی الله علیه وسلم بعثه الله یوم القيمة ..... مع الصدیقین الخ ، او  
په اهل تشیع کښی دا قضیه مشهوره ده : من تمتع مرة فدرجته کدرجة الحسین ومن تمتع  
مرتین فدرجته کدرجة الحسن ومن تمتع ثلاث مرات فدرجته کدرجة علی..... الخ

اگر که دا قضایا په نفس الامر کښ غلطی او فاسدی دی او چه یوه قضیه په یو  
جماعت کښ مشهوره وی او صحیح وی لکه تبلیغیانو کښ دا قضیه مشهوره ده چه  
الله تعالی سے ہونے کا یقین او مخلوق سے نہ ہونے کا یقین دلوں میں پیدا کرنا او د اشاعت والو په نزد  
داقضیه مشهوره ده : توحید و سنت سے محبت ..... شرک و بدعت سے نفرت . او ختم نبوة والو په  
نزد دا قضیه مشهوره ده چه : فرماگے یہ ہادی ..... لانی بعدی . او جمعیت والو په نزد

دا قضیہ مشہورہ ده : جمعیت کی دعوت جمعیت کا پیغام،،، خدا کے زمین پر خدا کا نظام. او د اهلحدیثو پہ نزد دا قضیہ مشہورہ ده : اہل حدیث کے دواصول ... قال الله وقال الرسول . دغه رنگه د هر جماعت او پارتی شہ مشہورہ قضیہ شتہ چہ دتولو ذکر کول د طوالت نہ خالی نہ دی.

دویم سبب : ہفہ نرمی د مزاج ده یا د نرم مزاج نہ متاثرہ کیدل دی نو دداسی خلکو اکثر فیصلی پہ نرمی بناء وی مثلاً فی زماننا حضرات تبلیغیہ (preachers) شو چہ ہغوی اکثر ، بدمعاشان ، شیریان ، مجرمانو لہ معاف کول پسند کوی . انتقام اغستل نہ غواری . پہ دی ارادہ چہ ہو کتا ہے دا اهل شرارت بہ ائندہ نیکان شی لعل الله يَهْدِيهِمْ . د دی حضراتو پہ دی قضیہ اتفاق دے چہ العفو لاهل الشرارة حسن . مثلاً بل طرف تہ حضرات مجاہدین دی ( guerrilla fighters in Islamic countries ) ہغوی اکثر مزاجاً سخت وی . ہغوی اهل شرارت او بدمعاشانو لہ تعزیر او انتقام اخستل خوخوی . چہ شیریان او بدمعاشان دی کوترہ کرے شی چہ ددوی نسل عبرت واخلی فَشَرَّ ذَبِيْهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ .

د دوی پہ نزد باندی پہ دی قضیہ باندی اتفاق دے چہ 'الانتقام من اهل الشرارة حسن' دارنگہ ده هر فن والا پہ نزد ہم شہ مقدمات مشہور وی لیکن د بل فن والا پہ نزد ہفہ مشہورات نہ چلیکی . لکہ د نحویانو پہ نزد دا قضیہ مشہورہ ده چہ کل فاعل مرفوع و کل مفعول منصوب و کل مضاف الیہ مجرور، اصول فقہہ والو پہ نزد دا قضیہ مشہورہ ده چہ الامر للوجوب، یا اذا ذکر الشئ مطلقاً يراد به الفرد الكامل، دارنگہ ده فقہاء پہ نزد دا قضیہ مشہورہ چہ "الغرم بالغنم" ده علم منطق والو پہ نزد دا قضیہ مشہورہ ده چہ "الشکل الاول بدیہی الانتاج" د علم حکمت والو پہ نزد دا قضیہ مشہورہ ده چہ کل جسمٍ مرکبٌ من الھیولی والصورة وغیره ذالک.

### وللمشهورات شبه بالاولیات:

غرض د مصنف د دی عبارتہ نہ دیو جزئیہ وضاحت کوی ہفہ دادہ چہ فرق کوی پہ مابین د مشہورات او اولیات کنس خکہ ککہ ککہ مشہورات او اولیات کنس اشتباہ راخی . نو فرق دادے چہ مشہورات ککہ ککہ غلط وی او اولیات ہمیشہ صحیح وی خکہ د اهل ہند پہ نزد ذبح البقرۃ مذموم،،، دا مشہورہ ده لیکن حق نہ ده، نو

مصنف فرمائی چه کومه قضیه مشهوره وی د هغی شهرت ته به نه گورو د هغی د شهرت نه به ذهن خالی کرو بیا به ئی د عقل په میزان باندے اوتلو بیا به اوگورو چه دا مشهوره ده او که اولیه ده. که مشهوره وه نو اوبه گورو چه د مشهوری کوم یو قسم دے آیا هغه قسم دے چه ټول قوم ورباندے متفق وی او کنه هغه قسم دے چه بعض قوم ورباندے متفق وی (ده وجه ده نرم والی ده زړه نه او یا ده وجه ده احترام د معبود خپل نه) او کنه دغه قضیه اولیه ده.

### والغرض من صناعة الجدل:

غرض د مصنف ده دې عبارت نه بیان ده غرض او فاندے د قیاس جدلی دے حاصل ده هغے دادے چه د قیاس جدلی فائده داده چه د قیاس جدلی په ذریعه سره متکلم الزام راوستے شی په خصم باندے دارنگه خپله رائے هم محفوظه ساتلے شی د خطاء او د غلطی نه.

### فصل فی القیاس الخطابی:

غرض د مصنف په دے فصل کښ بیان د دریم قسم د صناعات خمسو دے چه هغه قیاس خطابی دے قیاس خطابی تعریف او حکم مصنف په دے عبارت سره کوی.

مفید للظن: دا حکم د قیاس خطابی دے او تعریف ئے دادے:

ومقدماته مقبولات ماخوذات ممن یحسن الظن فیهم الخ.

حاصل دادے چه قیاس خطابی د دوه قسمه مقدماتو نه مرکب کیگی. (۱) اول قسم دادے چه قیاس خطابی مرکب وی د داسی مقدماتو نه چه هغه مقبولی وی عامو خلقو ته ځکه مقبولی وی چه دا مقدمات راخستلے شوے وی د هغه خلقو نه چه په معاشره کښ په هغوی حسن ظن وی لکه عرفاء، حکماء، اولیاء، علماء، امیران صاحبان، نیک پیران، نو کوم مقدمات چه دا قسمه خلقو نه راخستلے شوی وی نو دا مقدمات د عامو خلقو په نزد مقبولی وی نو دا قسمه مقدمات صحیح هم کیدے شی او غلطی هم کیدے شی د دے وجه نه قیاس خطابی مفید د یقین نه دے بلکه مفید د ظن دے. بعض اقوال د اولیاء لأمثلا: (۱) دلیل عقل المرء قوله و دلیل اصله فعله (۲) رُب عالم قتلته علمه و رُب جاهل نجا بجهله (۳) ذلاقة اللسان رأس المال (۴)

زكوة العلم الاحتمال (۵) رؤية الخليل جلاء العين (۶) من لم يعظ بالناس وعظ الله به الناس (۷) كثرة الوفاق نفاق وكثرة الخلاف شقاق (۸) طر مع الاشكال (۹) جولة الباطل ساعة وجولة الحق الى الساعة (۱۰) مشرب العذب مُرذخ (تلك عشرة كاملة) او بعض اقوال د حكماؤ مثلاً (۱) ضرب الحبيب أو جع من كليل ضرب (۲) ضيق القلب اشد من ضيق اليد (۳) دوام الشور برؤية الاخوان (۴) خلوا القلب خير من ملأ الكيس (۵) خلوص الوؤ من حسن العهد (۶) جرقه الاولاد محرقه الاكباد (۷) جدّة العرء تهلكه (۸) شرط الألفه ترك الكلفه (۹) بشائنه الوجهه عظيمه ثانيه (۱۰) أخوك من وآساک بالشب (تلك عشرة كاملة) او كوم مقدمات چه انبياء عليهم السلام نه منقول وى په قياس خطابى كنب داخل نه دى حكه قياس خطابى ظني وى او منقولات الانبياء قطعى او يقينى وى حكه هغه وحى وى او تأيد په معجزه سره هم شوه وى لهذا په منقولات الانبياء كنب أنيس، بيس نه كيكي بلكه هغه يقينى وى.

دويم قسم قياس خطابى دادے چه ده داسى مقدمات نه جوړ شوه وى چه هغه مضمونات وى يعنى په هغه مقدمات غالب گمان وى چه دا صحيح دى اكر كه مرجوح احتمال دا هم وى چه دا صحيح نه دى نو په دے دويم قسم كنب حدسيات، تجريبات، او متواترات هم داخل دى حكه دهغوى باره كنب هم دا فيصله ده چه غالب گمان دادے چه دا حدسيات تجريبات او متواترات صحيح او حق دى اكر كه دا احتمال په كنب شته چه دا صحيح نه وى.

هغه قياس چه مركب وى ده مقدمات مضمونه نه لكه ته او واى زید ده شي بازار كنب گرخی او خوك چه ده شي بازار كنب گرخی هغه پاگل وى نو زید پاگل دے په دے قياس كنب غالب گمان هم دادے چه زید پاگل وى ليكن احتمال مرجوح دا هم شته چه زید دى پاگل نه وى بلكه ده بازار خوكيدار دې وى يا لكه زید ده شي گرخی او خوك چه ده شي گرخی هغه غل وى نو زید غل دے راجح احتمال هم دادے چه زید غل وى ليكن مرجوح احتمال هم لرى چه زید غل نه وى بلكه پوليس والا دے وى يا سپيشل برانچ والا دے وى.

قوله بسبب عدم شعور العلة: دليل دے ده حدسيات او تجريبات داخلیدل په قياس

خطابی کنس قولہ او عدم ..... دلیل دے دہ دخول دہ متواترات دپارہ پہ قیاس خطابی کنس. ولہذا ایضاً منفعۃ عظیمۃ: پہ دی عبارت سرہ مصنف فائدہ ذکر کوی دہ قیاس خطابی حاصل ئے دادی چہ قیاس خطابی چہ علماء خطباء، واعظین، ذاکرین دی دپارہ استعمالوی چہ پہ دی سرہ دنیا او آخرت پہ خہ کارونو دپارہ ترغیب ورکوی او دنیا او آخرت دہ بدکارونو نہ عوامو تہ ترہیب ورکوی چہ دینہ زان بچ کړئ. یعنی قیاس خطابی دہ ترغیب او ترہیب یوہ لویہ ذریعہ دہ دغہ وجی نہ علماء، خطباء یو لئوئے اجتماع تہ پہ دی قیاس خطابی سرہ خطاب کوی او پہ دی سرہ مجلس گرمہ وی چہ د خطیب بیان سرہ پہ عوامو کنس یو وجدانی او جذباتی کیفیت پیدا کیری. حتی کی سامعین پہ جذباتو کنس راشی نو بے اختیارہ دا نعرہ پہ خولہ وی (علامہ فلان زندہ باد) (قائد قدم بڑھاؤ ہم تمہارے ساتھ ہیں) وغیرہ وغیرہ،

### فصل القیاس الشعری

غرض د مصنف پہ دی فصل کنس بیان د خلورم قسم د صناعات خمسؤ دے چہ ہغہ قیاس شعری دے.

قیاس شعری تعریف مصنف پہ دی عبارت سرہ کوی:

قیاس مؤلف من المخيلات الصادقة او الكاذبة المستحلية او الممكنة.

یعنی قیاس شعری ہغہ قیاس دے چہ دا جوہرے شوے وی د ہغہ مقدمات نہ چہ ہغہ خیالی وی او سرے خوشحالہ کوی یا خفہ کوی برابرہ خبرہ د چہ صادقی دی او کہ کاذبی، او کہ صادقہ وی نو بیا برابرہ خبرہ دی چی ممکنی وی او کہ محالی مقدمات خیالیہ ہغہ مقدمات تہ وئیلے شی چہ پہ ہغی تصدیق نہ وی حاصل بلکہ پہ ہغی باندے تخیل حاصل وی او تخیل یو قسم دے د تصور نہ تخیل دیتہ وائی چہ علم راشی پہ یو نسبت تامہ خبریہ باندے خو پہ دی نسبت تامہ کنس نفس ناطقہ لحاظ د مطابقت او د عدم مطابقت د واقع سرہ نہ وی کڑے او دہ مقدمات خیالیو نہ سرے خوشحالہ او خفہ کیری خکہ چہ نفس خنکہ د صحیح خبرو او د یقیناتو تابع کیری دغہ رنگہ نفس د خیالات نہ ہم متاثرہ کیری او د ہغی تابع کیری بلکہ بعض اوقاتو کنس د خیالاتو نہ دیر متاثرہ کیری مثال د ہغی چہ شجر مشتمل وی پہ

خيالات صادقو باندی او نفس په هغی خوشحاله کیری لکه:

خما پښتون تندي سره د زخم تاج مزه کا  
داستا پښتنی سترگی د رنجو په لوپته کښ  
خما شوخه خوانی په بارودی واسکت خه ښکاری  
دا ستا نازک بدن د ستارو په لوپته کښ  
پتکه مو د خوانانو د غیرت ترجمانی کړی  
عزت او خائست وی د جینکو په لوپته کښ  
(مفتون)

په اردو کښ مثال لکه :

رخ مصطفیٰ ہے وہ آئینہ کہ اب ایسا دوسرا آئینہ

نه ہماری بزم خیال میں نه دکان آئینہ ساز میں

او چه د نفس د هغی په اوریدلو سره خفه کیری لکه :

تمام غنچه و گل داغ دل بنے کیفی خزاں نصیب بهاروں سے کیا لیا میں نے

والغرض من هذه الصناعة ان ينفعل النفس بالترهيب والترغيب:

دې عبارت سره مصنف فائده د قیاس شعری ذکر کوی چه ده قیاس شعری فائده داده چه دا په نفس کښ ترغیب او ترهیب پیدا کوی یعنی کوم کار چه کول مناسب وی دهغه شوق پیدا شی او کوم کار نه چه منع کول مقصد وی هغه نه ویره پیدا شی. د ترغیب ده پاره مثال چه یو کار ته مثلا جهاد ته ترغیب ورکول وی لکه دا اشعار شو:

چه ښکاری لیونو ته لیونی خومره مزه کا  
په ټول کلی اولس کښ داسې خومره مزه کا  
سینگار چه ئه خوانی په کمر بند او په ټوپک وی  
زلیو کښ هم دغه شاه زلمی خومره مزه کا  
طالبه ښائسته ږیره تورې زلفی دے زړگی وړے  
خو بل در سره گرانه تور پتکه خومره مزه کا  
ساده ساده وطن چه په شرعی ښکلا سینگار شی  
رنګین رنګین ده وینو پسرلی خومره مزه کا

یا ترغیب وی خه اعمالو کولو ته او خه کردار خپلولو ته لکه دا اشعار شو:

دا چه ربه بنیادم قیمتی کیری  
ستا په فضل او کرم قیمتی کیری  
هغه یاد کره چه حرم پری قیمتی دے  
دا پربرده چه په حرم قیمتی کیری  
تور رانجه د تورو سترگو قیمت نه دے  
داد تورو شپو په نم قیمتی کیری  
خما خوار زخمی زره به لویه خدایه!  
ستا د رحم به مرهم قیمتی کیری  
کاش که زه خاوره د هغه چا د بنپو وے  
چه ئے خاوره په قدم قیمتی کیری  
خوشحالی یوه نشه ده سپکه وی دی  
سرے کله کله په غم قیمتی کیری  
وخته! بڼه تور غمونه راته راکړه  
سپین کاغذ په تور قلم قیمتی کیری  
که د زره گل قیمتی غواری مفتونه  
داد اوبنکو په شبنم قیمتی کیری  
(مفتون)

یا په هغه شعر کښن ترهیب ورکول وی لکه دا شعر شو:

کسی خاکی پر مت کر خاک اپنی زندگانی کو  
جوانی کرند اس پر که جس نے دی جوانی کو

یا لکہ دا شعر شو :

فخاشی بڑھ نہ پائے کہ یہ آنجل چمین لیتی ہے  
خلش رشتوں میں پڑھ جائے تو کاجل چمین لیتی ہے (ذاکر)

واشترط فی الشعر: غرض وہ مصنف وہ دے عبارت نہ دادے چہ شعر کنب دا شرط دے چہ دا بہ د صرف او نحوے وہ قواعد مطابق وی کہ وہ قواعد وہ لغت مطابق نہ وو نو ہفہ تہ بلیغ او فصیح شعر نہ وئیلے کیگی۔

مشملاً علی استعارات بدیعہ رائعہ و تشبیہات انیقہ فائقہ الخ:

دارنگہ پہ شعر کنب دا شرط دے چہ دے بہ مشتمل وی پہ عجیبہ او شاندارو استعاراتو او دارنگہ پہ اعلیٰ تشبیہاتو ہفہ اشعار چہ مشتمل وی پہ خیالاتو تشبیہاتو او استعاراتو باندے لکہ:

خان چہ سنگار کھری تورو سترگولہ لکئی اوباسی  
زما د زرہ د کورہ کدی خوشحالی اوباسی  
ستا دمستی غرور بہ یو باد زمبور ماتوی  
خما د زرہ د چوپال ستنی خوشیلی اوباسی  
(امیر جان)

(استعارہ)

او چہ مشتمل وی پہ تشبیہہ باندے د ہفے دپارہ مثال لکہ:

کبھی صحرا ترا لہجہ کبھی بارش تیری باتیں  
کبھی ٹھنڈا ترا لہجہ کبھی آتش تیری باتیں  
متاعِ زیت ہے نینا یہی غربت یہی دولت  
کبھی کاسہ ترا لہجہ کبھی بخشش تیری باتیں

ویورث فرحاً او یوجب ترحاً: یعنی دا د شعر کمال دے چہ کلہ پہ نفس کنب داسی  
اثر او کھری چہ نفس خوشحالہ شی او کلہ پہ نفس کنبے داسی اثر او کھری چہ نفس  
خفہ غمجن شی . بعض ہفہ اشعار چہ نفس کنب خوشحالی او جذبہ د جہاد پیدا

دا ثبوت د خپلواکی لیلی ته بڼایو  
 لیونی په صحراگانو باندے ولؤ  
 مونگه د جوند په قدر دومره خه پوهیږو  
 چه خانونه دشمنانو باندے ولؤ  
 مظلومان د ترحم خادر کنس نغارو  
 د غم غشی ظالمانو باندے ولؤ  
 مونږ په ښکلو باندے سره گلونه شیندو  
 خو بدرنگ خلق بوتانو باندے ولؤ  
 پاک الله داسی عجیب طاقت راکړی  
 چه شاهان په ملنکانو باندے ولؤ  
 (مفتون)

او هغه اشعار چه نفس کنس خفگان پیدا کوی لکه ده اردو دا بعض اشعار شو:

اوزار تھمادیتی ہے ہاتھوں میں غریبی  
 ہر طفل کی قسمت میں کتابیں نہیں ہوتی



غربت نے اڑایا ہے میرے فن کا مذاق  
 تیری دولت نے تیرے عیب چھپا رکھے ہیں



یہاں مزدور کو مرنے کی جلدی یوں بھی ہے محسن  
 کہ زندگی کی کشمکش میں کفن مہنگا نہ ہو جائے



چہرہ بتا رہا تھا کہ مارا ہے بہوٹ نے  
 حکیم یہ کہہ رہے تھے کہ 'کچھ کہا کہ مر گیا'

ومن ثم لا يجوز فيه استعمال الاوليات الصادقة: یعنی ہر کلمہ چه پہ قیاس شعری  
 کنس دا شرط دے چه دے بہ مرکب وی د مخیلاتو نہ نو جائز نہ استعمال دہ قضایا

اوليو صادقو ځکه په قضايا اوليات باندے علم تصديقي وي او ځمبل يو قسم دے د تصور نه.

ويستحسن استعمال المخيلات الكاذبة: يعني په دے شعر کس خيالي خبرے خصوصاً چه هغه مشتمل وي په دروغو او مبالغه باندے د هغه استعمال ډير څه دے د دے دپاره تائيد مصنف د عارف گنجوي قول هم پيش کرے دے چه دا بزرگ خپل بچي ته چه ده ده د جگر ټکره (lovely son) ده دا وصيت کوي بچيه شعر او شعر فن نه ځان لرے ساته دا څه کار نه دے او دا وصيت ئے په دے بيت کښ کرے دے:

در شعر بچ و در فن او

چون الذب اوست احسن او

يعني ده لچر شعر (Feeble couplet) او د هغه د فن نه ځان بچ ساته ځکه چه کوم شئ دروغ وي هغه په دا قسم شعر کښ ډير بناسته وي.  
وکقول القائل: سره مصنف مثال پيش کوي چه دروغ خبري لره چه شعر کښ مرچ مصالحه ورکړے نو هغه نه يو vip کلام جوړيکي گوره کنه دي دروغو ته چه يو شاعر ده څمرو، او ده محبوب، صفت کوي:

لها البدر كاس وهي شمس يديرها

هلال و گم يبدوا اذا مزجت نجم



يعني شرابو دا کاسه په شان ده څوار لسمے سپورمئ ده (په پرق پروق کښ) او دا شراب پشان د نمر دی (په چهمک دهمک کښ) او دي کاسئ دپاره اړوي راروي هغه گوټي ده محبوب چه پشان ده اولي مياشت دی. (يعني محبوب گوټي نري سپيني ځانسته کړي وري دی په هغه گوټو سره کاسه د شراب نيوي کله چاته ورکوي کله چاته).

او چه کله دي شرابو سره څه شئ مثلا اوبه گد شئ نو په شرابو کښ بيا غور پرق پروق پشان د ستورو بنکاري نو پوره مياشت، نمر، او اول مياشت، او ستوري دا ټول چه يو ماحول کښ جمع شئ نو دا مزه څه په الفاظو کښ نشم بيانولے. (دا ورو

(مقصد د شعر)

په دے شعر کښ شاعر ټول دروغ وئیل دی لیکن هغه له ئے داسے مصالحه ورکړي د چه حقیقت ښکارېږي.

وقال شاعر په دے مثال سره مصنف دویم مثال پیش کوی چه دروغ او خیالی خبره په شعر کښ ډیر ښائسته کیږي. لکه دا شعر شو:

لَا تَعْجَبُوا مِنِّي غَلَا لَتِهِ

قَدْ زُرُّ زُرَّارُهُ عَلَى الْقَمَرِ

تاسو تعجب مه کوئ د زوروالی د 'بنین' د محبوب نه ځکه د ده تنږی (batton) ترلے شوے دی په سپورمئ باندی. د شعر مطلب دادے چه ځما د محبوب دا بنین زور دے دا خبره منم خود دي وجه داده 'چه ځما محبوب پشان د سپورمئ دے او بنین ده ده جوړ دے د کتان کپړی نه او کتان کپړه سپورمئ ته نشی ټینګیدے زر زړیکي نو ده ده دا بنین که زور وی او سورے سورے، وی نو دا څه عیب نه دے بلکه دا محبوب ده حسن ده جهلکو یو دلیل دے، دیته مبالغه فی التشبيه یا خیالی دروغ ویلے شی، په عربی کښ یو بل مثال لکه:

قالت سِنَّتَ فَأَيْنَ اِثَارَ الْهُوَى؟      لو كُنْتَ تَعَشَّقُنِي لَكُنْتَ نَحِيلاً

فاجبتُها كَتَمَ الدَّمْعِ عَنِ الْوَرَى      قد زاد من وزني قَصْرَتْ ثَقِيلاً



حالانکه دا 'سوچه' دروغ دی. پښتو کښی مثال:

تاسره تشبیه ورکوم شمعی او سپورمئ ته  
د دینه زیات به څه وی ادب د رنږا گانو؟

اردو کښ مثال:

تشبیه دوں تو کس سے کہ تیرے حسن کا ہر رنگ  
نیلیم الگ، زمر دا الگ، یا قوت الگ، مرجان الگ

وقد ينتج اجتماع النقيضين: يعني اجتماع د نقيضين خو عامو حالاتو کنس ممنوع ده لیکن په قیاس شعری کنس اجتماع د نقيضين جائز ده حُکمه ده شعر مدار اکثر په خیال باندے وی او په خیال کنس اجتماع د نقيضين راتلے شی مثلاً:

انا مظهر الحوائج با اللسان مظهرها با المدامع (صغری) یعنی حه خپل حاجتونه په ژبه سره پت ساتم (چاته اظهار نه کوؤم) او بنکاره کوم حاجتونه په اوبنکو سره (یعنی د سترگو نه اوبنکې روان کړم نو خلقتو ته پته اولگی چه یار محتاجه دے) وکل مضر الحوائج صامت وکل مظهرها متکلم (کبری) هر څوک چه خپل حوائج پت ساتی چه هغه صامت دی او چه څوک ئے بنکاره کوی نو هغه متکلم وی نو حد اوسط چه مضر الحوائج او مظهرها دے لرې کړی نو نتیجه به دا شی انا صامت و متکلم. او دي نتیجه کنس اجتماع ده نقيضينو راغلي ده چه صامت او متکلم دے او په پستو شعر کنس چه اجتماع د نقيضين راغلی وی لکه:

د عجيب خصلت خاوند وو ورته فکر حیرانیکي  
هم پخپله پسرلے وو هم خزان سره خزان  
هم بادشاه وو هم ملنگ وو عجيب غوندے انسان وو  
هم خور وو هم به تريخ وو يو بنده وو ده رحمان  
(نجم)

په اُردو کنس مثال لکه:

هميشه استحالہ سن رہے تھے دو نقيضوں کا  
رخ دلدار کی زلفوں نے توڑا گُر حکيموں کا  
اکٹھا کفر وایمان ہے رُخ دلدار کے اندر  
نہ پوچھو کیا مزہ ملتا ہے پس دیدار کے اندر  
(توضیحات)

او په عربی کنس مثال لکه :

الحبُّ فيه حلاوةٌ ومرارةٌ والحبُّ فيه شقاوةٌ وُنعيمٌ  
الحبُّ أهونٌ ما يكون مريحٌ والحبُّ اصغر ما يكون عظيمٌ

الظرف والظرفاء ص ۵۳ لابي الطيب محمد بن اسحق بن يحيى الوشاء هكذا ذكر ابن الجوزي رحمه

الله، انظر اخبار النساء لابن الجوزي ص ۱۵۶ ﴿﴿﴾ اسين علي حفظ الله ﴿﴿﴾

ولا يشترط الوزن في الشعر: غرض د مصنف د دے عبارتة نه يو اختلافي مسئلي ته اشاره كوي او هغه مسئله دا د چه آيا وزن په شعر كښ شرط دے او كنه نو علماء د منطق په نزد شعر وئيلے كيكي هغه كلام ته چه مركب وي د خيالاتو، استعاراتو او تشبيحاتو نه فقط برابره خبره ده چه وزن پكښ وي او كه نه وي او د علماء د ادب په نزد شعر هغه كلام ته وئيلے كيكي چه مركب وي د خيالاتو نه او مشتمل به وي په وزن باندے.

فائدة: چه دوه فقرے په وزن كښ برابر وي لكه "وَنَمَارِقٌ مَصْفُوفَةٌ وَزَرَائِبٌ مَبْثُوثَةٌ، او چه وزن كښ برابر نه وي لكه وَالْمُرْسَلَتِ عُرْفًا فَالْغَصِيفَتِ عَصْفًا.

نعم يفيد حسانا: يعني وزن په شعر كښ په نزد د علماء د منطق شرط نه دے البته منع هم نه دے په وزن سره د كلام حسن كښ اضافه كيكي.

والكلام الشعري الخ: يعني كلام شعري چه. مشتمل شي په وزن باندے او بل په بنائسته اواز سره اداء شي نو دا بيا بالكل د "سونه په سهاگه" مصداق شي، داسي كلام په سامعينو ډير اثر كوي. حتى كه بعض اوقاتو كښ چه داسي كلام په بنائسته آواز او وزن او په VIP ترنم سره اداء شي نو سامعين په وجد او رقص كښ راشي نو بيا ئے تويئ او پكړي هم ده سرونو نه او غورځيكي او د هر يو نه بيا بے اختياره دا آوازونه اوځي "ډيره ده ډيره" ده. ماشاء الله ارشاد جي ارشاد، واه جي واه، يو ځل بيا اووايه"

هم ده دے وجه نه د يونان پخواني حكماء د شعر سره ډيره دلچسپي ساتله ځكه بعض اشعارو سره د انسان دل و دماغ باغ و بهار شي.

فصل القياس السفسطى: په دے فصل كښ بيان ده قسم خامس دے ده صناعات خمسونه او په دے فصل كښ به مونگ پنځه خبرے ذكر كوؤ.

(۱) معنى لغوى ده قياس سفسطى. (۲) معنى اصطلاحى ده قياس سفسطى

(۳) اقسام ده قياس سفسطى (۴) حقيقت ده قياس سفسطى

(۵) فائدة ده قياس سفسطى.

اوله خبره: سفسطی ماخوذ دے ده سفسطه نه او سفسطه دا لفظ مرکب دے ده سوف او اسطا نه چه دا ده یونانی لغت دے سوف معنی علم او اسطا معنی غلط نو ده سفسطه معنی غلط علم او فاسد علم.

دویمه خبره: قیاس سفسطی هغه قیاس ته وائی چه دا مرکب وی ده داسی مقدمات نه چه هغه وهمیه وی. او غلطی وی.

دریمه خبره: قیاس سفسطی په دوه قسمه دے. اول قسم دادے چه قیاس سفسطی هغه قیاس دے چه مرکب وی ده داسی مقدماتو نه چه هغه وهمیه وی او دروغ وی یعنی داسی دروغ وی چه ده هنی ایجاد وهم کرے وی.

کقیاس غیر المحسوس علی المحسوس لکه غیر محسوس شیء په محسوس شیء باندے قیاس کړي مثلا ته او وائے غیر المحسوس موجود (صغری) وکل موجود مشار الیه (کبری) غیر المحسوس مشار الیه (نتیجه) دا اوس قیاس سفسطی دے حُکمه ده ده مقدمات کنب کبری غلطه ده چه هر موجود شیء مشار الیه وی (یعنی هر موجود ته اشاره حسی کیری) دا حُکمه غلطه ده چه ډیر اشیاء داسی دی چه موجود دی لیکن مشار الیه نه دی لکه واجب تعالی عقول حرارت برودت وغیره. نو دا قیاس فاسد دے حُکمه دے کنب غیر محسوس په محسوس قیاس کرے شوه دے چه محسوس مشار الیه دے نو غیر محسوس به هم مشار الیه وی (وهذا القیاس فاسد)

ولولا رُد العقل والشرع حکم الوهم لدام الالتباس بینهما:

په دے عبارة کنب مصنف ده جمله معترضه په طور باندے د باری تعالی دوه نعمتونه ذکر کوی اول عقل دویم شرع که دا دوه نعمتونه چه عقل او شرع دی نه وے نو د صحیح خبرو او ده وهمی خبرو مینخ کنب امتیاز به نه وه راغله لیکن باری تعالی دا دوه نعمتونه را کړی دي د دے په وجه باندے مونږ معلوموؤ چه کومه خبره او کوم قیاس صحیح او کوم غلط او فاسد دے. (ياربَّ لَكَ الْحَمْدُ كَمَا يَنْبَغِي لِجَلالِ وَجْهِكَ وَعَظِيمِ سُلْطَانِكَ). د دے وجه نه کوم خلق چه د عقل او د شریعت نه محرومه دی نو هغوی په مختلفو ظلماتو او اوهايم باطلو کنب غرق دی اگر که د دنیا په اعتبار سره ډیر ایجوکیٹد (educated) او (well known) ولی نه وی حُکمه یو شاعر فرمائی

ڈھونڈنے والا ستارو کی گزرگاہوں کا اپنے افکار کی دنیا میں سفر نہ کر سکا  
جس نے سورج کے شعاعوں کو گرفتار کیا زندگی کی شب تاریک سحر نہ کر سکا

او من الكاذبة المشبهات با الصادقه: پہ دے عبارت کتب مصنف دویم قسم د قیاس سفسطی ذکر کوی چہ دویم قسم د قیاس سفسطی دادے چہ مرکب وی د هغه قضایاؤ نہ چہ هغه دروغ وی د دویم قسم او اول قسم مینخ کتب فرق دادے چہ دویم قسم قضایا ہم دروغ وی لیکن د صحیح قضایاؤ سرہ مشابہت لری پہ دے شان سرہ چہ عقل ورته اوگوری نوگمان ورباندے کوی چہ دا قضایا اولیہ یا مقبولہ یا مشہورہ یا مسلمہ دی حُکھ ظاہری دانچہ کتب د هغوی سرہ مشابہت لری حالانکہ حقیقت کتب د یو قسم نہ هُم نہ وی۔  
دا مشابہت د قضایا صادقو سرہ پہ دوه قسمہ دے۔

(۱) چہ مشابہت لفظا راغلی وی لکہ ده او بو چینی بارہ کتب او وئیلے شی۔ هذا عين (صغری) وکل عين یستفیی بها العالم (کبری) فهذه العين یستفیی بها العالم (نتیجہ) دی قیاس کتب صغری چہ کوم عین دے ده هغے نہ مراد چینہ ده او کبری کتب چہ کوم عین دے ده هغے نہ مراد نمر دے استضاء العالم د کبری (عین) سرہ کبری نہ د صغری (عین) سرہ نو دی قیاس کتب عین کتب لفظی مشابہت راغلی دے معنوی نشته نو نتیجہ ہم فاسدہ ده۔

او چہ معنوی مشابہت راغلی وی د صحیح قضی سرہ هغے دپارہ مثال لکہ ته پہ دیوال د انسان تصویر او وینی او بیا اووائی هذا انسان (صغری) وکل انسان حیوان (کبری) فهذا حیوان (نتیجہ) دا نتیجہ فاسدہ ده حُکھ تصویر حیوان نہ وی اگر چہ معنوی مشابہت ئے د صحیح قضایاؤ سرہ دے حُکھ صغری او کبری دواہو کتب انسان معنی سڑے دے دا نتیجہ حُکھ فاسدہ ده چہ صغری کتب چہ کوم انسان دے ده هغے نہ مراد صورة د انسان دے او کبری انسان نہ مراد حقیقی انسان مراد دے۔

وهذا الصناعة كاذبة: مصنف پہ دے عبارت سرہ خلورم غرض ذکر کوی چہ هغه حقیقت د قیاس سفسطی دے نو فرمائی چہ حقیقت ده قیاس سفسطی دادے چہ

قياس سفسطى ٽوله دو نمبرى او ملمع سازى ده او د 'دروغو ډيپو' دے لکه 'وسپنى يا پيتلو' د پاره چه ده چاندئ اوبه ورکړے شى، نو قياس سفسطى هم دغه سے دے. ظاهر ئے صحيح بنکاري ليکن حقيقت ئے غلط او فاسد دے.

نعم نافعة بالعرض بان صاحبها لا يغلط ولا يغالط: په دے عبارة سره مصنف پنخه غرض ذکر کوى چه فائده د قياس سفسطى ده حاصل ئے دادے چه د قياس سفسطى يو فائده داده چه څوك په قياس سفسطى كښ مهارت او سپيشليتي (Specialty) حاصله كړى نو هغه ته دنيا كښ دوه انعامه حاصلېكي. (۱) بچپله به نه غلطېكي. (۲) بل څوك به ئے هم نه نلظ كوله. او دا د مؤمن علامت هم دے كما فى الحديث (المؤمن لا يخذع ولا يخذع) دا ئے يو فائده شوه. دويمه فائده داده مصنف په دے عبارة سره كړے ده. ويقدر على ان يغالط غيره وان يمتحن بها او يعانده: حاصل ده دويمه فائده دادے چه كوم سرے چه په قياس سفسطى كښ مهارت لرى او ده ده خصم ضدى او سرکش وى نو داسے عناديانو دپاره دا ښه هتيار دے د قياس سفسطى په ذريعه باندے هغه معاند خصم دپاره زير كوله هم شى او ده د په ذريعه د هغه نه يو دوه هم خطاء كوله شى او هر هغه هتيار چه په هغه سره معاندین او سرکش خلق بخيرى هغه ښه هتيار وى نو قياس سفسطى هم ښه هتيار دے. د ده ښه والى پته هم په داسې موقعه لكى.

وصاحب هذه الصناعة: غرض د مصنف د دے عبارة نه يو جديده اصطلاح ذکر كوى حاصل ئے دادے چه كوم سرے چه قياس سفسطى د يو منطقي او فلسفى خلاف استعمالوى (يعنى د ده خصم فلسفى وى) نو دے استعمالونكى ته سوفسطائى وئيلے شى. داده ده تمغه امتياز ده او دے فن ته سفسطه وئيلے شى. سفسطه معنى حكمت باطله او كه د ده خصم فلسفى نه وه عام ملا وه نو ده ته بيا مشاغبي وئيلے شى. او دے فن ته مشاغبه وئيلے شى. مشاغبي معنى جهكړالو، مشاغبه معنى يوبل سره جهكړه كول.

وعلى التقديرين: دينه وروسته مصنف دا ذكر كوى چه. كه څوك په قياس سفسطى سره فلسفى سره بحث كوى يا غير فلسفى سره بحث كوى په هر صورت دا قياس فاسد

دے يا د وجه د ماده نه چه ماده ئے غلطه وي او يا د وجه د صورة نه او يا د دواړو وجو نه.

سوال : مغالطه ، او سفسطه ، کښ څه فرق دے؟

جواب : مغالطه عامه ده او سفسطه خاصه ده ځکه ده سفسطی ټول مقدمات يا به وهميه کاذبه وي او يا به کاذبه مشابهه بالصادقه وي په خلاف د مغالطی نه ، ده هغي مقدمات داسي نه وي نو هره سفسطه مغالطه ده لیکن هره مغالطه سفسطه نه ده مثلا الانسان حیوان ، والحیوان جنس ، فالانسان جنس ، دا مغالطه ده ، دي کښ کلیت د کبریئ نشته ځکه نتیجه فاسده ده، لیکن سفسطه نه ده ځکه دا مقدمات په حقیقت کښ صحیح دی .

### فصل فی أسباب الغلط :

انسان کله کله قیاس جوړ کړی لیکن د هغه نتیجه غلطه راشی کله کله مقدمات د قیاس غلط وی د دی اسباب څه دی؟ نو په دے فصل کښ مصنف د غلطی اسباب ذکر کوی حاصل ئے دادے چه د غلطی اسباب څه ډیر دی لیکن د هغه نچور په دوو شیونو کښ راغله دے. (۱) سوء فهم ، اول سبب ، غلط فهمی ، یعنی انسان د غلط فهمی او د کم فهمی د وجه نه په غلط نتیجه اورسی. او د غلط فهمی سبب څه دے نو هغه مصنف په دے عبارة سره ذکر کوی نو دا سبب السبب شو.

بسبب انغماس النفس فی ظلمات الوهم : د وجه د داخلیدو ده نفس نه په تیارو د وهم، یعنی د انسان په قوه عاقله باندے قوه واهمه غالب شی بیا د صحیح او د غلط په مینځ کښ تمیز نشی کولے غلط شی ورته هم صحیح ښکاری مثلا الهواء ليس بمبصر (صغری) وکل ماليس بمبصر فهو ليس بجسم (کبری) فالهواء ليس بجسم (نتیجه) دا نتیجه فاسده ځکه ده دی قیاس کبریئ غلطه ده چه کل ماليس بمبصر فهو ليس بجسم.

ځکه 'هواء' اگر که مبصره نه ده لیکن جسم لری اگر که هغه جسم لطیف او باریک دے ښکاری نه ته گوری نه چه هواء د کلوگانو په حساب په بازار کښ خرڅیری دارنگه د نمبرو په حساب په ټائیرونو کښ اچولے کیکی دارنگه هواء سره

ډير معاملات د ذوى الاجسامو كيرى ۱. دويم سبب د غلطى مصنف په دے عبارت سره ذكر كوى اشتباه الكواذب بالصوادق.

دويم سبب حاصل دادے چه كله كله قضا يا كاذبي مشابه شى د هغه قضاياؤ سره چه صادقى وى د دغه اشتباه د وجه نه غلطى راشى، په دے كښ تفصيل دے چه اشتباه څنگه راخى؟ اوكله راخى؟ او ولى راخى؟ هغه به انشاء الله په خپل مقام كښ د هغه تفصيل ذكر كوؤ. بعضى علماء فرمائى چه د دغه غلطيانو چه څومره اسباب دى ده هغى نچور صرف يو سبب دے او هغه دادے چه شى او د هغه مشابه مينځ كښ امتياز نه كول پس دغه بنيادى سبب دے د ټولو غلطيانو دپاره كچرته د دې سبب تدارك اوشى نو بيا به انشاء الله ډيري غلطيانى نه راخى.

### فصل عدم التميز بين الشئ وشبهه الخ:

شى او د هغه مشابهه په مينځ كښ عدم امتياز دا په دوه قسمه دے.

(۱) دا عدم امتياز به يا په اعتبار د لفظ سره وى دويم قسم دادے چه دا عدم امتياز به په اعتبار د معنى سره وى. (يعنى د عدم امتياز تعلق به يا د لفظ سره او يا به د معنى سره وى)

قسم اول يعنى چه عدم امتياز به په اعتبار د لفظ سره وى د د ټول اقسام اته جوړېږي تفصيل ئى دا دے چه عدم امتياز په اعتبار د لفظ سره په دوه قسمه دے. (۱) اول قسم عدم امتياز به د تركيب د جهة نه وى (۲) دويم قسم دادے چه دا عدم امتياز د تركيب د جهة نه وى. ديكنښ دا اول قسم چه عدم امتياز په مابين ه شى او د هغه مشابهه كښ په اعتبار ده لفظ سره وى او د جهة د تركيب نه وى دا بيا په پنځه قسمه دے.

۱. قال الامام الغزالي رحمه الله: فمن عبد جسماً فهو كافر باجماع الائمة السلف منهم والخلف سواء كان ذلك الجسم كثيراً كالجبال الصلاب او لطيفاً كالهواء والماء، وسواء كان مظلماً كالارض او مشرقاً كالشمس والقمر والكواكب، او مشقاً لا لون له كالهواء او عظيمًا كالعرش والكرسى والماء او صغيراً كالذرة والهباء، اللجام العوام عن علمه الكلام ص ۳۹، امام صاحب د دى عبارت نه معلوم شوه چه ډير اشياء دى چه خلك فى اجسام نه كښرى نيكن هغه اجسام دى. ﴿احقر حسين على حفظ الله﴾

(۱) عدم امتیاز به راغلیه وی "بین الشئ و شبهه" د وجه د اشتراك لفظی نه یعنی دا لفظ به مشترك وی په دوو یا ډیرو معانیو کښ نو د دې اشتراك د وجه به امتیاز نه کیکی. په معانیوؤ کښ نو نتیجه با فاسده راخی. مثلاً "هذه عین وکل عین یستضئ بها العالم فهذه العین یستضئ بها العالم" دے مثال کښ نتیجه څکه فاسده ده، چه عین د اوبو چینه ته وائی. او په هغه سره استضاء د عالم نه راخی بنکه استضاء عالم په

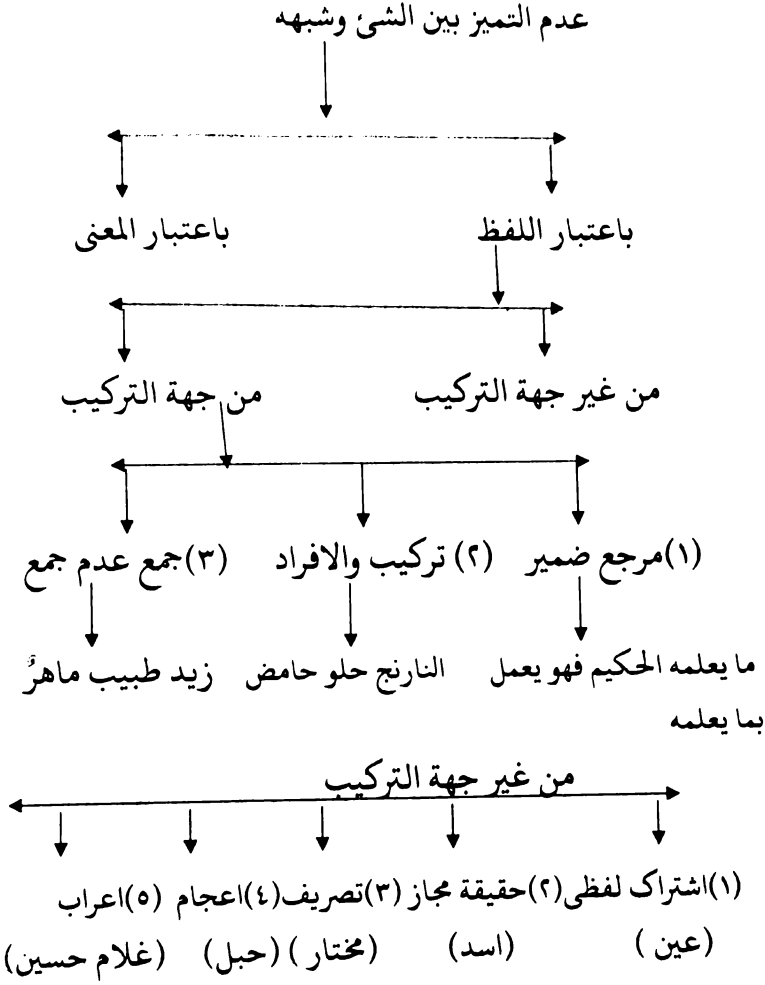
هغه عین سره راخی چه هغه نوم د نمر دے نو دا استضاء ثابت شو د اوبو چینی، دپاره نو نتیجه فاسده شوه. او چینی د پاره استضاء څکه ثابت ده، چه حد اوسط چه صغری او کبری کښ مکرر کیکی نو هغه به شئ واحد وی دانشی کیدے چه هغه حد اوسط نه به په صغری کښ یو شئ مراد واخلے او په کبری کښ بل شئ مراد واخلے. (۲) یا به دا اشتباه راغلیه وی "بین الشئ و شبهه" د وجه د عدم امتیاز بین المعنی الحقیقی والمجازی نه لکه "زیدٌ اسدٌ و کل اسدٌ له محالبٌ فزیدٌ له محالبٌ". په حقیقت کښ محالب د هغه اسد دپاره وی چه هغه حیوان مفترس دے او دلته زید دپاره ثابت شویدے نو نتیجه فاسده شوه د وجه د عدم امتیاز نه بین المعنی الحقیقی والمجازی څکه د اسد اطلاق په حیوان مفترس حقیقه دے او په زید مجازاً دے. (۳) یا به دا عدم امتیاز "بین الشئ و شبهه" راغلیه وی د وجه د 'گردان' یا صیغی د وجی نه لکه 'مختار' شو. اوس په دے لفظ کښ اشتباه ده چه آیا دا صیغه د اسم فاعل ده او که صیغه د اسم مفعول ده، د دې اشتباه سبب گردان دے صرف لفظ نه دے څکه که د ده اصل مختیر شی په کسری د یاء سره نو بیا صیغه د اسم فاعل ده او که اصل ئه مختیر شی په فتحی د یاء سره نو بیا صیغه د اسم مفعول ده. (۴) یا به اشتباه راغلیه وی بین الشئ و شبهه د وجه د اعجام (نقطه) نه یعنی که نقطه وی نو بیا هم معنی وی او که نقطه نه وی نو هغه لفظ بیا هم معنی لری نو لوستونکے اشتباه کښ واقع شي چه کومه معنی مراد ده مثلاً (\*حبل\* شو) لوستونکے حبل، هم وئیلے شی او حبل، هم لوستلے شی او، خبل، هم لوستلے شی او، چپل، هم لوستلے شی، او د ټولو معنی بدل ده یا لکه \*فصر لیر\* شولوستونکے قفیز بُر هم لوستلے شی او فقیر بز هم

لوستلے شی . او معنی د دواړو بدل د اول جمله معنی د یو پیمانہ غنم او د دویمه جمله معنی د فقیر د کپړی . (۵) او کله به اشتباه راغلی وی بین الشئ و شبهه د وجه د اعراب نه یعنی اعراب نه کیدلو د وجی نه اشتباه راخی لکه غلام حسین شو که دا مرکب توصیفی شی غلام حسن بیا به ئے معنی وی خائسته هلك . او که مرکب اضافی غلام حُسن شی بیا به معنی شی د حسن غلام نو د اعراب تبدیلی سره معنی کښ تبدیلی راخی نو لوستونکے باندے اشتباه راخی چه دا غلام حسن دے که غلام حُسن دے او چه اشتباه راغلی وی بین الشئ و شبهه په اعتبار د لفظ سره د جهة د ترکیب نه دا په درے قسمه دے (۱) اول قسم دادے چه اشتباه راغلی وی د وجه د مرجع ده ضمیر نه لکه ما یعلمه الحکیم فهو یعمل بما یعلمه نو که هو ضمیر حکیم ته راجع شی نو معنی صحیح ده یعنی حکیم سرے په خپل علم عمل کوی او که هو ضمیر ما یعلمه ته راجع شی بیا معنی غلطه ده معنی به داسی چه دا علم عمل کوی . په علم باندے حالانکه عمل کول یا عمل نه کول دا ذوی العقول کار دے او علم د ذوی العقول نه نه دے نو معنی غلطه شوه .

(۲) او دویم قسم چه اشتباه راغلی وی بین الشئ و شبهه د وجه د ترکیب او د افراد نه یعنی که یو لفظ مرکب ذکر شی نو معنی به صحیح وی او که مفرد ذکر شی نو معنی خطاء کیگی لکه النارنج حلو حامض (نارنج خور او تهریوؤ دے) حلو حامض مرکب ذکر شی نو معنی صحیح ده لیکن که مفرد ئے ذکر کړی چه حلوا او حامض نو معنی غلطه ده حُکه معنی به داسی نارنج یا خور دے یا تریوؤ دے، دے دواړو کښ یو دے حالانکه مراد زمونځ دواړه دی .

(۳) دریم قسم کله به اشتباه راغلی وی بین الشئ و شبهه د وجه د جمع او د عدم جمع نه یعنی د انفصال او عدم انفصال نه یعنی که یو شی منفصل ذکر شی نو معنی به صحیح وی لیکن که انفصال ختم شی او متصل ذکر شی نو معنی به فاسده وی لکه زید طیب و ماهر مطلب ئے دادے چه زید طیب هم دے او د بل فن ماهر هم دے اوس که دا انفصال ختم شی او داسی ذکر شی چه زید طیب ماهر نو معنی به داسی چه زید ماهر طیب دے د بل فن ده مهارت معنی ختمه شوه حالانکه دا

معنى هم زمونگ مقصود وه. په دے سبق باندے خان پوهه کولو ده پاره په دی نقشه باندے نظر واجوه.



### فصل في الاغاليط اللتي تقع بسبب المعنى

عدم امتياز بين الشئ وشبهه چه په اعتبار د لفظ سره وي دهغه ذکر سره د اقسامو نه اوشو دے فصل کنس مصنف عدم امتياز بين الشئ وشبهه په اعتبار د معنى سره ذکر کوي. دا قسم هم په دوه قسمه دے. (۱) قسم دادے چه دا مغالطه او

اشتباه د مادے دوجے نه راغلی وی چه د کومی ماده نه قیاس مرکب دے. (۲) دویم قیاس دادے چه دا مغالطه او اشتباه د صورت ده قیاس نه راغلی وی. اول قسم چه مغالطه د مادي د قیاس نه راغلی وی دا په دوه قسمه دے. (۱) مقدمات

د قیاس دپاره داسے ترتیب ورکړے شی چه قیاس صحیح وی لیکن مقدمات د قیاس صادق نه وی. (۲) صورت مقدمات صحیح وی لیکن قیاس صحیح نه وی. اول صورت د پاره مثال چه قیاس صحیح وی لیکن مقدمات د قیاس کاذبی وی لکه الانسان ناطق من حیث هو ناطق (صغری) ولا شی من الناطق من حیث هو ناطق بچوان (کبری) فلا شی من الانسان بچوان (نتیجه) په دے مثال کښی دري صورتونه جوړیږی او دري واره صحیح نه دی.

اول صورت دا دے چی: من حیث هوناطق قید په صغری او کبری دواړو کښی معتبر شی نو بیا صغری کاذبه ده ځکه چه انسان ذات او ناطق ذاتی دے او ذاتی ذات دپاره بغیر ده څه علت او د واسطه نه ثابت وی او دی مثال کښی ناطق چه ذاتی دے د انسان د پاره ثابت شوی دے د وجه د ناطق علت کیدلو نه.

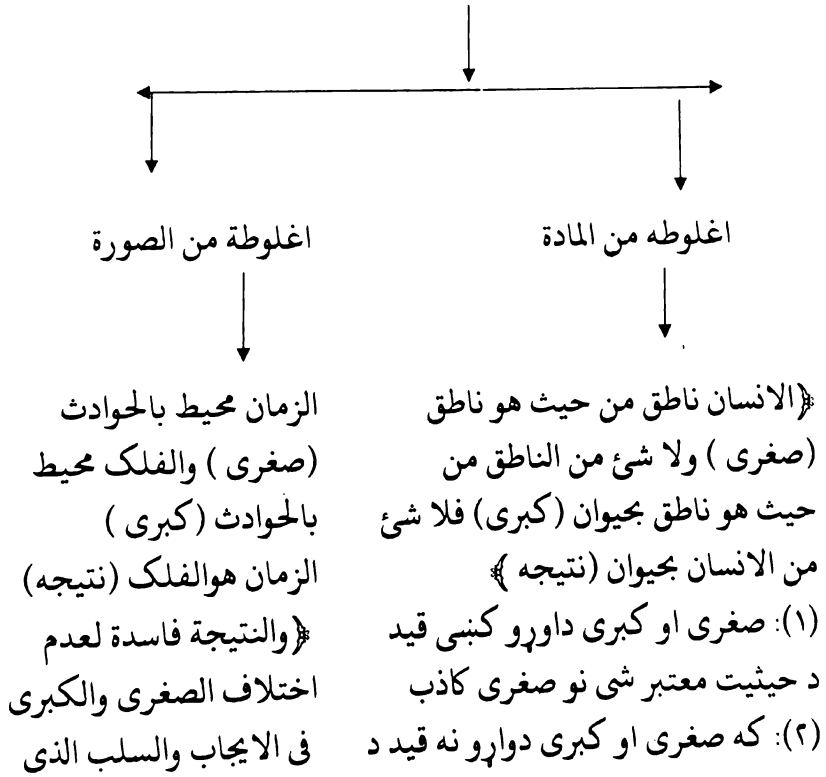
دویم صورت دا دے: که د صغری کبری دواړه مقدمو نه قید د من حیث هو ناطق حذف شی نو بیا به کبری کاذبه شی ځکه بیا به داسې شی الانسان ناطق ولاشی من الناطق بچوان. دا کبری بالکل غلطه ده ځکه ناطق انسان د پاره فصل دے او حیوان جنس دے دے مثال کښی د فصل نه جنس نفی شوی دے حالانکه فصل بغیر د جنس نه نشی موجود کیدے (لان سلب الحيوان من الناطق خطأ عند كل عاقل).

دریم صورت: دا دے چی قید د حیثیت صغری نه حذف شی او کبری کښی باقی پاتی شی نو تکرار د حد اوسط نه راخی. ځکه قیاس کښی صغری او کبری دواړه مشترک وی په حد اوسط کښی او هغه په صغری کښی مطلق دے چه ناطق او کبری کښی مقید دے چه من حیث هو ناطق نو چه اشتراك ده صغری او کبری رانغلو په حد اوسط کښی یعنی تکرار د حد اوسط رانغلو نو قیاس غلط شو.

په اول دواړو صورتونو کښی قیاس صحیح دے لیکن ماده د قیاس (صغری او کبری) صحیح نه ده.

او په دريم صورت کې ماده صحيح ده ليکن قياس صحيح نه دے ﴿  
 واما اللتي من جهة الصورة: به دے عبارة کښ مصنف هغه دويم قسم ذکر کوي  
 چه مغالطه په صورة د قياس کي وي يعنى قياس په داسي ډيزائن مرتب شى چه هغه  
 نتيجه آور نه وي مثلا الزمان محيط بالحوادث (صغرى) والفلک محيط بها (کبرى)  
 فالزمان هو الفلک (نتيجه) دا نتيجه فاسده ده ځکه معنی ئے داده زمانه آسمان دے  
 دا فساد ځکه راغله دے چه دا شکل ثانی دے ځکه "محيط بالحوادث" صغرى  
 كبرى دواړو کښ محمول دے او په شکل ثانی کښ دا شرط دے چه صغرى كبرى به  
 ايجاباً او سلباً مختلف وي او په مثال مذکور کښ دواړه موجبہ دى نو دا نقصان په  
 قياس کښ د وجه د صورة د قياس نه راغلو۔ مزيد وضاحت دپاره په نقشه نظر  
 واچوه:

## مغالطه بسبب المعنى



حيثيت حذف شي نو كبرى كاذب لان هو من لوازم شكل الثاني ﴿  
سلب الحيوان من الناطق خطأ عند كل عاقل  
(۳): او كه قيد د حيثيت صغرى نه حذف شي  
او كبرى كنبن باقى پاتى شي نو تكرر د حد اوسط نه راخى .

والآن نذكر بعض المغالطات: دينه روستو مصنف يو څو مغالطى ذكر كوى چه  
دا مغالطى د صورة د قياس نه پيدا شوى دى اول په هغى كنبن مصادره على المطلوب  
د مصادره على المطلوب ديتته وائى چه دليل موقوف شى په مدعى باندې مثال لكه زيد  
انسان (دعوه) لانه بشر (صغرى) وكل بشر انسان (كبرى) فزيد انسان (نتيجه) دا  
قياس فاسد دے ليكن مغالطه خصم ته په د سره ور كولى شى. او وجه د فساد  
داده چه ده كنبن مصادره على المطلوب ده ځكه دليل چه لانه بشر او مدعى چه  
زيد انسان دے دواړه يوشى دے او مصادره على المطلوب ځكه باطله ده چه دا  
مستلزم ده دورلره.

ومنها اخذ ما بالعرض مكان ما بالذات: دويم د مغالطات صورىو نه هغه دا  
صورة دے چه يوشى بالعرض حاصل وى يعنى بالواسطه حاصل وى هغه ته د هغه  
شى په ځائى كيدى چه هغه بالذات او بلاواسطه حاصل وى.  
د هغه د پاره مثال لكه جالس فى السفينة متحرك (صغرى) وكل متحرك لا يثبت فى  
موضع واحد (كبرى) جالس فى السفينة لا يثبت فى موضع واحد، ظاهره ده چه دا  
نتيجه غلطه ده دے غلطى سبب دادے چه صغرى كنبن جالس فى السفينة  
متحرك، دى متحرك نه مراد بالعرض مراد دے او كبرى كنبن كل متحرك، متحرك نه  
مراد بالذات مراد دے نو حد اوسط صغرى كبرى كنبن مساوى او مكرر نه شو نو  
فساد راغلو په نتيجه كنبن.

ومنها ان لا يتكرر الاوسط بتمامه: دريم صورة د مغالطات صورىو نه دادے چه  
حد اوسط په صغرى او كبرى كنبن پوره مكرر نه شى مثلا الانسان له شعر (صغرى)  
وكل شعر يثبت (كبرى) الانسان يثبت (نتيجه) دا نتيجه فاسده ده او وجه ئے داده چه  
حد اوسط په كبرى كنبن بتمامه نه دے ذكر شوے ځكه مكمل حد اوسط هغه، له

شعر، دے او دا په کبری کښ نه دے ذکر شوے کبری کښی صرف، شعر، ذکر شوے دے.

ومنها ان لا یكون الا وسط متشابهاً: د مغالطات صوریو څلورم قسم دادے چه حد اوسط د صغری او د کبری موافق نه وی په صفت کښ د صغری حد اوسط بالقوة وی او د کبری حد اوسط بالفعل وی مثلاً الساکت متکلم (صغری) والمتکلم لیس بساکت (کبری) الساکت لیس بساکت (نتیجه) او دا نتیجه غلطه ده ځکه دے کښ سلب الشئ عن نفسه راغله دے او دا غلطی ځکه راغلی د چه صغری مکتوم نه مراد بالقوه دے او ده کبری متکلم نه مراد بالفعل دے نو چه حد اوسط د صغری او د کبری موافق نه شو نو نتیجه باطله شوه.

ومنها اختلال التركيب بسبب شك: د اغالیط صوریو پنځم قسم دادے چه د قیاس ترکیب کښ شک واقع شوے وی هغه شك د وجه نه په قیاس کښ خلل واقع شوے وی چه په دي قیاس کښ دا قید چه دے دا د موضوع جزء دے او که محمول نه جزء دے؟ مثلاً

الانسان وحده ضاحك (صغری) وكل ضاحك حیوان (کبری) نو الانسان وحده حیوان (بیجه) دا نتیجه بالکل غلطه ده چه صرف انسان حیوان دے او د غلطی وجه داده چه وحده مونگ جزء د موضوع (انسان) نه اوگرځوو حالانکه دا جزء دے د محمول ضاحك نه که داسې اووئیلے شی الانسان وحده ضاحك وكل ماهو وحده ضاحك حیوان نو حد اوسط (وحده ضاحك) مجموعه دے نو چه دا حد اوسط ساقط کرے شی نو نتیجه الانسان هو حیوان راخی او دا بالکل صحیح ده.

فا الغلط في هذا المثال: دي عبارة سره مصنف د غلطی منشاء ذکر کوی چه د غلطی منشاء داوه چه په الانسان وحده باندے ضاحك حمل کرے دے حالانکه وحده د ضاحك جزء وه.

ومنها ان لا یكون الا کبر محمولاً علی جمیع افراد الاوسط:

دا د اغالیط صوریو نه شپږم قسم دے د دی مغالطه حاصل دادے چه اکبر په کبری کښ د حد اوسط په ټولو افراد نه حمل کیکی. مثلاً کل

انسان حيوان (صغرى) والحيوان عامٌ او جنسٌ او مقولٌ على كثيرين مختلفى الحقيقة (كبرى) كل انسانٍ عامٌ او جنسٌ او مقولٌ على كثيرين مختلفى الحقيقة (نتيجة) دا نتيجة غلطه ده حُكّه چه اكبر چه عامٌ وغيره دى، ده حد اوسط چه حيوان دے هغه ٲولو افرادو ته شامل دے يعنى اصغر چه انسان دے هغه ته شامل نه دے دا حُكّه شامل نه دے چه دا شكل اول دے او شكل اول كنب دا شرط دے چه كبرى به كليه وى او دلته كبرى طبعيه ده حُكّه حكم ده عام جنس وغيره په طبيعيت د حيوان دے او طبعيه كليه نه وى چه كليه نه شوه نو نتيجة فاسده شوه.

ومنھا مايقع بسبب تقدم الروابط: دا د مظلطات صوريو نه اووم قسم ذكر كوى. حاصل ئے دادے چه كله كله مغالطى سبب د تقديم د حرف ربط دے د سوالبو نه او تاخير د هغه دے يعنى كله حرف رابط په حرف سلب مقدم شى. نو يو قضيه جوربگى او كله مؤخر شى نو بله قضيه جوربگى. او حكم ئے هم بدل وى. نو دغه تقديم تاخير كنب امتياز او نه شى نو دے سره اشتباه راخى مثلاً:

زيد هو ليس بقائمٍ وزيد هو ليس بقائمٍ په اول مثال كنب رابط چه هو دے د حرف سلب ليس نه مؤخر دے نو دا قضيه سالبه ده او په دويم مثال كنب هو حرف ربط د حرف سلب ليس نه مقدم دے نو دا قضيه موجبه معدولة المحمول ده نو كله كله يو د بل په حائے كيوخودے شى نو مغالطه راشى.

وكذا تقدم الجهة على السلوب وتأخرها: دغه رنگ كله كله جهت مقدم شى په حرف سلب او كله مؤخر شى چه حرف سلب په جهة مقدم وى. لكه با الضرورة ان لا يكون الانسان كاتباً. په دے مثال كنب جهة چه با الضرورة دے په حرف سلب چه، لا، دے مقدم دے يعنى د انسان كاتب نه كيدل ضرورى دى. وليس بالضرورة ان يكون الانسان كاتباً. دے مثال كنب جهت د حرف سلب نه مؤخر دے مطلب دادے چه د انسان كاتب كيدل ضرور نه دى بلكه ممكن دى يعنى كاتب كيدل او نه كيدل دواړه برابر دى حاصل دا چه حرف سلب او جهت چه يو د بل په حائ راشى نو معنى بدليرى .

وتكثر السلوب من هذا الباب: په دے عبارت كنب مصنف دا فرمائى سلب په



شيءٌ به خارج كنب كيدل ممتنع وي نو خامخا امتناع به ئه به خارج كنب حاصل وي  
دا ظاهره ده وُكَل ماكان امتناعه حاصلًا في الخارج كان موجودًا في الخارج (كبرى)  
يعني كوم شيءٌ چه امتناع به خارج كنب ورته حاصله وي نو هغه به به خارج كنب  
موجود وي خكه به خارج كنب موجود كيدو نه بغير خارج كنب امتناع بيا خنكه  
راخي؟..... نتيجه دا راغله.

فيكون الممتنع موجودًا في الخارج: حالانكه دا نتيجه باطله ده دا غلطي خكه  
راغله چه د امتناع موجود ذهني دے او د كوم شيءٌ وجود چه ذهني وي دهغه به  
خارج كنب موجود كيدل ضرور نه وي يعني به امتناع سره چه كوم شيءٌ متصف  
شيءٌ دهغه ممتنع موجود كيدل به خارج كنب ضروري نه دي.  
كما قال الشاعر:

فلا تجعل الحسن الدليل على الفتي فمأكل مصقول الحديد يمانى  
(كذلك لا يكون الممتنع خارجياً) دغه رنگه هر چنگ دارے، مڪه خان نه وي كما قال  
الشاعر:

إذا رأيت نيوب الليث برزةً فلا تظن أن الليث يبتسم

ومنها اخذ مثال الشيء مكانه:

مغالطه صوريؤ يو قسم دادے چه د شي مثل لره د عين شيءٌ حكم وركول يعني به  
تصوير د شيءٌ گمان د اصل كول او كوم حكم چه به ذات او د اصل وي هغه حكم  
تصوير لره ثابتول دي سره هم به انسان گهرپيشن (confusion) راخي . مثلاً ته د  
أور تصور به ذهني كنب او كپري او بيا اوئي إنه نارٌ (صغرى) وُكَل نارٍ محرقٌ (كبرى)  
فهو محرقٌ (نتيجه) دا نتيجه فاسده ده خكه احراق صفت د عين نار دے او تا دا  
صفت مثل او صورة د نار لره ثابت كپرو.

وهذا الاشتباه:

به دي مقام خان پوهه كولو ته محكنس به دي خبره خان پوهه كره چه د اشياؤ  
دياره خو وجوده دي؟ مذهب ده حكماء دادے چه اشياؤ دياره دوه وجوده دي. (۱)

وجود خارجي چه په هغه باندې صفات مرتب کيږي لکه د نار وجود خارجي شو په هغه احراق مرتب کيږي دويم وجود ذهني دے يعنی د هغه شئ په ذهن کښ تصور کول دي په تصوير هغه اثار او صفات نه مرتب کيږي، او د متکلمين په نزد د اشياء صرف وجود خارجي شته ليکن وجود ذهني نه لري ولي که اشياء دپاره وجود ذهني ثابت شي لازم به شي حرق د ذهن په وقت د تصور د نار کښ او خرق د ذهن په وقت د تصور د جبل کښ دغه رنگه ذهن به سپين او تور شي په وقت د تصور د سواد او بياض کښ، حالانکه دا ټول کارونه ذهن سره نه کيږي معلومه شوه چه وجود ذهني د اشياء هم نشته، مصنف د حکماء طرف نه جواب ورکوي متکلمينو ته چه د شي مثل لپاره عين د شي حکم ورکول دا کار د متکلمينو دے چه دوي د وجود ذهني نه منکر دي او دغه مذکوره نقصانات شماری ليکن د دوي دا دليل تام نه دی ځکه د دوي دليل د أخذ ما بالعرض مکان ما بالذات د قبيل نه دے يعنی کوم شئ چه بالعرض دے هغه تاسو بالذات په ځائے استعمال کړيدے په ساده الفاظو کښ به داسی او وايو چه تاسو په تصوير باندې گمان د اصل کړے دے ، ﴿وهذا من مَزَلَّةِ الاقدامِ كَمَزَلَّةِ الأفيالِ حين كثرةِ الاحوالِ﴾ ﴿احقر حسين علي حفظه الله﴾ ځکه احراق يا اخراق مثلا دا د عين نار او جبل اثار او صفات دي او تاسو دا ثابت کړي دي مثل او صورة د نار او جبل لره دغه غلطی سره اشتباه راغلي ده. دويم جواب دادے چه حرق يا خرق ده ذهن هله راځي چه ذهن مادي وے حالانکه ذهن مجرد دے مادي نه دے.

ومنها أخذ جزء العلة مكان العلة: د اغاليط صور يو مثال دادے يو حکم ثابت وي علت دپاره او ته هغه حکم ثابت کړي جزء د علت دپاره مثلا اویا (۷۰) کسان يو درون کانړے اویا (۷۰) ميله اوړے شي دي مثال کښ کانړے اوړل حکم دے او اویا کسان علت دي اوس ته دغه حکم جزء د علت دپاره ثابت کړي چه يو کس دے مثلا داسی اووايی چه يو کس دغه درون کانړے يو ميل وړلے شي حالانکه يو کس هغه کانړے خوځولے هم نشي، دا غلطی ځکه راغله چه حکم ثابت شود علت جزء دپاره نه د علت دپاره .

ومنہا اجراء طریق الاولیة: او د مغالطہ صوریو یو قسم دادے دوه شیان کنب په وخت د اختلاف کنب د اولیت طریقہ جاری کرے شی. مثلا انسان د نفس ناطقہ د وجه نه د چنر چنری نه غوره نه دے خُکِه دواړه حیوانیت کنب شریک دی ، داخبره صحیح د چه انسان او عصفور په حیوانیت کنب شریک دی لیکن د انسان سره د نفس ناطقہ تعلق دے او عصفور سره نفس ناطقہ تعلق نشته نو انسان او عصفور کنب اختلاف شو او اختلاف په وخت کنب اولویت طریقہ جاری کول صحیح نه دی. لهذا داسی وئیل صحیح نه شو چه انسان د عصفور نه په سبب د نفس ناطقہ اولی او غوره نه دے هان د اتفاق په وقت کنب د اولیت طریقہ جاری کول صحیح دی.

مثلا زید او خالد دواړه انسانیت او نفس ناطقہ کنب متفق او شریک دی لهذا دا وئیل اوس صحیح دی چه زید د خالد نه د انسانیت په وجه یا د نفس ناطقہ په وجه اولی نه دے. نو د اختلاف په وخت کنب اولویت طریقہ جاری کول مغالطه ده.

ومنہا ما وقع من قلة المبالات بالحيثيات: مغالطه صوریو یو قسم دادے چه د حیثیاتو اعتبار اونه کرے شی نو د هغی د وجه نه انسان باندی خلط او دپریشن (departion) رایی مثلته اووایی هر ابیض په حقیقت کنب بیاض داخل دے. حالانکه دا نتیجه فاسده ده خُکِه

د زید حقیقت حیوان ناطق مع التشخص دے بیاض د زید په حقیقت کنب داخل نه دے دا مغالطه د دی وجه نه پیدا شوه چه د حیثیت لحاظ نه دے شوه ، د حیثیت لحاظ نه روسته به دا غلطی نه وی خُکِه بیاض د ابیض په مفهوم کنب داخل دے لیکن من حیث انه ابیض لامن حیث انه حیوان او انسان. د حیثیاتو خیال نه ساتلو د وجه نه غلطی واقع کیږی هغی دپاره دویم مثال لکه دا قول د مناطقو شو،

مماثل المماثل مماثل نحو الانسان للمماثل والنخلة للنخلة ومماثل للحجر الخ:

یعنی انسان د کهجوری (date) مماثل دے او کهجوره د حجر مماثل د (په جسمیت او غیر ذی روح کیدو کنب) نو زید هم جماد او غیر ذی روح شو. قاعدي مذکورہ د وجه نه چه مماثل المماثل مماثل ، و لامر لیس کذالك دی مثال کنب د غلطی وجه داده چه انسان مماثلت د کهجوری سره په یو حیثیت دے چه هغه طول دے او

کهجوری مماثلت د حجر سره بل حیثیت باندی دے چه هغه جسمیت دے که د دی حیثیاتو لحاظ اوشی بیا غلطی نه راخی.

ومما یوقع فی الغلط: په دی عبارت سره مصنف د مغالطی یو بل مثال ذکر کوی حاصل ئے دادی چه عدم دا مقابل د ملکه دے که څوک دا د ضد او نقیض په ځائے کیدی نو مغالطه راخی مثلا سکون تعریف دادے چه عدم الحركة عما من شانہ ان يتحرك دغه رنگه د عمی تعریف دادے عدم البصر عما من شانہ ان يكون بصیرا، اوس که څوک سکون د حرکت نقیض او گرځی او اووای چہ عقل ساکن دے ځکه متحرك نه دے دغه رنگه دیوال ته اعمی او وائی ځکه چه دیوال بصر نه لری نو دا به د هغه غلطی وی ځکه سکون صرف د عدم حرکت نوم نه دے بلکه عدم ملکه نوم دے یعنی ساکن هغه شی ته وئیلے شی چه د هغه شان نه حرکت کیدے شی لیکن حرکت نه کوی والعقل لیس کذالك دغه رنگه اعمی هغه ته وئیلے شی چه د هغه د شان نه بصر وی او دیوال د شان نه بصر نه دے نو هغه ته اعمی نه وئیلے کیری.

### ومن المغالطات المشهورة:

په دی عبارت سره مصنف یو بل مثال ذکر کوی د مظالطی د پاره حاصل ئے دادے چه د مجهول حاصلول محال دی ځکه د مجهول حاصلولو دوه صورتونه دی. (۱) مجهول به د حاصلولو نه مخکنس یا بالکل مجهول (مجهول مطلق) وی نو یو خو طلب د مجهول مطلق راخی دویم دا نقصان راخی چه د حاصلولو نه بعد بیا دا پته نه لگی چه دا هغه مجهول دے کوم چه مونږ حاصل کولو او که نه بل دے او (۲) دویم صورة که دغه مجهول قبل التحصیل معلوم وی او بیا ئے حاصل کوو نو تحصیل د حاصل راخی وهذا باطل بالاجماع، فأین الفرار اذا لم یکن القرار؟

جواب د دی مظالطی دادے چه مطلوب نه بالکل مجهول دے او نه بالکل معلوم دے بلکه من وجه معلوم دے او من وجه مجهول دے وجه معلومی سره وجه مجهول حاصلولے شی نو طلب د مجهول مطلق هم رانغے او تحصیل د حاصل هم رانغے او چه من وجه معلوم دے نو حاصلولو نه بعد مونږ وئیلے شو چه دا هغه مجهول دے کوم

چه مونږ حاصلو، په دې خبره ځان په يو مثال سره پوهه كړه مثلا عبد ابق دے (وروك شوے غلام) د چانه غلام او تختيدو، او دے د هغه په طلب كښ صحرا په صحرا كوڅه په كوڅه گرځي نو دغه غلام من وجه معلوم دے په اعتبار د ذات سره چه داسي شكل، صورة، ناز او انداز والا دے او من وجه مجهول دے په اعتبار د مكان سره چه چرته دے؟ كله چه دغه غلام اوموندے شي نو مالك دا وئيلے شي چه دا هم هغه غلام دے كوم په طلب كښ چه څه وارخطا وم نو مالك گرځيدو ته څوك هم طلب د مجهول مطلق يا تحصيل د حاصل نه وائي.

اغلوپه: په دې عبارت سره مصنف يو بل مثال ذكر كوي د مغالطه د پاره، دې ته مغالطه نباتيه وائي. د دې مختصر حاصل دادې چه مثلا څوك او وائي، لو لم يصدق قضية لم يصدق زيد قائم (صغري) يعني كه چرته قضيه صادقه نه شي نو زيد قائم به هم صادق نه شي، ځكه زيد قائم هم يو قضيه ده. وكلمه لم يصدق زيد قائم صدق نقيضه اعني زيد ليس بقائم (كبري) يعني چه كله زيد قائم صادق نه شي نو د نقيض به صادقه كيږي چه زيد ليس بقائم دے، نتيجه دا د كلمه لم يصدق قضية صدق زيد ليس بقائم حالانكه دا نتيجه غلطه ده ځكه زيد ليس بقائم هم يو قضيه ده د قضاياؤ نه حاصل د مغالطې دادې چه صغري او كبري كښ انتفاء صدق قضيه انتفاء صدق زيد قائم و زيد ليس بقائم لره مستلزم وه او نتيجه كښ انتفاء صدق قضيه وجود صدق قضيه لره مستلزم دے چه هغه زيد ليس بقائم دے، وهذا محال.

والحل: په دې عبارت سره مصنف د دې مغالطې حل پيش كړيدے چه دهغې مختصر حاصل ذكر كوم ليكن هغې نه مخكي يو خبره ځان سره اډوانس كښ محفوظه اوساته چه قضيه محصوره كښ حكم په افرادو وي لكه دا خبره تاته معلومه د ليكن په قضيه شرطيه كښ حكم په تقاديرو وي، لكه څنگه چه افراد كله حقيقي وي او كله فرضي وي دغه شان تقادير هم كله حقيقي وي او كله فرضي دغه سي افراد كله كلا وي كله بعضا دغه سي تقادير هم كله كلا وي او كله بعضا، دې نه روسته جواب حاصل دادې چه څه تانه تپوس كوم چه كبري كښ دا حكم كه په تقاديرو واقعيو باندې وي (يعني واقعي طور باندې كه زيد قائم صادق نشي نو زيد ليس بقائم

به صادقيرى) نو دا كبرى منظور ده ليكن صغرى چه لو لم يصدق قضيه لو يصدق زيد قائم. دا صغرى بناء د په تقادير و فرضيو باندې يعنى دا صغرى فرضى د واقعى نه ده ځكه كه بله هيڅ قضيه هم دنيا كښ صادق نه وي نو الله موجود الله سميع او الله بصير خو واجب الصدق دى يعنى د داسې قضاياؤ صدق په هر وخت كښ يقينى دے نو هر كله چه صغرى فرضى شوه او كبرى واقعى شوه نو ټول قياس فاسد شو نو نتيجه كښ اصغر چه كلما لم يصدق قضيه داد اكبر چه صدق زيد ليس بقائم لاندې داخل نه شو نو دى

قياس حشر داسې شو لكه شاعر فرمائى :

خشت اول چونند معمار كج  
تاثيرتاي ے رود ديوار كج

او كه په كبرى كښ حكم عام وي يعنى كه تقادير فرضيه وي او كه تقادير واقعيه وي نو بيا نتيجه كښ منم چه اصغر داخل كيرى لاندې ده اكبر نه بناء بر تقادير فرضيه ليكن څه بيا كليت د كبرى نه منم يعنى كبرى كښ حكم په تقدير واقعى سره دے نه فرضى سره ځكه زيد ليس بقائم هله صادقيرى چه واقعى طور باندې زيد قائم صادق شى، او كه فرضى طور باندې زيد قائم صادق شى نو فرضى طور باندې دى زيد ليس بقائم هم صادق نشى ځكه بحسب الفرض خو داسې هم كيدے شى كنه چه نه اصل صادق شى او نه نقيض ځكه محال محال دپاره مستلزم كيدے شى نو معلومه شوه كبرى په دواړه صورتونو كښ غلطه ده (نه اډر كے رھے نه اډر كے رھے نه خدايى ملانہ وصال منم)، او داسې كبرى چه نه په تين كښ داخله وي او نه په تيره كښ ، نتيجه دپاره مستلزم نه وي (والله اعلم).

ويقرب من هذه الاغلوطة: كومه مغالطه چه ذكر شوه ديتته قريب قريب يو مغالطه بله د هغى ته مغالطه عامه الورد وائى ده دى مطلب دادے چه داسې مغالطه د چه هر څوك د دى په ذريعي سره خپل دعوى ثابت كولى شى برابره خبره ده چه هغه دعوه حقه وي او كه غلطه، د هغى مختصر تقرير دادے مثلا څوك او وائى المدعى ثابت يعنى ځما مدعى ثابت ده او دليل ئے په دى طريقه ذكر كړى.

لانه لو لم يكن المدعى ثابتاً كان نقيضة ثابتاً:

يعنى كه حُما دعوه ثابت نه وى نو بيا به ده هغى نقيض ثابت وى مثلاً زيد قائم صادق دے كه دا صادق نه منى نو ده ده نقيض زيد ليس بقائم به صادق منى. دا صغرى شوه كبرى داده:

وكلما كان نقيضة ثابتاً كان شئ من الاشياء ثابتاً: ده دى نتيجه داده لو لم يكن المدعى ثابتاً كان شئ من الاشياء ثابتاً، يعنى كه حُما دعوه ثابتة نه وى كم از كم يو شئ د اشياؤ نه به ثابت وى اوس د دغه نتيجه عكس نقيض مونبر اوباسو يعنى نقيض د مقدم به د تالى په حائے كيدواو نقيض د تالى به د مقدم په حائے كيدو نو تقدير به داسى شى،

لو لم يكن شئ من الاشياء ثابتاً كان المدعى ثابتاً:

كه يو شئ هم د اشياؤ نه ثابت نه وى نو حُما مدعى به ثابت وى حالانكه مدعى هم شئ من الاشياء ده، لهذا چه شئ من الاشياء ثابت نه شو نو مدعى هم ثابت نه شوه. هذا خلف: دا خلاف مفروض ده حُكه مونبر دا فرض كړے وه چه دعوه ثابتة ده او په عكس نقيض سره ثابتة شوه چه دعوه هم ثابتة نه ده او خلاف مفروض په منطق كښن لويه گناه ده.

وَتَحْيِيرُ الْعُقْلَاءِ فِي حِلِّهِ فِيمَنْ قَائِلٍ: د دى حائے نه روسته مصنف د مغالطه عامه الورود نه درى جوابونه كوى اول جواب چه بعض عقلاء كړيدے هغه حاصل دادى چه نتيجه چه لو لم يكن المدعى ثابتاً كان شئ من الاشياء ثابتاً چه كومه شرطيه ده د دى عكس نقيض دغه مذكوره شرطيه چه لو لم يكن شئ من الاشياء ثابتاً كان المدعى ثابتاً منظورنه د حُكه اصل يعنى نتيجه كښن چه كوم شئ مذكور دے هغه خاص دے حُكه هغه شئ نه مراد صرف نقيض د نتيجه دے او د نتيجه چه كوم عكس دے هغه كښن شئ عام دے حُكه عكس كښن د شئ نه مراد نقيض نتيجه او د هغه نه غير ته هم شامل دے نو اصل خاص او عكس عام شو او عام د خاص عكس نه وى لهذا دا عكس صحيح نه دے صحيح عكس د نتيجه دادے:

كلماً لم يكن ذلك الشئ ثابتاً كان المدعى ثابتاً: او په دى عكس سره خلاف

المفروض نه راځي.

وان شئت قلت بتقرير اخر: غرض د مصنف په دې عبارت سره دويم جواب ذکر کوي د مغالطه مذکوره نه حاصل د دې جواب دادې چه عکس کښ کوم شئ مذکور دے هغه عام دے نو هغه نقيض د نيتجه او غير دواړو ته شامل دے ليکن عام په ضمن د خاص کښ موجود کيږي نو دا عام هم نقيض د نيتجه په ضمن کښ موجود دے نو دغه مذکوره عکس چه لو لم يکن شئ من الاشياء ثابتا کان المدعي ثابتا کښ چه کوم شئ دے دې نه مراد نقيض د نيتجه دے يعني د لو لم يکن شئ من الاشياء ثابتا معنی لو لم يکن نقيض المدعي ثابتا کان المدعي ثابتا ده يعني که د مدعي نقيض ثابت نه وي نو مدعي به ثابت وي او دا عکس صحيح دے.

ومن مجيب يجيب: غرض د مصنف په دې عبارت سره دريم جواب ذکر کوي مغالطه مذکوري نه حاصل ئے دادې چه عکس مذکور چه لو لم يکن شئ من الاشياء ثابتا کان المدعي ثابتا دي کښ مقدم يعني لو لم يکن شئ من الاشياء ثابتا محال دے ځکه الواجب موجود دا هم يو شئ دے او ثابت دے نو چه کله دا قضيه ثابته ده نو دا وئيل چه لو لم يکن شئ من الاشياء ثابتا دا محال دے يعني مقدم محال دے نو که دا تالی محال د پاره چه کان المدعي ثابتا دے لره مستلزم شي نو هيڅ نقصان نشته ځکه محال خپل نقيض دپاره مستلزم کيدے شي فلا خلف،

وقد وقع الاطناب: غرض ده مصنف دې عبارت نه تر راتلونکي فصل پوري (۱) عذر ذکر کوي او (۲) بل خپل امتيازی نشان ذکر کوي حاصل د دواړو دادے چه مغالطات ما دلته تفصيلا ځکه ذکر کړل چه د منطق اکثر کتابونه د مغالطاتو نه خالی دي دا ځما امتيازی نشان دے چه دا مغالطات ما ذکر کړل لهدا د دې قدر کول پکار دي.

### فصل ولا بد ان يعلم

په دې فصل کښ مصنف دا خبره ذکر کوي چه که د قياس دواړه مقدمي برهاني نه وي بلکه يوه مقدمه برهاني وه او دويمه مقدمه جدلي، خطابي، شعري يا سفسطي وه ۴ نو دغه قياس ته به جدلي يا خطابي يا شعري يا سفسطي وئيلے شي برهاني نشي .

وئيلے يعنى لکه څنگه چه نتیجه تابع ده اخس ارذل وی دغه شان قیاس هم تابع د ارذل المقدمتين وی حاصل دا چه کوم قیاس د راجح او مرجوح مقدمی نه مرکب شی هغه به تابع د مرجوح مقدمی وی او په هغه نوم سره به موسوم کیری.

خاتمه: مصنف په خاتمه کښن دا خبره ذکر کوی چه هر علم د دریو امورو نه مرکب وی اول موضوع، دویم مبادی دریم مسائل، موضوع د علم هغه شی وی چه په هغه کښن د عوارض ذاتیو ده هغه نه بحث کیری. عوارض ذاتیو او غریبو مختصر تفصیل دا دے چه عارض به خپل معروض ته یا بلاواسطه (ذاتی نمبر ۱) لاحق کیری او یا بالواسطه که با الواسطه عارض کیری نو بیا به خالی نه وی یا به دغه واسطه ده معروض جزء (ذاتی نمبر ۲) وی یا به خارج وی که خارج وی نو یا به ده معروض سره مساوی (ذاتی نمبر ۳) وی یا به د معروض نه عامه (غریب نمبر ۱) وی (۳) یا به معروض نه خاصه وی (غریب نمبر ۲) یا به معروض نه مباین وی (غریب نمبر ۳) که عارض معروض ته (۱) بلاواسطه لاحق کیدو وه یا په واسطه د جزء سره لاحق کیدو یا په واسطه د امر خارج مساوی سره لاحق کیدو نو دی دریو ته عوارض ذاتیه وئیلے شی اول د پاره مثال چه عارض لاحق وی معروض ته بالذات لکه تعجب شو چه لاحق کیری انسان ته بلاواسطه، دویم دپاره مثال لکه حرکت چه عارض دے انسان ته په واسطه د حیوان او حیوان د انسان جزء دے. دریم دپاره مثال لکه ضحك چه عارض دے انسان ته په واسطه ده تعجب او تعجب (متعجب) او انسان کښن مساوات دے لان کل انسان، متعجب وکل متعجب انسان، او چه عارض لاحق وی معروض ته په واسطه د عام سره لکه حرکت چه لاحق کیری ابیض ته په واسطه د جسم سره او جسم د ابیض نه عام دے او که عارض لاحق کیدو معروض ته په واسطه د (۲) خاص سره لکه تعجب چه لاحق کیری حیوان ته په واسطه د انسان سره او انسان حیوان نه خاص دے او که عارض لاحق کیدو معروض ته په واسطه د (۳) امر مباین سره لکه حرارت چه عارض کیری ماء ته په واسطه ده نار سره او نار د ماء سره مباین دے. دا اخری دری عوارض غریبه دی. حاصل دا چه د هر عنه موضوع هغه شی وی چه د هغه د عوارض ذاتیو نه په هغه علم کښن بحث کیری

لکه علم طب موضوع بدن د انسان دے لانه بیبحث فیہ عنہ، یعنی علم طب کس عوارض ذاتیہ د بدن نه بحث کیری چه بدن انسانی نه بخار خنکہ راخی اویہ چه سره لری کیری او بلیه پریشر کله زیاتیری او نارمل کیری خنکہ؟ وغیره وغیره دغه ہی علم نحو موضوع کلمه او کلام دی او د علم هندسه موضوع مقدار متصل یعنی خط او سطح دی نو د علم منطق موضوع معلوم تصوری او معلوم تصدیقی دے.

وینبغی ان یعلم: غرض د مصنف دی عبارت نه تر وثانیها پوری یو اهمه فائده ذکر کوی چه د هفی حاصل خه په دا ډول دی چه د هر علم موضوع هغه شی وی چه د هغه د عوارض ذاتیو نه په هغه کس بحث کیری لیکن په علم کس د موضوع د وجود یا د عدم نه بحث نه کیری او نه په علم کس حقیقت او یا هیت د موضوع ذکر کیری دا خبره مصنف په یو مثال سره واضح کړیده مثلا او گوره کنه د علم طب موضوع بدن د انسان دے خکه چه علم طب کس د عوارض ذاتیو د بدن نه بحث کیری او په علم طب کس د وجود د بدن او عدم د بدن نه بحث نه کیری مثلا چه دلایل ذکر کړی په وجود د بدن د انسان باندی او نه د بدن حقیقت نه بحث کوی چه حقیقت د بدن حیوان ناطق دے او کنه، یا مثلاً نحویان عوارض ذاتیہ د کلمه او کلام نه بحث کوی لیکن هغوی هم وجود د کلمه او کلام نه بحث نه کوی او نه حقیقت د کلمه او کلام نه بحث کوی.

سوال: چه د علم موضوع هغه شی وی د کوم شی عواض ذاتیو نه علم کس بحث کیری نو سوال دادے چه علم حکمت یو فن نوم طبیعات دے او د طبیعاتو موضوع جسم مطلق دے او علم طبیعی کس بحث د هیولی او صورة جسمیه نه شویدے ځانکه هیولی او صورة جسمیه د جسم اجزاء دی یعنی هیولی او صورة جسمیه د جسم ماهیت او حقیقت دی نو علم طبیعی کس بیا د حقیقت د موضوع نه ولی بحث کس؟ په ساده الفاظو کس داسی اوایه چه طبیعاتو موضوع جسم دے او د جسم ماهیت هیولی او صورة دی او په طبیعاتو کس بحث د هیولی او صورة یعنی د ماهیت د شوی دے دا ولی؟

مصنف د جواب حاصل دادی چه دا کار د علم طبیعی والو صحیح نه دے کنه

زما د معترض سره اتفاق دے د دی وجه نه خو په هغوی دغه اعتراض کیدے شی لیکن علم طبعی والا جواباً دا عذر پیش کوی چه د هیولی او صورة نه بحث کول قصدا نه دی بلکه تبعاً دی یا دا جواب هم کیدے شی چه هیولی او صورة لازم او ملزوم دی او هیولی نه هغوی بحث ځکه کوی چه په دی سره جزء لا يتجزئى باطلوی نو د علم طبعی والو نظریه بغیر د ذکر د هیولی او صورة نه نه مکمل کیری. (لهذا زمونږ مجبوری په بدمعاشي مه حمل کوه...!)

فائده: د هیولی او صورة جسمیه او جز لا يتجزئى (ATOM) تفصیلی بحث به انشاء الله په هداية الحكمت کنښ تاسو ته راشی دلته صرف مختصر دا خبره ازده کړی چه جزء لا يتجزئى معنی داسی ورکوته جز چه هغه تقسیم نه قبلوی نه په کت کولو نه په ماتولو، نه په ټکولو، نه په شلولو، الخ او هیولی (Image) بالعربية (شبح) معنی اصل او ماده د شی یو ساده مثال سره ځان په هیولی پوهه کړه مثلاً مالوچ شو چه د هغه نه مختلف شیان جوړیږی مثلاً کمبل، جرسی کوټ څادر کپړی وغیره او په ټولو کنښ یو شی شریک دے چه هغه مالوچ دی. دغه مالوچ ته هیولی د دغه شیان وئیلے شی. وللتفصیل مقام اخر فانتظر.

وثنایها مبادیة: هر علم دپاره دویم ضروری شی هغه مبادی دی مبادی هغی ته وائی چه په هغی د علم مسائل موقوف وی مبادی په دوه قسمه دی. (۱) مبادی تصویریه (۲) مبادی تصدیقیه. مبادی تصویریه مبادی تصویریه په دری شیونو مشتمل وی. (۱) د علم د موضوع تعریف کول. (۲) د موضوع د اجزاؤ تعریف کول مثلاً د منطق موضوع معلوم تصویری او معلوم تصدیقی دي تصور او د تصدیق تعریف کول. یا په تصدیق کنښ د محکوم علیه محکوم به او د نسبت تعریف کول وغیره. (۳) عوارض ذاتیه د موضوع تعریف کول. مثلاً کلمه او کلام د علم نحو موضوع دي د کلمی عوارض ذاتیه اسم فعل حرف کیدل. یا د تصور او د تصدیق بدیهی او نظری کیدل د تصور بدیهی او نظری تعریف کول دغه سی د تصدیق بدیهی او نظری تعریف کول وغیره او مبادی تصدیقیه هغه قضیئ دی چه هغه نه

قياس مرکب کيږي. (چه صغري کبري يا مقدم تالي دي) برابره خبره ده چه دغه مقدمات بدييه وي يا نظريه وي که دغه مقدمات بدييه وي نو هغه مقدمات ته علوم متعارفه وئيله شي او که نظريه وي نو بيا به مسلمه وي يعني بغير د دليل نه به تسليم شوي وي د تسليم بيا دوه صورته دي. (۱) يا به خو د حسن ظن او حسن عقيدت د وجه نه تسليم شده وي لکه د شاگرد استاد سره يا د مقلد مجتهد سره حسن ظن او حسن عقيدت وي د هغي په وجه ډيري قضايا شاگرد او مقلد بغير د دليل او چون چرا نه تسليم کوي. دغه مقدمات چه حسن ظن او حسن عقيدت په بناء تسليم شويدي ديتنه اصول موضوع وئيله شي او که مقدمات تسليم شده وي ليکن هغي کتب شک يا انکار وي نو داسي مقدمات ته مصادره وئيله شي.

وثألتها المسائل: هر علم د پاره دريم ضروري شي هغه مسائل دي مسائل نه مراد هغه قضايا دي چه په هغي علم مشتمل وي او په دليل سره ثابت کول شي لکه مثلا په منطق کتب قدم د واجب تعالی، علم د واجب تعالی حدوث د ممکنات وغيره.

### فصل في الرؤس الثمانية

(۱) يو غرض ده مصنف په دي فصل کتب تر اخر د کتاب پوري بيان د رؤس ثمانية دے. (۲) دويم غرض بيان د فوائدو د رؤس ثمانية دے او (۳) دريم غرض هغه رخصت اخستل دي د طالبانو نه په کلمات الوداعيو سره. (۴) خلورم غرض د مصنف هغه طلب د دعاء دے د طالبانو او طالباتو نه. (۵) پنځم غرض د مصنف هغه شکر ادا کول د باري تعالی دي په تالیف د کتاب باندی په والحمد لله رب العالمين سره. د رؤس ثمانية مختصر حاصل دادی چه رؤس ثمانية (۱) غرض د علم (۲) منفعت علم (۳) تسميه د علم (۴) مؤلف نوم دے (۵) مرتبه د علم (۶) جنس د علم (۷) قسست (۸) اقسام د تعليم دي مختصر فوائد د رؤوس ثمانية دي چه غرض د علم معرفت ځکه ضروري دے چه طالبانو او طالباتو محنت ضائع نه شي، (۲) منفعت معرفت ځکه ضروري دے چه د علم په حاصلولو کتب محنت آسان شي تسميه يعني د علم وجه تسميه معرفت ضرور دے دي دپاره چه مسائل اجمالی طور

باندی معلوم شی مؤلف معرفت هم ضرور دے خکه چه ده مؤلف د عظمت د وجه نه طالبان د کتاب نه هم مطمئن شی. مرتبه علم معرفت هم ضرور ده چه دا معلومه شی چه دا علم مرتبه چا نه مقدم د او چا نه مؤخر د جنس د علم معرفت هم ضرور دے چه دا د علوم عقلیو نه دے او که د علوم نقلیو نه دے چه د هغه مناسب بیا محنت او کړے شی. او د مناسب استاد تلاش هم اوشی که فن د معقولاتو وی نو د منطقی او فلسفی خواته لار شی او که فن د منقولاتو وی نو د محدث او محقق نه ئی حاصل کړی. قسمت معرفت هم ضرور دے چه کتاب مسائل بابونو یا فصلونو ته منقسم دی چه د کوم فصل یا د باب مسائل حاصلول غواړي چه حاصلول ئے آسان شی. اقسام تعلیم معرفت هم ضرور دے یعنی چه مطلوب حاصلولو دپاره قیاس مرکب کول، یا د اشیاء تعریفونه کول یا مطلوب په یقینی طریقہ حاصلولو، اقسام د تعلیم، دادی تقسیم، تحلیل، تحدید، برهان، تقسیم معنی مطلوب دپاره قیاس مرکب کول تحلیل مطلب ساده قیاس منطقی قیاس په سانچه کنب اچول (یعنی یو دعوه په قیاس اقرانی یا قیاس استثنائی سره ثابتول چه پخوا په ساده الفاظو کی تا ثابتوله) تحدید مطلب ده اشیاء تعریف کول. برهان مطلب مطلوب په هغه طریقہ حاصلول چه هغه طریقہ د منطقی قیاس وی او که منطقی قیاس نه وی لیکن دلیل یقینی وی چه په هغه سره مطلوب حاصل شی. هذا اخر ما اردت والحمد لله رب العالمین. بروز جمعرات ۱۰ نومبر ۲۰۱۶.



اللهم انا نسلک زیادة فی الدین وبرکة فی العمر وصحة فی الجسد وسعة فی الرزق وتوبة قبل الموت وشهادة عند الموت ومغفرة بعد الموت وغفواً عند الحساب واماناً من العذاب ونصيلاً من الجنة. اللهم اجعل الريان بابنا والفر دوس الاعلی مقامنا ورزقنا النظر الی وجهک الکریم اللهم اجعل قلوبنا سعیده وهمتنا بعيدا وفرحنا قریبا وسرورنا یزیدا وعیشنا رغیدا وجعلنا ممن قیل فیهم لهم ما یشاؤن فیها ولدینا مزید.



اللهم نسئلك محو الذنوب وستر العيوب ولين القلوب وتفريج الهموم وتيسير الامور واكتب  
لنا يا رب خير الدنيا والاخرة.



غم دستار می خوردم مبادا بر زمیں اُفتد  
ندا نستم کہ ایں سر نیز زیر خاک خواهد شد



فلا كان هذا آخر العهد منكمو  
ولا كان ذا التوديع آخر زادي

ابو خماس، احقر حسين على، حفظه الله، خريج جامعه دار العلوم كراچي ۱۴.



المکتبۃ المدینۃ

رحمانیہ مارکیٹ محلہ جنکی بشار پاکستان

0300-3957955 | 0306-3590602

Fax: 091-2580024 | Ph: 091-2220493